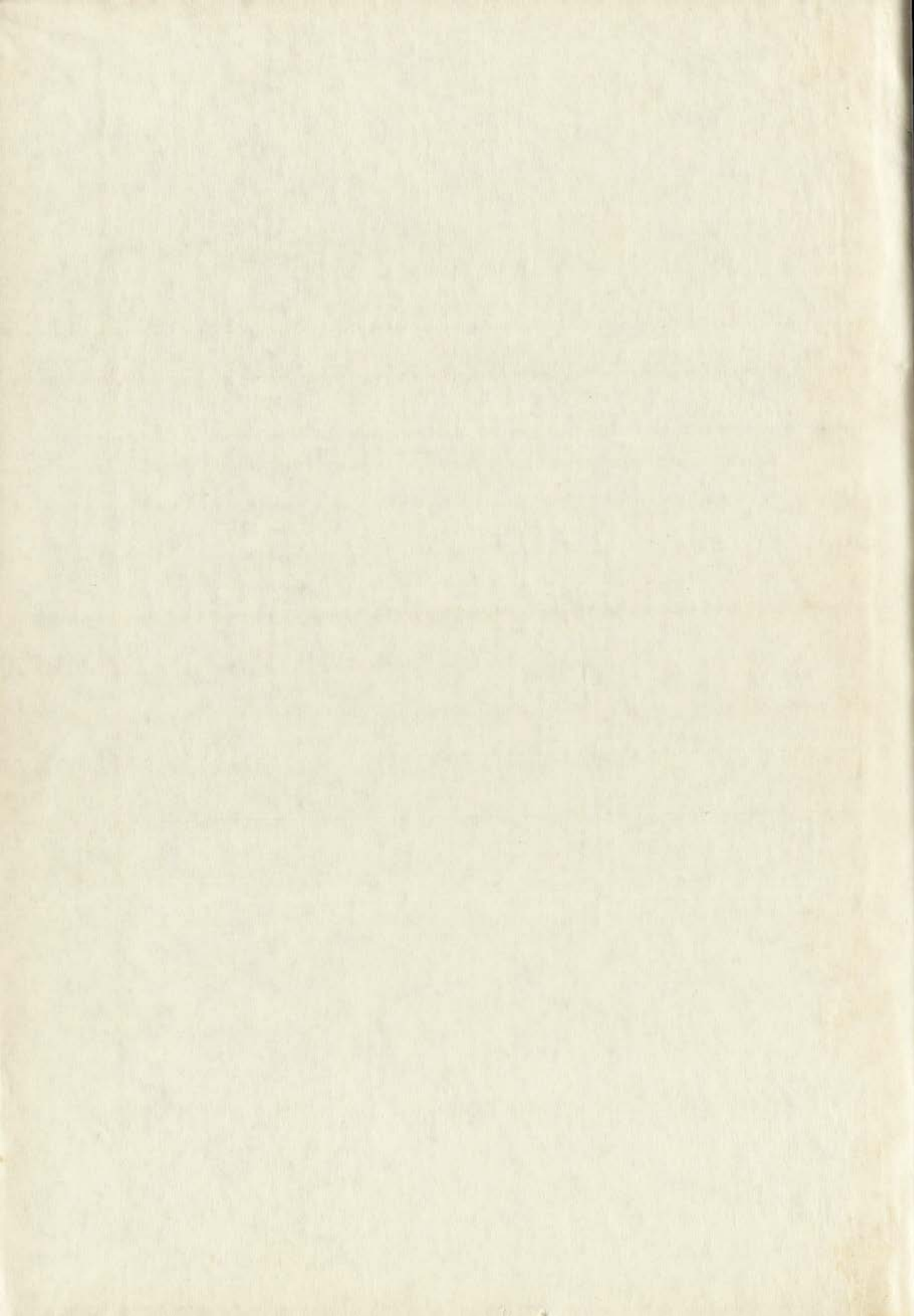

ИЗВЕСТИЯ
НА
ОКРЪЖНИЯ
ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ
В.ТЪРНОВО

MITTEILUNGEN
DES HISTORISCHEN
BEZIRKSMUSEUMS
V. TIRNOVO

ИЗВЕСТИЯ НА ОКРЪЖНИЯ
ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
В. ТЪРНОВО

КНИГА IV

MITTEILUNGEN DES HISTORI-
SCHEN BEZIRKSMUSEUMS
V. TIRNOVO

BAND IV

1968

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Н. Ангелов — Към въпроса за старите изображения на средновековния град Търново	1
2. Я. Николова — Църквата „Св. Параскева“ във Велико Търново	17
3. Т. Герасимов — Паричният пазар в тържището Дискодуратера	25
4. Б. Султов — Антични гробни находки във Великотърновски окръг	41
5. Я. Николова — Две нови жилища в подножието на хълма „Момина крепост“ във Велико Търново	57
6. Т. Драганова — Икономическо развитие на Велико Търново през епохата на Възраждането. Част I.	67
7. П. Ибришимова — Освобождението на Велико Търново	91
8. Д. Овчаров — Неуспешен опит за създаване на редовна българска войска по време на Освободителната война 1877—1878 г.	97
9. Н. Бонев — Развитието на младежкото революционно движение във Великотърновски окръг. Част I.	103
10. К. Панайотова — Първата българска фабрика за производство на филц и кече	127
11. Н. Иванов — Неизвестни портрети на Арно Новак във Великотърновската галерия	135
12. Т. Драганова — Тодор Николов Иванов (1884—1957).	139

INHALTSVERZEICHNIS

1. N. Angelov — Zur Frage über die alten Darstellungen der mittelalterlichen Stadt Tirnovó	1
2. J. Nikolova — Die Kirche der Hl. Paraskewa in V. Tirnovó.	17
3. T. Gerassimov — Der antike Emporium in Discoduratera.	25
4. B. Sultov — Antike Grabesfunde im Bezirk V. Tirnovó	41
5. J. Nikolova — Zwei neuentdeckte Wohnungen am Fusse des Hügels „Momina Krepost“ in V. Tirnovó	57
6. T. Draganova — Ökonomische Entwicklung der Stadt V. Tirnovó in der Zeit der Renaissance	67
7. P. Ibrischimova — Die Befreiung der Stadt V. Tirnovó	91
8. D. Ovtsharov — Ein erfolgloser Versuch in der Zeit des Befreiungskrieges 1877—1878 eine bulgarische Armee zu bilden.	97
9. N. Bonev — Die Entwicklung der revolutionären Jugendbewegung im Bezirk V. Tirnovó	103
10. K. Panajotova — Die erste bulgarische Filzfabrik	127
11. N. Iwanov — Unbekannte Bilder von Arno Novak in der Gemäldegalerie in V. Tirnovó.	135
12. T. Draganova — Todor Nikolov Iwanov (1884—1957).	139

Редактор *Т а н я П е т р о в а*

Худ. редактор *Иван Кенаров*

Техн. редактор *Константин Пасков*

Коректор *Тодорка Дачева*

Дадена за набор на 1. I. 1969 г.

Тираж 530

Подписана за печат на 10. XII. 1968 г.

Издателски коли 18,50

Тем. № 561 (II-6)

Печатни коли 15,33

Формат 59/84/8

Ведомствено издание

Изд. № 552

Държавен полиграфически комбинат „Стоян Добрев—Странджата“ — гр. Варна Пор. № 6020/1968 г.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СТАРИТЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД ТЪРНОВО

Н. Ангелов

Съществуват известен брой стари изображения на Търново като столица на Втората българска държава или на части и сгради от него в някои средновековни ръкописи, а също и на стенописи в църкви и манастири. Твърде отдавна е известна миниатюрата на таблица II от Манасиевата хроника от XIV в. сега в библиотеката във Ватикана — Рим.¹ През 1967 г. бе обнародвано едно старо изображение, което се намира в миней от XIV в. от църквата „Св. Никола“ в гр. Брашов — Румъния.² Известни са също така две изображения между стенописите в църкви в гр. Роман и Арбора — Румъния от XVI в.³ В трапезарията на Хилендарския манастир между стенописите има две сцени с изображение на църквата „Св. Четиридесет мъченици“ от XVII—XVIII в. Изображение на крепостна порта с три кули и наоколо инициалите на Търново — TPNB — се намира върху медни монети от българския цар Иван Александър и син му Михаил от XIV в.⁴

Тези стари изображения на средновековната ни столица или на части и сгради от нея представляват голям интерес както със своите художествени качества и иконографски особености, така и поради значението им за историята на днешния гр. В. Търново, неговата топография и характера на извършваното тогава крепостно, църковно и гражданско строителство. За съжаление, досегашните описания и тълкувания са непълни и противоречиви.

Превратно се разглеждат и тълкуват някои особености в укрепителната система, без да се имат предвид топографията на средновековния гр. Търново и резултатите от досегашните археологически разкопки и проучвания на хълма Царевец и в някои други части на стария град.

В някои обобщаващи статии върху средновековната столица също така са засегнати накратко въпросите за старите изображения на Търново, по-точно споменатата миниатюра от Манасиевата хроника.⁵

Необходимо е да се обърне по-голямо внимание на точното описание и най-вече на тълкуването на отделните стари изображения. При всички случаи трябва да се имат предвид топографията на стария град, разположението на неговите две главни крепости, характерните му особености и резултатите от археологическите разкопки и проучвания.

През последно време интересът към паметниците от миналото и културното наследство у нас е твърде много повишен. Миналото на днешния гр. В. Търново, наследник на средновековния Трънов град, е представлявало винаги благодарен обект за проучвания от страна на историци, археолози, изкуствоведи и други представители на нашата културна общественост. Резултат на тези проучвания са многобройните статии и научни съобщения върху различни въпроси из историята на този град.

¹ Б. Филев, Миниатюрите на Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека. София, 1927, табл. II; Ив. Дуйчев, Миниатюрите на Манасиевата летопис. София, 1964, 36, № 2.

² Ст. Маслев, Едно неизвестно у нас изображение на Царевец във В. Търново от XIV в. Археология, год. IX, кн. 2, 1—14.

³ Ст. Маслев, цит. съч., стр. 10. Вж. посочената литература в забележка 4.

⁴ Н. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе. София, 1924, 113—118.

⁵ Т. Николов, В. Търново (град Трапезица и град Търново) през епохата на Второто българско царство. Общински вестник „Велико Търново“, год. XI, 1934, бр. 21—24; Н. Ангелов, Средновековният град Търново според иззорите от XII—XIV в. и досегашните археологически проучвания. ИОМТ, II, Варна, 1964, 3—4.

Най-старо и отдавна известно изображение е миниатюрата на таблица II от българския превод на Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека в Рим. Датира се около 1345 г. през царуването на Иван Александър (1331—1371 г.) (обр. 1). Тази миниатюра е известна под името „Смъртта на Иван Асен, син на цар Иван Александър“, както гласи надписът около нея. В тази миниатюра на преден план е изобразен покойникът, поставен на високо легло. Наоколо са неговите родители и близки. На заден план, като фон на тази тъжна сцена, е нарисуван един укрепен град, който се състои от две отделни крепости върху два съседни хълма, разделени с дол. Лявата крепост е изобразена цяла, слабо наклонена на югоизток. Дясната крепост е нарисувана само частично — един укрепен вход с три последователни порти върху висок скалист пръvlak.

Обр. 1. Миниатюра с изображението на Търново в Манасиевата хроника от XIV в.

Abb. 1. Miniatur mit Darstellung von Tirnovo in der Manassius-Chronik aus dem XIV. Jahrh.

Първото издание и тълкуване на тази миниатюра, е направено преди много години от Б. Филов.⁶ Той изказва мнение, че укрепеният град, който е нарисуван на тази миниатюра, е средновековно Търново с двете крепости върху хълмовете Царевец и Трапезица. Съображения за това определение и тълкуване на миниатюрата не се дават. Той приема също така, че художникът, който е нарисувал тази миниатюра, е работил в Търново и е познавал твърде добре този град. Поради тази причина според него са предадени сравнително повече подробности, отколкото в другите миниатюри от същата хроника, в които са изобразени също така укрепени градове.

Второ издание на хрониката бе направено от Ив. Дуйчев.⁷ Към изказаното мнение от

Филов той прибавя само едно свое предположение. Според него двете крепости на града са свързани с висока крепостна стена. Подробности и тълкуване също не се дават. Естеството на това издание не допуска обширни и подробни описания и тълкувания. Все пак авторът можеше да даде някои обяснения относно тази „висока стена“, която е свързвала двете крепости. Къде се е намирала тя в стария град, от кое място художникът е гледал града, за да го изобрази по такъв начин в миниатюрата. Според нас такава крепостна стена не съществува в тази миниатюра. Такава стена не е съществувала и в укрепителната система на средновековната столица. Съществували са пет напречни крепостни стени, които са се спускали от двата хълма към р. Янтра и включвали междухълмчето в единна кре-

⁶ Б. Филов, цит. съч., 22—23, табл. II.

⁷ Ив. Дуйчев, цит. съч., 36 табл. 2.

постна система. Тези стени обаче не са една срещу друга и в никакъв случай не са образували, погледнато външно, една крепостна стена. И днес техните руини са разположени така, че не могат да бъдат видени от юг. Само една от тях, южната напречна стена на Царевец, е била видима от тази страна. Но тя не свързва двете крепости, а води на юг към р. Янтра. Тази стена е преграждала пространството между Царевец и реката.⁸ По такъв начин тя е ограждала от запад средновековния квартал, който се е намирал на мястото на днешния Френк-хисар.

Н. Мавродинов в книгата си „Старобългарското изкуство XI—XIII в.“ също отделя значително място за старите изображения на Търново.⁹ Според него на табл. II от Манасиевата хроника се вижда архитектурен пейзаж, който представя вляво и вдясно два укрепени хълма, свързани помежду си със стени. В миниатюрата не се виждат стени, които да съединяват двете крепости. Тъкмо обратното. Между двете крепости е изобразен дол — долината на р. Янтра. Не е възможно по друг начин да се предадат двете крепости на стария град, тъй като те само така се виждат от мястото, където е живял и работил художникът — манастирите на хълма Света гора южно от Търново. Като се гледа от това място, хълмът Царевец се явява със своя издължен на запад главен вход пред източната част на Трапезица и отчасти я закрива. Точно така е предадено това разположение и в миниатюрата. На хълма Света гора е имало манастири и много монаси. За това свидетелствуват твърде много среднобългарски писмени източници, приписки върху стари книги, жития и похвални слова.¹⁰ Името на един от тези манастири ни е известно от житието на Теодосий Търновски и от похвалното слово за патриарх Евтимий, написано от Григорий Цамблак. В тези манастири са били превеждани и преписвани много църковни книги. Художници и изкусни калиграфи са украсявали и илюстрирали тези книги. Монахът преводач и художник, който е илюстрирал с чудни миниатюри Манасиевата хроника, без друго е бил член на това монашеско селение на хълма Света гора. Той е наблюдавал всеки ден средновековния град, чиито крепости са се издигали на средуположните два хълма, и го е увековечил като фон на тъжната сцена в миниатюрата на таблица II. Той не се е стремил да изобрази целия град, а е нямал и такъв цел, а само толкова от него, колкото му е било необходимо за художественото оформяне на композицията на предния план. Художникът най-напред е създал тъжната сцена, която е основният и важен момент в неговата творба. След това на зиден план е добавил архитектурния пейзаж в такива размери и вид, колкото е позволявала самата композиция пред него. По тази причина той не е нарисувал цялата крепост върху десния хълм.

Втората част от мнението на Мавродинов, която се отнася до тълкуването на архитектурния пейзаж, е неясна и буди недоумение. Той приема, че художникът е наблюдавал града от североизток. Това ще рече от пътя за днешното село Арбанаси. Ако застанем на това място, ще видим съвсем друга картина. Пред нас се отваря широко долината на р. Янтра, която на юг се прекъсва от тесния и скалист провлак, който води за хълма Царевец. От двете страни се издигат двата хълма, достатъчно отдалечени един от друг. Ако художникът бе наблюдавал града от североизток, миниатюрата щеше да има съвсем друг вид, напълно различен от сегашния. Архитектурният пейзаж в миниатюрата е представен в разположение, обратно на това, което твърди Мавродинов. На преден план вдясно е изобразен тесен и дълъг укрепен вход с три порти и една сграда до последната. Това е главният вход за хълма Царевец. Изобразената крепост в лявата страна се намира на заден план, като е закрита отчасти от дясната крепост. Това разположение може да се види само от юг. Ако художникът беше гледал града от североизток, той трябваше да нарисова на преден план крепостта Трапезица, а тесният дълъг главен вход на Царевец на заден план.

При създаването на този архитектурен пейзаж художникът е подчертал един много важен и характерен белег на града, който е имал предвид при рисуването. Този град се състои от две отделни крепости, изградени върху два съседни хълма. На второ място са отбелязани някои характерни особености на двата хълма. Тесен скалист провлак на Царевец и равен със слаб наклон на югоизток хълм Трапезица. Ако се вгледаме внимателно в миниатюрата, тези географски особености на двата хълма веднага се забелязват. Мавро-

⁸ Я. Николова и Н. Ангелов, Южна напречна крепостна стена на Царевец. ИОМТ, II, 1964, 35—43.

⁹ Н. Мавродинов, Старобългарското изкуство XI—XIII в., 1963, 71.

¹⁰ В. Сл. Киселков, Житието на Св. Теодосий Търновски като исторически паметник. София, 1926, стр. XVIII и 6; В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак. София, 1943, 50; Монаха Григория, Житие преподобного Ромила. С. Петербург, 1900, стр. 5. гл. IV; Ив. Дуячев, Старата българска книжнина, кн. II, 154—155.

динов е на мнение също така, че крепостта вляво е Царевец, а тази в дясната страна — Трапезица. Вероятно изобразените църкви и сгради в крепостта на хълма Трапезица са станали причина за тази размяна. В тази крепост той вижда две църкви и три двореца. В действителност сградите са пет, а не три. Поставените въпросителни в текста показват че и за самия автор тези определения са съмнителни.

Твърде произволно и с нищо неоправдано е описанието и тълкуването на тази миниатюра, което дава Ст. Маслев.¹¹ Той твърди, че в миниатюрата е представена само крепостта върху хълма Царевец. Художникът според него е гледал града от запад — от главния му вход. Доводите за това ново схващане за тази миниатюра според автора са следните: крепостната стена била изобразена без прекъсване и в дола; покойникът се намирал на Царевец и следвало да се изобразят крепостни стени, църкви и сгради на този хълм; долът бил изобразен по чисто композиционни причини, макар такъв да не съществува на хълма. Изобразеният ангел над архитектурния пейзаж бил причината да се създава тази падина при композирането на рисунката.

Да разгледаме тези доводи и да преценим доколко могат да бъдат възприети и в съгласие ли са с действителното положение в миниатюрата и с топографското разположение на средновековно Търново.

Най-характерната особеност на средновековната столица на България е, че главната ѝ част, цитаделата, вътрешният град, е изградена върху два съседни хълма, здраво укрепени с високи каменни стени като две самостоятелни крепости, между които се провира и извира като змия р. Янтра. Това се подчертава и в средновековните извори, между които и някои чужди. Според Никита Акоминат главният град на българите е построен на два върха, разделени с река.¹² По начало ние приемаме, че художникът е живял в Търново или в неговите околности и е познавал този град с неговите географски особености. Дори да се приеме, че той е рисувал само крепостта върху хълма Царевец, пак трябваше да се изобрази този укрепен хълм с неговата характерна височина, увенчана с втора по-малка крепост — патриаршеския комплекс, който се е налагал на посетителя още от пръв поглед когато е идвал към града от запад.

Неприемливо е също така твърдението на Маслев, че средновековният художник по чисто композиционни съображения е променил изцяло изгледа на средновековния град на хълма Царевец — известния Царевград Трънов. Тук има известно противоречие. От една страна, Маслев търси и вижда в изобразените кули и сгради на миниатюрата реално съществували строежи, когато търси паралели за откритото от него изображение на Търново, а от друга страна, допуска и приписва на художника такава свобода при рисуването, която обезличава напълно един толкова характерен град в средновековието. Всичко това е направено само от стремежа да се докаже, че на миниатюрата е изобразена една крепост, а не две отделни крепости. Изглежда, това е било необходимо на автора, за да намери паралели в описанието и тълкуването на старото изображение от гр. Брашов, върху което ще се спрем малко по-долу.

Друго би било положението, ако миниатюристът не е познавал града, който рисува. В такива случаи той изобразява една условна форма за укрепен град, обобщен израз, който един път се нарича Троя (табл. 17), друг път Цариград (табл. 61), Дръстър (табл. 64) и т. н. Такива случаи в същата хроника има твърде много. При подобни случаи той не търси никаква прилика с действителния град, не проявява никакъв реализъм в рисунката си.

Средновековният художник-миниатюрист е рисувал с голяма любов столицата на средновековна България, може би своя роден град. Тая любов прозира в изобразените характерни особености на града, в загатването на подробности в разположението на двете главни крепости, в съчетанието на багрите.

Въпреки всички тези очевидни неща в миниатюрата, Ст. Маслев твърди, че в нея е изобразен само градът върху хълма Царевец, гледан от запад. От която и страна да се гледа тази миниатюра, не може да се открие и най-малката опорна точка, която да оправдае едно подобно произволно и преднамерено твърдение.

Досегашните изследвачи на миниатюрите от Манасиевата хроника и по-специално на архитектурния пейзаж в таблица II не са забелязали редица особености и характерни елементи в него, поради което техните описания и тълкувания са тъй противоречиви. Според нас в миниатюрата са изобразени двете крепости върху хълмовете Царевец и Трапезица, разделени от дълбок дол. Този дол е р. Янтра.

¹¹ Ст. Маслев, *цит. съч.*, стр. 8—10.

¹² Nicetas Akominatos, *Historia*, Bonnae, 1833, 487.

Крепостта, изобразена на левия хълм, е нарисувана цяла. Само малка част от източния ѝ край е закрыта от крепостта върху десния хълм. По крепостната ѝ стена се наброяват пет кули. Над нимба на Иван Александър има нарисуван един ъгъл, който може да се приеме като горна част на кула. В такъв случай на южната крепостна стена се явяват две кули една до друга. Те биха могли да означават южната порта на крепостта Трапезица, която отчасти е разкрита и се намира на това място. Нарисуваният на това място в миниатюрата свещник и главата на Иван Александър закриват крепостната стена и едно положително тълкуване на тези елементи е твърде много затруднено. Предната — южната — крепостна стена на изток от т. нар. порта се губи зад нимбовете на двете женски фигури, които са наведени над мъртвеца. Между двата нимба се забелязват съвсем слаби следи от стена. Посоката ѝ се насочва в дъга на север и изчезва зад втория нимб. Ако проследим и северната стена, която има източна посока, ще видим че и тя завива слабо на юг в тази част на крепостта. Ясно става, че двете стени ще сключат дъговидно източната невидима част от крепостта на Трапезица. Тази част остава закрыта от дясното укрепление. В така очертаната крепост, в лявата половина, се виждат две високи куполни църкви със златни кръстове и сини покриви. Освен това в крепостта се очертават още пет сгради, а не три, както смятат Мавродинов и Дуйчев. Четири от сградите са с червен покрив, а най-дясната със син.

Според горните двама автори изобразените сгради на Трапезица са дворци. За да се определят правилно тези сгради, трябва да се изхожда както от тяхното разположение, така и от архитектурния им вид. Всички тези сгради са продълговати, със стреховиден двускатен покрив. Ориентирани са по дългата си страна изток — запад. Прозорците на източната им фасада са по-големи от тези на южната. Така изглеждат обикновено църквите без купол. Според нас тези сгради в крепостта Трапезица, изобразени в миниатюрата, също са църкви. В резултат на археологическите разкопки и проучвания на хълма Трапезица досега са открити основите на 17 църкви. Планът на тези църкви показва, че те са били предимно с цилиндричен свод без купол. Само в плана на две от тях има белези за купол. Това са църквите, известни под № III и VIII.¹³ Досегашните археологически данни са в подкрепа на изказаното от нас мнение, че изобразените пет сгради в крепостта на левия хълм на миниатюрата също са църкви. Това е още едно доказателство за проявени реалистични тенденции от създателя на миниатюрата на Манасиевата хроника.

На дясната страна на миниатюрата е изобразена само една малка част от крепостта върху хълма Царевец. Това е главният вход от запад, построен и укрепен върху дългия тесен скалист път източно от сечената скала. На преден план се вижда само южната крепостна стена на този укрепен вход. Северната стена е само загатната с няколко елемента. В началото е изобразена първата порта от главния вход с две кули над нея. Малка част от отвора на тази порта ясно се забелязва над нимба на втората наклонена женска фигура. Кулите над портата са четириъгълни, без очертан покрив. Северната кула е изобразена по-малка, тъй като се намира на заден план. Между двете кули над прага на портата има едно светло триъгълно петно с тон, подобен на крепостните стени. Чрез това светло петно е загатната северната крепостна стена на главния вход, която е започвала от съответната северна кула на портата. По продължение на крепостната стена на изток има още две кули, разположени една срещу друга. От северната кула се подава само горната ѝ част. Тези две кули са оформяли втората порта от главния вход. Също и на това място кулите са без оформен покрив. На края на рисунката се издига още една кула, която е значително по-висока от предидущите. Тя има висока засводена врата и пирамидален покрив с червен цвят. Северно от тази порта се издига голяма сграда с двускатен покрив и засводена врата.

Миниатюристът е изобразил само западната част от крепостта върху хълма Царевец по композиционни причини и съображения. Фонът — архитектурният пейзаж — е нарисуван след създаването и оформянето на главната сцена на миниатюрата. Това личи от редица белези на самата рисунка. Рисуването е започнато от лявата страна и постепенно се е отивало надясно. За да бъде нарисувана и крепостта Царевец изцяло в мащаба на Трапезица, на художника е било необходимо пространство още един лист в размерите на хрониката. Поради това, че фонът е в зависимост от големината на главната сцена, следвало е да се намали крепостта Царевец. Поради тази причина той е бил принуден да прекъсне рисуването на тази крепост след третата порта. На самата рисунка на това място не се дава завършек на крепостта, както е при западния край на Трапезица — дъговидна крепостна стена.

¹³ В. Димов, Разкопките на Трапезица в Търново. ИБАД, V, 1915, 123/24 — обр. 76,130/31 — обр. 86.

От писмени сведения и описания ни е известно, че главният вход на Царевец е имал три последователни порти.¹⁴ Това се потвърждава и от археологическите разкопки, които са извършвани в тази част на Царевец в последните 40 години.¹⁵ От археологическите разкопки и проучвания също бе установено, че северно от третата порта на главния вход има основи на сграда със значителни размери, която е тясно свързана с портата. Тези положения — три последователни порти на тесен и дълъг вход и сграда до третата порта — виждаме отразени в миниатюрата.

Разположението на двете крепости върху хълмовете Царевец и Трапезица на два плана — Царевец на преден план отчасти закрива Трапезица — е отразено също в миниатюрата. Такова разположение може да бъде наблюдавано само от източната част на хълма Света гора южно от гр. В. Търново. На това място се намират и основите на манастира „Св. Богородица пътеводителка“. Всичко това ни дава основание да приемем за положително, че миниатюристът е живял и работил в този манастир на Света гора. Там по наше мнение се е намирала и прочутата Търновска книжовна школа през XIV в.

Ние откриваме съществена разлика между този архитектурен пейзаж и изображенията на други укрепени градове в различните миниатюри от същата хроника. При другите градове като Троя, Рим, Цариград, Версиникия, Дръстър, Плиска и Преслав в миниатюрите се предава само една условна форма за крепост — кръгова крепостна стена с много кули — без каквито и да е подробности и следи от наподобяване на действителния град.¹⁶ Дори градовете Плиска и Преслав, които са български и свързани с нашата история, са изобразени по този шаблонен начин. Реалистичните тенденции, които проличават в рисунката на средновековно Търново, се дължат на това, че миниатюристът не е копирал гръцки оригинал, а е проявил своята дарба на художник, изявил е личните си впечатления, чувства и настроения. В тази миниатюра се откриват белези на индивидуално творчество, на успехи и постижения в областта на средновековното българско изкуство. При миниатюрите, които не са съществували в гръцкия оригинал, нашият художник се е освободил от непосредственото влияние на гръцкото миниатюрно изкуство и е създал своя творба. Тези реалистични тенденции прозират и в образа на българския цар Иван Александър, а също и в образите на другите лица около леглото на мъртвия царски син. В рисунката са предадени личните наблюдения и впечатления, собствено виждане на образи и архитектура. Творецът се е отърсил от византийския канон и създал нещо свое, нещо много близко до неговия всекидневен живот.

В миниатюрата на табл. II от Манасиевата хроника, въпреки реалистичните тенденции, които се подчертаха, не бива да се търси груба прилика и точно наподобяване на отделни сгради и крепостни съоръжения. Трябва да се има предвид, че художникът не е имал за цел да създава документална рисунка на стария град Търново. Той само използва пейзажа на града за фон на главната и важна за него сцена — смъртта на царския син. За нас е достатъчно само това, че художникът е изобразил и акцентирал главните особености на средновековната ни столица Търново като укрепен град върху два съседни хълма, разделени от р. Янтра. Отбелязани са всички характерни географски и топографски отлики, които го отделят от другите градове. Подчертани са също така главните моменти от неговата укрепителна система.

2. МИНЕЙ ОТ ГР. БРАШОВ В РУМЪНИЯ

През 1967 г. бе публикувано едно ново неизвестно досега старо изображение на крепостта върху хълма Царевец. Това изображение се намира в един миней, който произхожда от църквата „Св. Николай“ в гр. Брашов — Румъния.¹⁷ Датира се в XIV в. (обр. 2). Според издателя на изображението Ст. Маслев, минеят е бил пренесен от собственика му в този град в последните години преди падането на България под турска власт.

Откриването и предоставянето на историческата наука на това второ старо изображение на средновековно Търново е от голямо значение, както за историята на днешния гр. В. Търново, така и за нашето късно средновековие. Минеят е ръкопис на старобългарски

¹⁴ К. Шкорпил, Планът на старата българска столица Велико Търново. ИБАД, VI, 1910, 121—146.

¹⁵ Ал. Рашенов, Възстановяване на крепостта Царевец в гр. В. Търново. ГНМ, VI, 1932/34, 381—400; Н. Ангелов, Крепостни стени и порти в гр. В. Търново. Разкопки и проучвания през 1963 г. ИОМТ, III, 1966, 11—19.

¹⁶ Б. Филов, цит. съч., таблици № 17, 22, 53, 61, 64, 65.

¹⁷ Ст. Маслев, цит. съч., 1—15.

език и стойността му на исторически документ като цяло и по-специално старото изображение, надписите около последното и приписката на последната страница тепърва ще се оценяват.

Тук ще бъдат разгледани само старото изображение и изказаните мнения за него. То се намира на 78-а страница. На същата страница няма поместени текстове от минея. Цялата е заета от рисунката.

На рисунката е изобразена една крепост, която има дъговидна крепостна стена. На преден план до стената са долепени три кули. Средната кула е четириъгълна, с двускатен покрив и висока сводеста врата. Пред кулата има мост върху очертан със зигзаг линии отвор.

Лявата кула е кръгла, с около-върстен балкон и конусовиден покрив. По размери е значително по-висока от средната, макар да се намира на по-заден план. Дясната кула е четириъгълна без покрив. В лявата част на изображението, на заден план, има още две четириъгълни кули, също с двускатни покриви. Върху едната от тях има наблюдателница, която има малък балкон и конусовиден покрив. В същата кула на една от видимите стени е нарисувана четириъгълна отвор на врата. На изображението тези две кули са представени без връзка с крепостната стена. Самата крепостна стена представлява една начупена линия, която оформя зъберите. В крепостта се издига кръстополна едноабсидна църква.

Ако това изображение се сравни с архитектурния пейзаж на табл. II от Манасиевата хроника, трябва още в началото да се отбележи, че то представлява една наивна рисунка, която преписвачът или преводачът на минея е направил, без да познава от непосредствено наблюдение самия град. Ако не беше специалният надпис „търново градъ“ в полето на изображението, едва ли би се възприело като такова на средновековната ни столица. Създателят на това изображение не е спазил никаква съразмерност и относителна мащабност при рисуването на отделните елементи. Кулите са несъразмерно високи, портите също. Крепостната стена е много ниска в сравнение с кулите. Изказаното мнение от издателя на това изображение, че Димитър от Мусина е собственик и преводач на минея, е съмнително и трябва да се постави под въпрос. Според нас Димитър от Мусина е автор само на приписката в края на минея и на надписите върху изображението, а преводачът на минея е друго лице.

Съществува голяма разлика в начина на писането. Текстът на минея е полууставно писмо с добре изписани и калиграфски оформени букви, а споменатите надписи и приписката са обикновено ръкописно писмо с някои несполучливи опити за полууставно. Освен това има поправки и повторно надебеляване на букви, разкривени редове и др. Наивният характер на рисунката проличава и от различните птици и други изображения, по-

Обр. 2. Рисушка на Търново в Брашовския минея от XIV в.
Abb. 2. Zeichnung von Tirnovo im Mineus von Braschov aus dem XIV. Jahrh.

ставени в свободното пространство, по крепостната стена и другаде, без да имат някаква връзка с изображения укрепен град. Ст. Маслев, който публикува за пръв път това изображение, твърди, че авторът „имал естествен стремеж към вярно отразяване на действителността“. Той търси и вижда във всеки елемент на изображението крепостни стени, кули и сгради от действително съществували някога на хълма Царевец. Определената от него височина на входната кула и във връзка с нея и на крепостните стени е произволна. В никакъв случай една рисунка от този вид не може да служи за изходна база на точни измерения, да се търси в нея мащабност в буквалния смисъл на думата. Само един пример е достатъчен, за да се разбере несъстоятелността на подобни твърдения. Птицата, която е върху моста, е по-голяма от отвора на същия. Следователно, според логиката на автора, тази птица трябва да бъде дълга 3—4 м. Същото положение е и с другата птица, която се намира върху стената при кръглата кула. Изобщо размерите на стените и кулите, които Ст. Маслев приема за положителни, ни изглеждат премного завишени. За определяне височината на средновековните крепостни стени и крепостни съоръжения както в Търново, така и другаде, трябва да се изхожда от запазените части, от стени, порти и кули в нашите земи от тази епоха. А такива има и на хълма Царевец. Малката порта, която се намира на западната крепостна стена, е запазена с оригинална зидария до наши дни на височина 5 м. В тези размери се включва отворът на портата 3 м и 2 м зидария от етаж над нея.¹⁸ Смятаме, че над отвора на портата е имало не повече от два етажа. Единият е служил за подслон на стражите и за складиране на оръжие, а на втория са били зъберите и бойниците. Средната височина на етаж е била не повече от 3 м. Следователно кулата над Малката порта не е била по-висока от 9—10 м. Естествено е крепостните стени да бъдат малко по-ниски от кулите. Крепостните стени на Царевец не са надвишавали 8—9 м. Кулата в средновековното градище при с. Червен, Русенско, която е запазена и със своите зъбери, също ни дава известно основание да приемем тази височина за действителна.

В изображението от Брашовския миней все пак има някои елементи, в които може да се търсят загатнати или само маркирани действително съществували крепостни съоръжения и сгради на хълма Царевец. Това на първо място са мостът и кулата до него. Те може да се отождествят донякъде с моста над сечената скала на Царевец и първата порта от главния му вход. Кулата в десния край на изображението е на мястото на т. нар. Балдуинова кула, а четириъгълната кула вляво, с отвор за порта и наблюдателница, по място съвпада с Малката порта. Следващата кула вляво, която само отчасти се вижда, авторът свързва с кула при лобната скала. Досега основи на кула на това място не са открити, нито има признаци за такава. Църквата, която се издига в крепостта, Маслев приема за патриаршевската църква. Той се позовава на изобразената стълба зад входната кула и приема, че тази църква трябва да бъде на най-високото място на Царевец. В тази църква няма нито един елемент, който да ни напомня поне малко патриаршевската църква. Последната е триабсидна, кръстополна църква с два притвора и кула-звънарница до южната ѝ стена. Тази кула се е извисявала и доминирала не само над този комплекс, но и над целия средновековен град на Царевец. На второ място патриаршевската църква се намирала в средата на един архитектурен комплекс от сгради, кули и крепостни стени. В този комплекс освен кулата-звънарница е имало още две кръгли кули, които са били разположени симетрично на северната и южната крепостна стена на патриаршията. Патриаршеският комплекс е разкрит окончателно целият през 1964 г. и неговите основи ясно се очертават на най-високото място на хълма Царевец. Ако авторът на изображението е искал да изобрази патриаршевската църква, той на всяка цена щеше да я представи като част от величествения архитектурен комплекс, който се е издигал на това място. Патриаршията е била върховен и най-важен ръководен орган на българската църква през средновековието. В едно подобно изображение, създадено от духовно лице, тя би трябвало да получи най-пълно отразяване.

Църква в близост с главния вход на Царевец е съществувала. Нейните основи са били открити и разрушени наскоро след освобождението от турска власт при проектирани строежи на това място. По-късно на този терен била издигната туристическата хижа. Тази църква била сравнително малка и едноабсидна. Сведенията за нея сме получили от бившия директор на музея в Търново Т. Николов. Църквата от изображението на Брашовския миней би могла да се свърже с тези основи.

Кръглата кула, нарисувана вляво от главния вход на крепостта, не се свързва с никакви следи северно от третата порта. Този район е проучван частично през 1930 г. от

¹⁸ Н. Ангелов, Крепостни стени и порти на хълма Царевец в гр. В. Търново, ИОМТ, кн. III, 1966 1—7,

Т. Николов и Ал. Рашенов. Извършвани са и други разчиствания в по-късно време. Засага не се забелязват никакви следи от кръгъл строеж. Трябва да се има предвид, че кулите като крепостни съоръжения са строени обикновено най-здраво и техните руини са запазени най-високо. Такива случаи има твърде много и на самия Царевец. Не е необходимо да изброяваме подробно всяка една от тях. Ще споменем само, че в патриаршията има три кули, а в двореца пет, разположени по крепостната му стена.

Крепостната стена в изображението има форма на дъга, отворена на изток. Крепостна стена с подобна форма не съществува по целия Царевец. Художникът е рисувал въобще една крепостна стена, която няма нищо общо с действително съществувалата стена на Царевец. В рисунката няма ни следи от най-характерната особеност на крепостта върху Царевец — нейния главен вход с три последователни порти върху тесен и скалист път. Ето защо на това място не може да се търсят никакви прилики и дори загатвания на отделни елементи от средновековната крепост. Външно погледнато, изображението представя една кръгла крепост с кули по крепостната стена, заобиколена наоколо с ров. Ако не беше надписът горе на полето, който да ни насочи към града, който е имал предвид художникът, в никакъв случай не бихме го свързали с най-важната крепост на средновековната ни столица Търново.

Свободното пространство на изображението е изпълнено с редица други образи, които имали символично значение според Маслев. Върху тях не ще се спираме, тъй като те нямат пряка връзка с изобразените крепостни съоръжения и сгради.

Във връзка с това старо изображение на Царевец от Брашовския миней Ст. Маслев прави обширни, но твърде прибързани сравнения и изводи за укрепленията на средновековната столица Търново. Той възприема като нещо положително това наивно изображение и го прави изходна точка и основа за цялостни построения относно укрепителната система на средновековно Търново.¹⁹ Крепостната система на столицата на Втората българска държава още не е цялостно проучена в археологическо и архитектурно отношение. Досега са правени само частични проучвания, които в никакъв случай не дават пълна картина на средновековната крепост на това място. Публикуваните планове в някои общи изследвания върху изкуството и архитектурата на средновековието са резултат на окомерно заснемане по очертанията върху терена, а не резултат на цялостно проучване.²⁰ Да се използват такива планове, а също и наивната рисунка от Брашовския миней за сравнение с крепостните системи на други средновековни градове като Тутракан, Арта в Епир, а също и Белград изисква много смелост и с нищо не може да се оправдае.²¹ Обяснява се и сравнява едно неизвестно с друго неизвестно.

3. СТЕНОПИС ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ПАРАСКЕВА“ В ГР. РОМАН—РУМЪНИЯ

Твърде голям интерес представлява сцената по пренасяне мощите на св. Параскева в Търново между стенописите от църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман—Румъния (обр. 3). Тези стенописи са датирани в XVI в. и имат всички белези на миниатюрната живопис. Вероятно произхождат от някое изчезнало илюстрирано житие на св. Параскева. Подробно описание и тълкуване прави Н. Мавродинов.²² С него в общи линии е съгласен и Ст. Маслев.

Изображението представя пренасянето мощите на св. Параскева в Търново и полага-нето им в царската църква. На преден план е нарисувана раклата с мощите на светицата, поставена на невисок подиум. Малка част от раклата е вмъкната в преддверието на една църква. Наоколо са царят, патриархът и две жени. Зад тях в група са представени придворните. Като фон на тази сцена е изобразен архитектурен пейзаж, който привлича нашето внимание. На първо място това е западната фасада на църквата, в която отчасти се развива действието. Наляво от църквата се издига голяма кръгла кула с конусовиден покрив. Между кулата и църквата ясно личи крепостна стена без зъбери. На заден план горе вляво на изображението е нарисувана една отделна крепост, която, видимо, не е свързана непосредствено с мястото на действието на преден план. Най-горе има надпис на старо-

¹⁹ Ст. Маслев, цит. съч., стр. 12.

²⁰ Н. Мавродинов, Старобългарското изкуство XI—VIII в., обр. 61, 62; Кр. Миятев, Архитектурата в средновековна България. София, 1965, стр. 144.

²¹ Ст. Маслев, цит. съч., стр. 11—12.

²² Н. Мавродинов, цит. съч., стр. 71—72, и цитираната от него литература.

български език, който в превод гласи: „Пренасяне мощите на Св. Параскева в славния град Трънов“.

Архитектурният пейзаж на този стенопис заслужава особено внимание, тъй като в него се намират някои елементи от действителния град през средновековието. За пръв път са изобразени части от дворцовия комплекс на Царевец. На първо място това е западната фасада на дворцовата църква. От изображението е видно, че тази църква има открит притвор на колони. От плана на разкритата църква в двореца се разбира, че тя е имала два притвора.²³ По всяка вероятност художникът загатва в рисунката втория притвор. Какъв архитектурен стил е имала дворцовата църква и дали действителният ѝ вид съответствува

Обр. 3. Пренасяне мощите на св. Параскева в Търново. Стенопис в църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман в Румъния от XVI в.

Abb. 3. Überbringung der Gebeine der Heiligen Paraskewa nach Tirnovo. Wandmalerei in der Kirche der „Hl. Paraskewa“ in Roman Rumänien aus dem XVI Jahrh.

на образа в стенописа, засега още не може да се говори, тъй като проучванията в дворцовия комплекс не са завършени окончателно. Кръглата кула, която е изобразена в средата на стенописа, и крепостната стена вдясно от нея са представени на по-ниско място от църквата. Поради тази причина долните части на тези две съоръжения не се виждат на рисунката. Освен това те са закрити и от фигурите около раклата. На втория и третия етаж на кръглата кула има по два тесни прозореца. Това според нас са отвори на бойници. Горе кулата завършва с околоръстен балкон и конусовиден покрив. Художникът е изобразил с тази кръгла кула главния вход на двореца на Царевец. През време на археологическите разкопки на това място са открити основи на голяма кръгла кула.²⁴ Нивото на тази кръгла кула е с около 2,50 м по-ниско от нивото на дворцовата църква. Това положение е отразено и в стенописа. Крепостната стена между кръглата кула и дворцовата църква е част от крепостната система на двореца. Тази стена е съществувала само през даден период. Върху нея по-късно са построени редица помещения.²⁵

Между кръглата кула и църквата през стената извън двореца се виждат гъсто нарисувани една до друга много човешки фигури, които почти се сливат в обща маса. Това по

²³ Кр. Миятев, Архитектурата в средновековна България. София, 1965, стр. 141, обр. 148 (12).

²⁴ Пак там, стр. 140, обр. 148 (1) и 151.

²⁵ Пак там, обр. 148 (7).

наше мнение е народът, който се е струпал пред двореца на царя, за да посрещне мощите на светицата. Изглежда народът не е имал достъп във вътрешността на двореца.

Според Ст. Маслев тази кръгла кула е свързана с крепостта, нарисувана в горния ляв ъгъл на стенописа. Това не отговаря на действителното положение на самия стенопис. Не може да се свързват два елемента от изображението, които нямат никаква видима връзка и принадлежат на два отделни комплекса.

На заден план, в горния ляв ъгъл на изображението, е нарисуван един укрепен град със зъбчати крепостни стени и осем кули. Според Н. Мавродинов и Ст. Маслев това е крепостта върху хълма Царевец, гледана от Трапезица. От една страна, Мавродинов твърди, че изобразената църква е „Св. Параскева“ на Царевец и че кръглата кула можела да бъде дворецът на царя, а от друга страна, праща художника на Трапезица, за да гледа оттам Царевец. Тук вероятно има някакво недоразумение или грешка, тъй като такова разположение на частите на стария град е напълно невъзможно. Действието се развива на Царевец, и то в самия дворец пред западната фасада на дворцовата църква. От начина на разположението на сцената по пренасяне мощите може да се определи откъде художникът е наблюдавал. Това място може да бъде само южната част на дворцовия комплекс. Как е възможно художникът да бъде на Царевец и да рисува същата крепост като фон на действие, което става в същата крепост. Нарисуваната в горния ляв ъгъл крепост в никакъв случай не може да бъде Царевец. Това е крепостта върху хълма Трапезица. Като се гледа от вътрешния двор на двореца вляво, на северозапад отвъд р. Янтра е разположен само хълмът Трапезица. Разположението на крепостта върху този хълм е близко до това на стенописа. На юг крепостта е разширена, а на североизток се стеснява силно. На най-тесното място и днес се намират значителни разрушения от крепостна стена и кула. Това положение е отразено и на стенописа. В началото на тесния участък има висока кула. Двете кули, разположени в най-южната част на тази крепост, биха могли да се свържат с южния вход на крепостта Трапезица. Този вход днес е полуразкрит и съвпада по място с тези кули. Други три кули се намират по югозападната крепостна стена. От тази страна, хълмът Трапезица е най-достъпен. Склонът не е така стръмен и липсват отвесни скали както по източния склон. Чрез това съгъстяване на кулите се засилва отбранителната мощ на крепостта. Останалите две кули, малки по размери, са разположени по източната крепостна стена. Формата на нарисуваната крепост и нейното разположение север—юг е също доказателство за идентичност с крепостта върху хълма Трапезица. При изобразяване на кулите в стенописа от църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман се забелязва известно единство и последователност. Както кръглата кула от двореца на Царевец, така и всички кули по крепостните стени на Трапезица имат покриви. Тази особеност е твърде важна и показателна във всяко отношение. Такова единство при кулите в първите две стари изображения не се забелязва.

Какво представляват изображенията в тази крепост сгради? Дали те са шаблонен архитектурен пейзаж или действително са съществували такива сгради на хълма Трапезица. Преди да разгледаме тези сгради като форми и разположение, нека се справим с резултатите от археологическите разкопки и проучвания, извършвани досега на този хълм. Тук са разкрити основи на 17 църкви.²⁶ Повечето от тях са с малки размери, но били богато украсени със стенописи и мозайки. По техния план може да се разграничат два типа църкви. Болшинството от тях имат в основите си всички белези на едноабсидни, с цилиндричен аркиран свод без купол църковни постройки. Само при две (III и VIII) има белези от съществуването на купол.

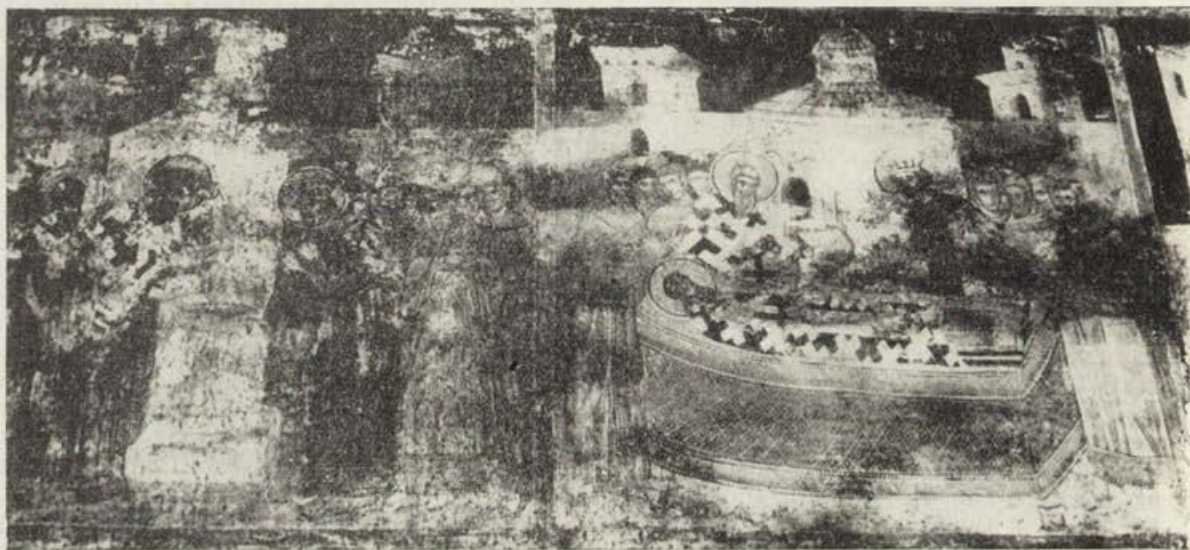
На стенописа от църквата в гр. Роман се различават изображенията на седем сгради. По форма те представляват издължени постройки с двускатен покрив. На видимата страна обикновено имат по един отвор за прозорец. Всички са разположени по един и същ начин. Ориентирани са по дългата си страна изток—запад. На две от тях съвсем слабо се забелязват следи от абсиди. Всички тези белези ни дават основание да смятаме, че изображенията в тази крепост сгради са църкви. Тези църкви са с цилиндричен свод без купол. Резултатите от археологическите разкопки също подкрепят едно такова предположение. Това е още едно доказателство, че изобразената крепост в горната лява част на стенописа от гр. Роман е средновековната крепост върху хълма Трапезица, гледана от двореца на Царевец. Предната част от архитектурния пейзаж е дворцовата църква с входната кръгла кула и малък откъс от крепостната стена на царския дворец. Самият надпис в горния край на

²⁶ В. Димов, Разкопки на Трапезица в Търново. ИБАД, V, 1915, 112—176.

стенописа „Пренасяне мощите на Св. Параскева в славния град Търнов“ показва също, че изображеният град е целият Търнов, а не само град Трапезица или Царевград Търнов, както се наричат в иззорите двете крепости на средновековната ни столица.²⁷

4. СТЕНОПИС ОТ СТОЛОВАТА НА ХИЛЕНДАРСКИЯ МАНАСТИР

Между стенописите в столовата на Хилендарския манастир в Атон — Гърция се намират две сцени, които също са свързани със средновековната столица Търново.²⁸ На едната сцена е нарисувано Богоявление в Търново със св. Сава, а на другата — смъртта на св. Сава в Търново (обр. 4). Те може да се датират в XVII—XVIII в. В иконографската си техника те имат белезите на миниатюрната живопис. Вероятно тези сцени са заимствувани от някое илюстрирано житие на св. Сава, което не е запазено до наши дни.

Обр. 4. Св. Сава в Търново. Стенопис в столовата на Хилендарския манастир от XVII—XVIII в.
Abb. 4. Hl. Sawa in Tirnovo. Wandmalerei im Speisesaal des Hilendar — Klosters aus dem XVII—XVIII. Jahrh.

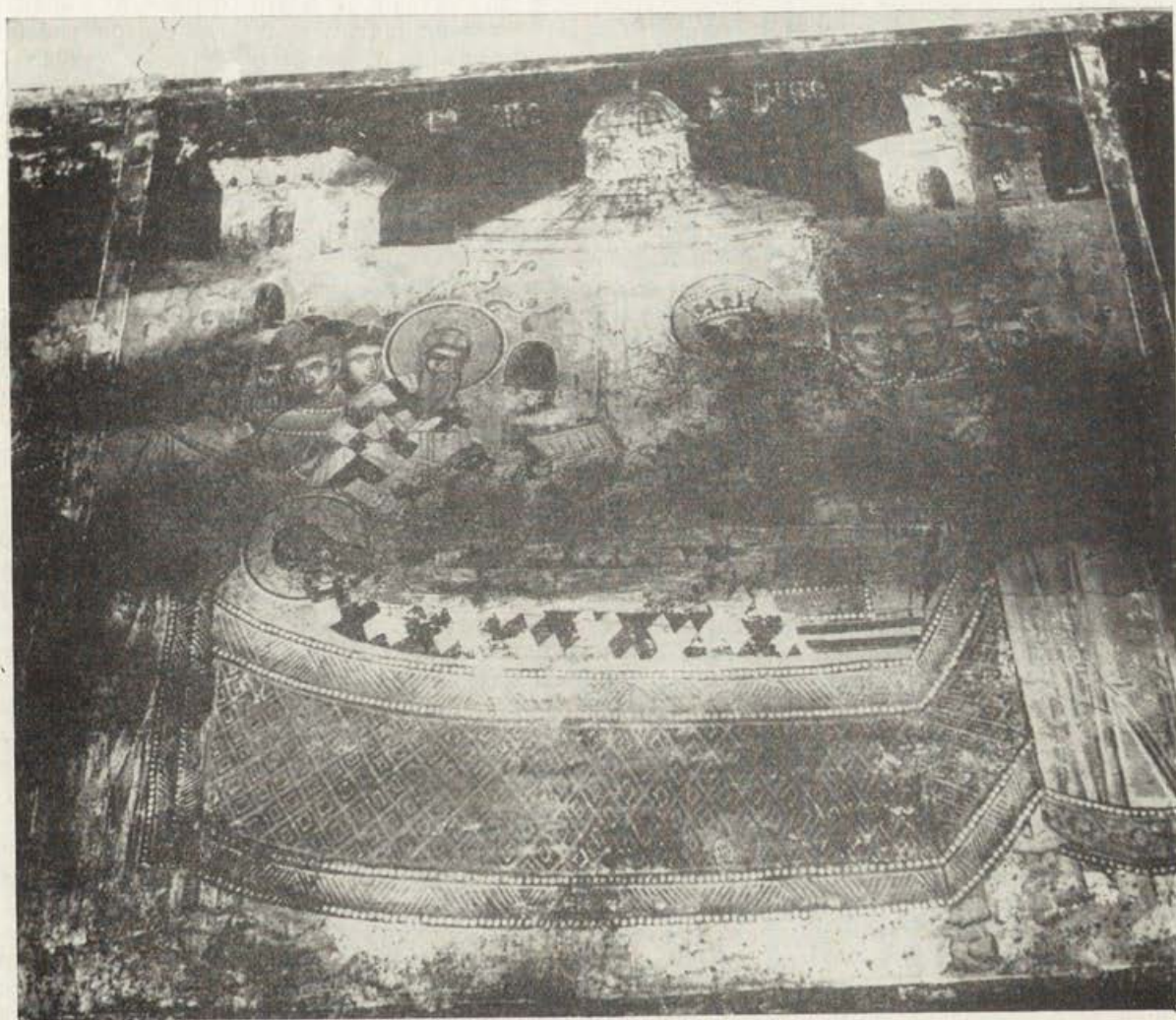
Сцената вляво е много повредена. На преден план е нарисуван купол върху невисока каменна поставка, която на долния край е профилирана. В лявата половина на преден план са изобразени две духовни лица с нимби. Това може да бъдат само българският патриарх по това време Йоаким I и архиепископ Сава, който е бил на гости на царя в Търново. От дясната страна на първо място е цар Иван Асен II с корона, осеяна със скъпоценни камъни и нимб. Царската мантия, в тъмен цвят, също е богато украсена със скъпоценни камъни и везба. До него в светла богато украсена мантия е царицата, която е полуклекнала, с наведена глава. Зад царската двойка са придворните, по чиито дрехи също се забелязват скъпоценни камъни. Между тях се забелязват и женски фигури. Една от тях на главата си има специална забрадка — сокай. Зад тази религиозна сцена — Богоявление — на заден план е нарисуван архитектурен пейзаж, който представлява една куполна църква и дълга постройка с две кули. От житието на св. Сава, написано от Доментиан, узнаваме, че светецът е гостувал в Търново на своя роднина (сват) цар Иван Асен II и участвувал в църковната служба на Богоявление, която станала при р. Янтра до църквата „Св. Четиридесет мъченици“.²⁹ Оттук следва, че художникът при рисуването на фона е имал предвид част от Великата лавра „Св. Четиридесет мъченици“. Тази част от сцената е значително повредена и затова ще я разгледаме при втората сцена.

²⁷ Н. Ангелов, Средновековният град Търново, според изворите от XII—XIV в. и досегашните проучвания. ИОМТ, II, 1964, 4—8 и цитираната там литература.

²⁸ Изказвам голяма благодарност на Асен Василиев от София, който бе любезен да ми предостави снимки от тези стенописи.

²⁹ Доментиан, Животи светого Саве и светого Симеона. Београд, 1938, 207.

На втората сцена е изобразена смъртта на св. Сава (обр. 5). Според житието му той се простудил в Търново, разболял се и наскоро след това умрял.³⁰ Бил погребан в църквата „Св. Четиридесет мъченици“.

Обр. 5. Смъртта на св. Сава в Търново. Стенопис в столовата на Хилендарския манастир от XVII—XVIII в.
Abb. 5. Der Tod des Hl. Sawa in Tirnovo. Wandmalerei im Speisesaal des Hilendar-Klosters aus dem XVII—XVIII. Jahrh.

На преден план се вижда мъртвецът върху висок, богато орнаментиран ковчег, поставен на ниски профилирани крака. От лявата страна, при главата на св. Сава, е патриарх Йоаким I с нимб. Той държи в лявата си ръка отворена книга, а с дясната благославя. Зад него на преден план има две гологлави мъжки фигури с богато украсени дрехи. След тях следват монасите със своите капишони. В дясната страна, при краката на мъртвеца, се намира цар Иван Асен II, изобразен по същия начин и със същото облекло, както в предната сцена. Зад царя следват гологлави мъжки фигури с богато украсени дрехи. По всяка вероятност това трябва да бъдат придворните. За отбелязване е, че в свитата на царя при тази сцена липсват женски фигури.

На заден план е нарисован архитектурен пейзаж, който се различава съвсем малко от този на предната сцена. В центъра е разположена една куполна църква, от която се виждат западната и южната фасада. В средата на покрива се извисява куполен барабан, който горе е заоблен и завършва с кръст. На видимата част на куполния барабан се очертават

³⁰ Доментиан, цит. съч., стр. 207

три слепи аркирани ниши. Върху южната фасада на църквата също има декоративни аркирани слепи ниши. На западната стена се намира засводен отвор за врата. Отвън стените на църквата са украсени със стилизирани растителни орнаменти. Зад църквата е изобразена продълговата сграда, която заема цялата ширина на рамкираното поле на стенописа. Две четириъгълни кули се издигат върху сградата, разположени от двете страни на църквата. Кулата вляво горе е разширена. В това разширение се виждат три отвора — вероятно бойници. Върху западната стена на кулата има четириъгълен отвор за врата, а на южната — засводен прозорец. В самата сграда под кулата, симетрично на горната врата, има голям засводен отвор. Кулата вдясно от църквата има същото разширение. В средата на това разширение се издига по-малка четириъгълна кула с покрив. И при тази кула има отвори за врата и прозорец. За отбелязване е, че и на западната стена на малката кула има отвор, който води към терасата, образувана между голямата и малката кула. Стените на сградата и кулите са украсени със стилизирани растителни орнаменти, подобни на тези от църквата. В полето над архитектурния пейзаж има следи от надписи и при двете сцени. От тези надписи, които са твърде изтрети на снимката, едва се разчита името Сава.

От житието на св. Сава, както вече се спомена, е известно къде се извършва действието, представено на двете сцени от стенописите в столовата на Хилендарския манастир. Това място е Великата лавра „Св. Четиридесет мъченици“ при р. Янтра в Търново. Следователно художникът е изобразил в тези сцени от стенописа част от комплекса, известен с това име. Самата църква е без западната пристройка т. нар. мавзолей. От проучванията, които се извършиха през последните години в тази църква, се установи по безспорен начин, че тази пристройка от запад не е в първоначалния ѝ план. При прокарване на пътя, който минава днес източно от църквата, са били открити основи на продълговата постройка с много помещения, ориентирана север — юг. Това са части от голям манастирски комплекс, който е съществувал през средновековието на това място, известен с името Великата лавра. От този комплекс е възпроизведена чрез стенописите в столовата на Хилендарския манастир само източната част заедно с църквата. Както при другите изображения, така и тук не се касае за документално възпроизвеждане. Църквата „Св. Четиридесет мъченици“ и продълговатата сграда източно от нея на изображението само загатват вида и съдържанието на действително съществувалите някога средновековни строежи. Тяхната външна форма и орнаментация в подробностите може да бъде дело на фантазията на художника. Както художникът на стенописа, така и миниатюристът, който е илюстрирал житието на св. Сава, не са познавали от виждане този манастирски комплекс, а от разказ, от литературно описание. Ето защо не би трябвало да се търси прилика в грубия смисъл на думата между изображението на стенописа и действителността. Все пак общото разположение е спазено. Отразени са вярно някои моменти от историята на този исторически паметник.

5. Към тези стари изображения следва да се прибави още и стенописът от църквата в гр. Арбора — Румъния. Последният се датира също в XVI в. Там била нарисувана също сцена от пренасяне мощите на св. Параскева в Търново.³¹ От това изображение не притежаваме фотоснимка. Според Н. Мавродинов изображението било същото, както в църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман. Само към надписа „Пренасяне мощите на Св. Параскева в славния град Трънов“ имало прибавката „гдето това тяло се още намира“.

6. Като става дума за стари изображения на гр. Търново, не трябва да се забравят и изображенията върху някои монети от българския цар Иван Александър.³² Тези монети са медни и са сечени в периода 1331—1355 г., когато съуправител на царя е бил синът му Михаил. На лицевата страна са образите на двамата царе, а върху opakото е гравирана крепостна порта с три кули над нея. Средната кула е по-висока от страничните. Това разположение на кулите е съобразено с кръглата форма на монетите. Гравьорът е имал предвид тази форма при разположението на кулите на монетния печат. Няма съмнение, че този вид монети са сечени по подражание на византийските от същата епоха. Според нас това изображение представлява обобщена и условна форма на укрепен град, изобщо. В това изображение не трябва да се търсят никакви външни прилики с крепостната система на средновековната ни столица Търново. Различното и оригиналното тук е старобългарският надпис, гравиран наоколо. Последният се състои от буквите TPNB. Това са съгласните букви от името на столицата Трънов. Разположението на буквите е следното: От двете страни на кулите са буквите Т и Р, а останалите две букви NB се нами-

³¹ Н. Мавродинов, цит. съч., стр. 72.

³² Н. Мушмов, Монетите и печатите на българските царе. София, 1924, стр. 113 и сл.

рат долу, в отреза под сводестия отвор на портата. Монети с този надпис се откриват твърде много на брой при археологическите разкопки на Царевец.

Значението на разглежданите стари изображения за историята на средновековния град Търново е голямо. Те допълват и нагледно потвърждават изказаните мнения и кратки описания от Григорий Цамблак, автора на житието на Теодосий Търновски патриарх Калист, Никита Акоминат и др. Тези изображения са ценни и като исторически паметници, които допринасят за изясняване на редица въпроси от нашето късно средновековие, изобразителното изкуство по това време, строителството и архитектурата в най-общ смисъл. През погледа и разбиранията на средновековния художник ние проникваме в тогавашната българска столица Търновград, славния град Трънов или още Царевград Трънов.

Доколко тези стари изображения отразяват действителното разположение, състояние и външен вид на средновековно Търново, неговата крепостна система, гражданското и църковното строителство като форма и съдържание бе вече изтъкнато при разглеждането на всяко едно от тях. В тези стари изображения безспорно има елементи, повече или по-малко, от истинския стар град. В последните обаче не трябва да се търси тъждество и пълно отразяване, което достига до подробности и детайли във външния вид и форма на отделни части на града, на отделни сгради. Художникът-миниатюрист и художникът на стенописите не е имал предвид, нито задача и цел да създава документална рисунка или картина. Той се е стремил да нарисова обобщени образи, които все пак да напомнят и наподобяват действителния град или части и сгради от него. При рисуването на Търново или на части от него старите художници са проявили известен реализъм. Те са се откъснали от шаблонните форми и начини на изобразяване укрепен град, както е при другите укрепени градове, чиито изображения намираме в редица миниатюри. При рисуването на нашата столица те не я третират въобще като укрепен град, а като Търново с неговите характерни особености и географско разположение. В това отношение при изображението от Манасиевата хроника и стенописа от гр. Роман в Румъния е постигнато твърде много. Най-наивно и далеч от действителния средновековен град Търново е изображението от Брашовския миней.

От старите изображения на Търново може да се направят някои изводи за начина на строеж и външната форма на някои архитектурни елементи както от крепостното строителство, така и от гражданската и църковната архитектура на стария град. Ако се направи един преглед на кулите по крепостните стени или над портите, ще се види, че преобладават кулите с покрив. Твърде малко са и кръглите кули. В стенописа от църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман всички девет кули са с покрив и само една кула е кръгла. В рисунката от Брашовския миней четири кули са с покрив и една без покрив. Кръгла кула също има само една. В миниатюрата на табл. II от Манасиевата хроника се явява обратното положение. Седем кули са без покрив и само една с покрив. Кръгла кула няма. Преобладаването на кулите с покрив не е случайно явление в изображенията на старото Търново. То отразява действителното положение в планирането и строежа на кулите в укрепените градове в тази част на Балканския полуостров. Това е отражение на климатичните особености в нашите земи, що се отнася до районите в Северна България. Може да се посочат и примери в подкрепа на това мнение. Запазената в сравнително добро състояние кула в средновековното градище в с. Червен, Русенско, е имала по всяка вероятност покрив. Отворите на зъберите на трите ѝ стени са сравнително малко съобразно дължината им.³³ На северната и южната стени има само по един отвор, а на западната — три отвора. Това е сигурен белег за покрив на тази кула. Подобно е положението и в крепостта „Баба Вида“ в гр. Видин. Днешните покриви на кулите произхождат от преустройство през време на турското робство. За да направят покриви при преустройството, това значи че такива са заварили преди това или че климатичните условия са ги принудили към това. Трябва да се има предвид, че такава традиция в Мала Азия не е имало, тъй като там климатичните условия не са изисквали покриване на кулите.

В старите изображения на Търново се прави разлика при рисуването на различните архитектурни видове църкви. Както в миниатюрата на Манасиевата хроника, така и в стенописа от град Роман в Румъния в крепостите са рисувани църкви, а не дворцови сгради, както твърдят някои. Трябва да се има предвид винаги, че авторите на тези изображения са били монаси и основни сюжети са предимно църковни сцени — пренасяне мощи на светци, смърт, погребение. Художниците монаси са предпочитали да рисуват църкви. В средновековните градове най-монументални сгради са били църквите. Дворците изключваме

³³ Кр. Миятев, Архитектура в средновековна България. София, 1965, стр. 136—обр. 146.

от сравнението. В изображенията са отразени два вида църкви. Кръстополни църкви и църкви без куполи, но с аркирани цилиндрични сводове. В крепостта на хълма Трапезица са преобладавали църкви без купол. Това е установено и от археологическите разкопки и проучвания. Това положение е отразено и в изображенията.

В горния смисъл старите изображения на Търново се явяват ценен исторически извор, от който може да се ползват както историци, така и археолози и изкуствоведи.

ZUR FRAGE ÜBER DEN ALTEN DARSTELLUNGEN DER MITTELALTERLICHEN STADT TIRNOVO

N. Angelov

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser untersucht alte Darstellungen der mittelalterlichen Stadt Tirnovo. Sie befinden sich auf Tafel II der bulgarischen Übersetzung der Manassius—Chronik aus dem XIV. Jahrh. (in der Vatikan-Bibliothek), im Mineus der Nikolaus-Kirche in (Braschov Rumänien), auf Wandmalereien in der Paraskeva-Kirche in Roman und Arbora in Rumänien aus dem XVI. Jahrh., auf der Wandmalerei der Speisekammer im Hilendar-Kloster Athon, auf Kupfermünzen des bulgarischen Zaren Iwan Alexander vom XIV. Jahrh. Der Verfasser meint, dass auf Miniatur II der Manassius—Chronik, und auf den Wandmalereien in Roman und Arbora die Zentralfestungen der mittelalterlichen Hauptstadt Bulgariens—Tirnovgrad dargestellt sind. Betont sind die ungewöhnliche Lage und das Typische im Festungs- und Kircherbau der alten Stadt. In der Darstellung des Braschover Mineus ist ganz naiv die befestigte Stadt auf dem Hügel Zarewetz dargestellt. Auf den Wandmalereien im Hilendar-Kloster sind Teile des Kloster—Komplexes „Die 40 Märtyrer“ in Tirnovo gezeichnet. In den ersten zwei Darstellungen ist ein gewisser Realismus zu sehen. Der Maler hat in Tirnovo gelebt und hat seine eigene Beobachtungen wiedergegeben.

ЦЪРКВАТА „СВ. ПАРАСКЕВА“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Янка Николова

Историята на Велико Търново като столица на Втората българска държава се предхожда от две големи епохи — Първата българска държава със столиците Плиска и Преслав и Западната българска държава със Средец, Воден, Преспа и Охрид. Тези средища на българската култура са съединително звено, което свързва старобългарската култура от ранния период на утвърждаване на феодализма с периода на неговия разцвет.

При условията на развитите феодални отношения и тук, както и в по-старите български столици, държавният институт и църквата изпъкнали като най-мощни стимулатори на културното творчество.

Условия за блестящо развитие на материалната и духовната култура през XII—XIV век създали на първо място историческите победи на българския народ под водителството на Калоян и Иван Асен II, които затвърдили международното положение на младата българска държава и издигнали високо нейния възнен и политически престиж.

Царуването на Иван Асен II отбелязва разцвета на Втората българска държава и се явява на границата между две епохи — на възход и на упадък.

В резултат на неговата държавническа мъдрост и дипломатическо умение България се простряла „от море и до море“, ¹ т. е. от Черно до Бяло и Адриатическо море.

Пълководческият талант на Иван Асен II се проявил и в голямата победа на българите при Клокотница, овековечена в паметната колона, която се издига в църквата „Св. Четиридесет мъченици“. За кратко време България станала решаваща сила на Балканския полуостров и влиянието на нейната политика се чувствувало в Сърбия, в Латинската империя и в твърде намалялото вече по размери Епирско деспотство. По време на неговото царуване размириците в страната утихнали. Царската власт укрепнала и болярите се обединили около царя. Настъпило вътрешно спокойствие дало възможност за икономически и културен подем в страната.

Богатствата на държавата и нейните културни ценности били съсредоточени в Търново, който, както пише Григорий Цамблак, „бил доста голям, имал здрави стени и красота... при това притежава големи богатства, голямо множество народ и велика слава както в църковните, така и в царските неща“. ²

В продължение на няколко десетилетия българската столица Търново е била най-главният, дори и единствен книжовен, художествен и културен център на по-голямата част от славяните. Особено тясно тя е била свързана с дейността на руските и сръбските книжовници.

Така погледнато на Търново, е обяснимо защо тогавашните средновековни писатели се надпреварвали да го величаят, като го наричали: „Великия град Търнов“, „Царевград Търнов“, „Богоспасен Цариград“, „Преславния царски град“, „Нашия нов Цариград, който се

¹ Йордан Иванов, Кратко проложно житие на св. Илариона Мъгленски, Български старини из Македония, София, 1908, с. 143; В. Киселков, Житие на св. Илариона Мъгленски, Патриарх Евтимий, София, 1938, стр. 277.

² Иван Дуйчев, Из похвалното слово на Григория Цамблак за Патриарх Евтимия, Стара българска книжнина, кн. II, София, 1944, стр. 239.

равнява на стария Рим“, „Славния град Търнов“, „Царстващия град, който словом и делом заема второ място след Константиновия град“, „Царица на градовете“ и пр.³

Според схващанията на средновековието политическата независимост на държавата била неразривно свързана с нейната църковна самостоятелност. Столицата трябвало да бъде седалище едновременно на светската и духовната власт. Затова при Иван Асен II тя била издигната и като средище на църковния живот в страната. Съобразно господстващия през онези времена религиозен дух това оказало голямо въздействие върху нейното развитие. По външен блясък и духовна значимост столицата е трябвало да се приравни към другите държавни центрове, за да може по такъв начин да се укрепи нейният международен авторитет. Търново е трябвало с нищо да не отстъпва на Цариград и в очите на всеки българин и чужденец да изпква като първостепенно огнище на православието не само за България, но и за целия Балкански полуостров.

Поради господството на църковния светоглед и голямата роля на църквата в общественния живот царете, висшето духовенство и болярите се надпреварвали в строежи на манастири, храмове, донасяне на мощи, „чудотворни“ икони и пр. Затова в Търново и околността били издигнати десетки манастири, една голяма лавра и множество църкви, богато украсени със стенописи, многоцветни мозайки и мрамор.

Големият брой на църквите е отражение на феодалната разпокъсаност, в резултат на която са строени много и малки по размер болярски църкви. Отражение на феодалната разпокъсаност е и появяването в религията на отделни култове към различни светци. Така например св. Параскева е почитана като покровителка на бедните, Козма и Дамян — като лечители, търговците почитали св. Никола, земеделците и кожухарите — св. Илия и пр.

Подчертана благосклонност към българските църкви и манастири е имал Иван Асен II, което е отразено и в Синодика на цар Борила.⁴

Асен, Калоян и особено Иван Асен II се стремели да пренасят в Търново мощи на светии и светици и да строят за тях отделни църкви, за да ги съхранят и ги направят достъпни за народа.

С това пренасяне на мощи и „чудотворни“ икони българските владетели и особено Иван Асен II целели да затвърдят политическия център на държавата. Столицата е трябвало да се превърне в единственото и най-ценно средище, което да се наложи в съзнанието на народните маси, и същевременно да се създаде в тях вярата за непобедимостта на самата държава и на държавната власт. Това ясно е подчертано в житието на св. Параскева: **О ТЕБѢ ГРАДЪ НАШѢ ОУТВРЪЖДАМЕТ СЕ И СВѢТАѢ ПОСТАВЛѦМЕТЪ ПОБѢДОУ**⁵ (Чрез тебе нашият град става як и нанася светла победа).

Паралелно с това укрепвали позициите на официалното православие като идеологически крепител на господстващия строй. Използвайки религиозните предрасъдъци, църквата и светската власт се стремели да отклонят вниманието на широките народни маси от наболелите въпроси, като им предлагали въображаеми „чудотворни“ мощи и икони, в които да търсят помощ, успокоение, надежди и спасение. Чрез залъгвания и заблуждения те притъпявали съзнанието на експлоатираните хора и ги отклонявали от класовата борба. Те ги използвали също така и в борбата против еретическите учения, които намирали най-добра почва всред градската беднота.

В Търново били пренесени мощите на св. Иван Рилски, св. Иларион Мъгленски, св. Михаил Войн от Потука, св. Филотея Поливотска, св. Теофана, св. Параскева Епиватска и др. За повечето от тях е известно в кои църкви са били положени. Така например мощите на св. Иван Рилски били поставени в църквата „Св. Иван Рилски“ на Трапезица (№ 8), построена специално за тази цел от Асен I.⁶ Мощите на св. Иларион Мъгленски са били в църквата „Св. Четиридесет мъченици“, на св. Иван Поливотски — в църквата „Св. Петър и Павел“, на св. Михаил Войн от Потука — в патриаршеския храм „Възнесение“ на Царевец, на св. Теофана и на св. Филотея Поливотска — в манастирската църква „Св. Богородица Темнишка“ в Асенова махала и пр.

³ Йордан Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, стр. 235 и 422; Иван Дуйчев, Приписка върху Търновското евангелие от 1272/3 г., пос. съч., стр. 65; М. Г. Попруженко, Синодика царя Борила, София, 1928, стр. 91; Иван Снегаров, Неиздани старобългарски жития, Годишник на Духовната академия „Св. Климент Охридски“, т. III, 1953/4, стр. 167; Emil Kalužniacki, Aus der panegyrischen Literatur des Südslaven, Wien, 1901, стр. 109; от същия автор Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, стр. 71 и 417.

⁴ Иван Дуйчев, Възобновяване на българската патриаршия (из Синодика на цар Борила), пос. съч. стр. 44.

⁵ Emil Kalužniacki, Leben der H. Paraskeva, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, стр. 74.

⁶ Иван Дуйчев, Из житието на св. Иван Рилски от патриарх Евтимий, пос. съч., стр. 210.

Особено почитана между тях била св. Параскева (св. Петка). Тя е била популярна не само всред българския народ, но и всред другите балкански народи. Нейните мощи са странствували по целия Балкански полуостров и са съхранявани с години както в родния ѝ град Епиват, така и в Търново, Видин и др.

В настоящата статия ще разгледаме въпроса за мястото на църквата „Св. Параскева“ във В. Търново, където са били положени мощите ѝ.

Параскева е живяла през X — XI век според едни или през XII век според други.⁷ Между българите името на св. Параскева станало извънредно много популярно, след като мощите ѝ били пренесени от Епиват в Търново, в което Иван Асен II е виждал още един повод, за да прослави новата българска столица.

В житието на св. Параскева патриарх Евтимий дава подробни сведения за нейното пренасяне (от Епиват в Търново) и съобщава, че при пристигането ѝ „излязъл из града благочестивият цар Иван Асен със своята майка царица Елена, със своята царица Ана и с всички свои велможи. С тях беше и всечестният патриарх кир Василий с целия църковен клир и безчислено множество народ. Царят и всички, които бяха с него, отидоха пешком на четири поприща от града, за да посрещнат с голяма тържественост преподобната. Като я поеа благоговейно със своите ръце, от душа и от все сърце те я целуваха с любов. Когато пък я донесоха, положиха я в царската църква, където лежи и до ден днешен, давайки различни изцеления на онези, които с вяра и любов се притичат към нейния славен ковчег“.⁸

Оттогава св. Параскева Епиватска започнала да се нарича Търновска.⁹

Кога точно са били пренесени мощите на св. Параскева от Епиват в Търново, има различни предположения. Според едни това е станало към 1221 год.,¹⁰ според други — към 1237 год., когато Иван Асен II сключил договор с франките, а според трети — дори към 1238 год.¹¹ В житието на св. Параскева обаче патриарх Евтимий споменава, че в посрещането е участвувала и царица Ана, първата жена на Иван Асен II, маджарка, а тя е починала в 1237 год. Ако се приеме по-късната дата, следвало е да бъде посочено името на втората жена на Иван Асен — Ирина, дъщеря на Тодор Комнин. В. Н. Златарски приема, че това е станало около 1230 год., но не по-късно от август 1231 год., когато се скъсват приятелските отношения с латинците.¹²

С развитието на феодализма вътрешните противоречия в страната се разраствали. В градовете и на първо място в столицата Търново се създавал значителен слой бедняци. В състава им влизали предимно дребни занаятчии, наемни работници, придошли отвън селяни, лица без всякаква професия и пр. Потиснатата от феодалния гнет беднота търсела упование, помощ и защита в мощите на св. Параскева, която те почитали като своя закрилница. Поради това съвсем логично е нейната църква, където са били положени и мощите ѝ, да е имала свободен достъп за широките народни маси.

Вярата в чудотворната сила на св. Параскева останала в съзнанието на българския народ като спомен от неговото славно минало и по-късно. През годините на турското робство тя се свързала с надеждата му за освобождението от петвековното чуждо иго.¹³ Около нея никоя друга старинна постройка в Търново не са създадени толкова много легенди, както около църквата „Св. Параскева“.¹⁴

Допреди няколко години се смяташе, че джамията на Фируз (Фериз) бей, която се издигаше на север от двореца, е изградена върху основите на старата църква „Св. Параскева“. Такова мнение изказват К. Шкорпил,¹⁵ д-р В. Берон¹⁶ и др. К. Иречек е допуснал някои неточности. Според руските летописи, пише той, „църквата Възнесение (патриаршеската църква) след завземането на Търново от турците била превърната в джамия“. За раз-

⁷ В. Сл. Киселков, Патриарх Евтимий, София, 1938, стр. 256.

⁸ Йордан Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, стр. 433; В. Сл. Киселков, Патриарх Евтимий, София, 1938, стр. 261; Emil Kalužniacki, Leben der H. Paraskeva, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, стр. 59 и сл.

⁹ В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. III, София, 1940, стр. 346.

¹⁰ Е. Голубинский, Краткий очерк, стр. 281.

¹¹ П. А. Сырку, Несколько заметок о двух произведениях терновскаго патриарха Евтимія, I, сборник В. И. Ламанскаго, Спб., 1883, стр. 348—401.

¹² В. Н. Златарски, пос. съч., стр. 346.

¹³ Соня Георгиева, Нови данни за църквата „Св. Петка“ и за джамията на Царевец във Велико Търново, Археология, IX, 1967, кн. 2, стр. 27.

¹⁴ М. Москов, Черковата „Св. Петка“ в Търново, Търново, 1915, стр. 3; М. Москов, История на Археологическото дружество в Търново, Търново, 1912, стр. 10.

¹⁵ К. Шкорпил, План на старата българска столица Велико Търново, ИБАД, т. I, 1910 г., стр. 139.

¹⁶ В. Берон, Археологически и исторически изследвания, Търново, 1885, стр. 73—75.

лика от всички останали изследователи на Търново той посочва, вероятно въз основа на сведенията, които е черпил от споменатите руски летописи, че „до нея (джамията) сияла църквата „Св. Петка“, мощите на която Йоан Асен II пренесъл от прибрежното място Епиват в Търново и там ги погребал в царската църква, която той вероятно нарочно за това построил.¹⁷ По-нататък Иречек отново отъждествява църквата „Св. Параскева“ („Св. Петка“) с хисарската джамия, като отбелязва, че на мястото на разрушената във време на войната църква „Св. Петка“ направили джамия. Вероятно във втората част на своето изложение той вече се е повлиял от общоприетото схващане за църквата „Св. Параскева“.

При направените разкопки през 1966 и 1967 год. на хисарската джамия под нея не се откриха останки от по-стара българска църква, а сгради от ранновизантийската епоха. Въз основа на резултатите от тези разкопки се установи окончателно, че джамията не е била построена върху царската църква „Св. Параскева“, както се говори в преданието.¹⁸

При археологическите разкопки на дворцовия комплекс на Царевец през 1951 год. бяха открити основите на една четиристълпна куполна църква, която според намерения в нея къс от мраморна плоча с надпис, от който е запазена само думата „Параскева“, Кр. Миятев отъждестви с известната от житието на св. Параскева „царска църква“. Според него тя е построена от Иван Асен II по случай пренасяне мощите на светицата от Епиват в Търново.¹⁹ Останките от тази църква са достигнали до нас в твърде лошо състояние. Те показват, че тя е била сравнително малка сграда, предназначена да побира тесен кръг богомолци от дворцовото общество.²⁰

Соня Георгиева също възприема становището на К. Миятев, че дворцовата църква е била посветена на св. Параскева и че в нея са били поставени мощите на светицата.²¹ За това тя също се оповава единствено на споменатия къс от мраморна плоча.

Във втората миниатюра на Манасиевата хроника, на която е представена смъртта на Иван Асен, син на Иван Александър, Никола Мавродинов вижда на Царевец изобразени на различни места три отделни двореца. На върха според него е изобразена куполна църква („Св. Спас“) и нейната кула-камбанария, а между втория и третия дворец — втора, по-ниска куполна църква, която той приема за църквата „Св. Параскева“.²² Н. Мавродинов счита, че този архитектурен пейзаж не е шаблонен и че в него има известен реализъм. Според него той представя определени местности, в които художникът е знаел какви сгради са се намирали, но ги е предал с известна условност. Това тълкуване на посочената миниатюра поне засега не се покрива с откритите паметници на Царевец, като например съществуването на три отделни двореца. Наистина дворецът е претърпял преустройства през отделните епохи на Второто царство, за което е споменато и в житието на Теодосий Търновски, написано от цариградския патриарх Калист.²³ Това беше установено и при археологическите разкопки. При всички отделни преустройства обаче дворецът е бил разположен на едно и също място, така че три отделни двореца на различни места по Царевец не е имало. Предположението на Н. Мавродинов, че по-ниската куполна църква може да бъде „Св. Параскева“, не се свързва с дворцовите сгради и остава вън от тях.

Напоследък Ст. Маслев дава ново тълкуване на изображението на хълма Царевец и църквата „Св. Параскева“ от стенописа в църквата „Св. Параскева“, т. е. „Св. Петка“ в град Роман, югозападно от Яш в Молдавия — Румъния²⁴ (обр. 1). Тази сцена представлява пренасяне мощите на св. Параскева в Търново и вероятно е работена въз основа на миниатюра от някое илюстрирано житие на светицата или от друг някакъв ръкопис, както твърдят А. Грабар²⁵ и Н. Мавродинов.²⁶ Ст. Маслев приема, че вдясно е представена църквата „Св. Параскева“ на Царевец, а вляво от църквата е изобразен тесният път към хълма Царевец, в началото на който се вижда голяма кръгла кула, която той оприличава

¹⁷ К. Иречек, История на българите, Търново, 1886, стр. 332.

¹⁸ Соня Георгиева, пос. съч., стр. 31. Разкопките се провеждат под ръководството на ст. н. с. С. Георгиева с участието на н. с. Е. Манова и специалистите археолози Маргарита Деянова и П. Гатев.

¹⁹ К. Миятев, Една надгробна скулптура от двореца в Търново, ИАИ, т. XIX, 1955, стр. 339.

²⁰ К. Миятев, Царевград Търнов, Археология, VI, 1964, стр. 10.

²¹ Соня Георгиева, пос. съч., стр. 27.

²² Н. Мавродинов, Старобългарското изкуство XI—XIII в. София, 1966, стр. 71.

²³ В. Сл. Киселков, Житие на св. Теодосий Търновски като исторически паметник, София, 1926, стр. 20.

²⁴ Ст. Маслев, Едно неизвестно у нас изображение на Царевец във Велико Търново от XIV век, Археология, IX, 1967, кн. 2, с. 10 и сл.

²⁵ А. Грабар, Influences musulmanes sur la décoration de manuscrits slaves balcaniques, Revue des études slaves, XXVII, 1951, стр. 125 и сл.

²⁶ Н. Мавродинов, пос. съч., стр. 71—72.

²⁷ Ст. Маслев, пос. съч., стр. 11.

на кръглата кула от изображението на Брашовския миней.²⁷ Авторът се ограничава в тълкуването на тази сцена и не дава никакви пояснения къде точно се намира църквата „Св. Параскева“, какво е нейното отношение спрямо останалите сгради на Царевец и какво представлява архитектурният комплекс, обграден с крепостна стена, който е изобразен зад църквата вляво.

На тази сцена „Пренасяне мощите на св. Параскева в Търново“ и по-точно за мястото на църквата „Св. Параскева“ Н. Мавродинов се спира по-подробно.²⁸ В своята интерпретация на архитектурния пейзаж той приема, че изобразената църква на преден план вдясно е именно царската църква „Св. Параскева“ („Св. Петка“) на Царевец, представена с три купола. Според него църквата е заобиколена с оградна стена, в която има висока кръгла кула, пирг (донжон), която той приема за самия дворец. Зад групата от боляри и монаси той счита, че е изобразен Царевец, гледан от Трапезица, а групата от постройки наляво от високата кула — дворцови сгради. При такова тълкуване на пейзажа църквата „Св. Параскева“ остава вън от дворцовия комплекс.

В. Киселков изказва предположение, че след пренасяне мощите на св. Параскева в Търново те са били поставени първоначално или в църквата „Св. Четиридесет мъченици“, или пък в старата църква „Св. Димитър“ в Асенова махала, в която се коронясвали търновските царе през Второто царство.²⁹ По-късно според него е била издигната на Царевец нова църква, наречена на името на св. Параскева, в която били пренесени мощите ѝ и където Евтимий произнесъл словото си, т. е. житието. Това обаче противоречи на сведенията, които ни дава патриарх Евтимий. Той пише: „Когато я донесоха, положиха я в царската църква, където лежи и до ден днешен.“ Очевидно в текста не става дума, че тя е местена от една църква в друга и следователно не можем да приемем едно такова предположение.

Всички автори приемат, че църквата е била на Царевец, като едни я отъждествяват с дворцовата църква, други търсят нейните основи под Хисарската джамия, а трети не посочват нейното място.

За да определим къде най-вероятно следва да търсим на Царевец останките от царската църква „Св. Параскева“, в която са били положени и нейните мощи, ние ще се позовем на сведенията, които ни дават писмените източници, на някои исторически факти и обстоятелства, свързани с епохата, на изображението на църквата „Св. Параскева“ от стенописа в гр. Роман, както и на откритите археологически паметници на Царевец. Тук също ще трябва да установим кое от сцената „Пренасяне мощите на св. Параскева в Търново“ е реално и кое е условно.

Никъде в житието на св. Параскева, написано от патриарх Евтимий, нито пък в разказа за пренасяне мощите ѝ от Търново във Видин от Григорий Цамблак не се споменава, че мощите са се намирали в дворцовата църква, която безспорно е била една от най-красивите църкви на Царевец, с изящна архитектурна композиция, богато украсена с мрамор, стенописи и пъстроцветни мозайки. А когато Григорий Цамблак описва пренасянето на мощите от Видин в Белград, не е пропуснал да отбележи, че те са били поставени там в дворцовата църква.³⁰ Логично е да се твърди, че ако и в Търново мощите на св. Пара-

Обр. 1. Пренасяне мощите на св. Параскева в Търново. Стенопис в църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман (Румъния)

Abb. 1. Überbringung der Gebeine der Heiligen Paraskeva nach Tirnovo. Wandmalerei in der Kirche der Heiligen Paraskewa in Roman, Rumänien

²⁷ Н. Мавродинов, пос. съч., стр. 72.

²⁸ В. Сл. Киселков, Патриарх Евтимий Търновски, Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956, стр. 193; В. Сл. Киселков, Патриарх Евтимий, София, 1938, стр. 261 и 262.

³⁰ Йордан Иванов, Разказ за пренасяне мощите на св. Петка от Търново във Видин, Български старини из Македония, София, 1908, стр. 139.

сѣва са били в дворцовата църква, това непременно е щяло да бъде отбелязано както от патриарх Евтимий, така и от Григорий Цамблак.

Единственият аргумент на К. Миятев и Соня Георгиева да идентифицират църквата „Св. Параскева“ с дворцовата църква е споменатият къс от мраморна плоча, от който е останала само думата „Параскева“. Това е съвсем недостатъчно, за да се твърди, че този къс е част от ктигорския надпис на църквата, и да се прави категорично заключение, че именно тази църква е била посветена на св. Параскева, както и че тук са били поставени нейните мощи.³¹ Този мраморен къс може да се приеме и като рамка на икона, каквато вероятно е имало в дворцовата църква, а не е изключено и случайно да е попаднал в насипа.

Не можем да приемем и твърдението на К. Миятев, че дворцовата църква е била построена от Иван Асен II по случай пренасяне мощите на св. Параскева в Търново,³² тъй като е недопустимо преди това в комплекса на двореца да не е имало църква, предназначена за царското семейство. Такива семейни църкви са имали почти всички боляри. Понятието „царска църква“ също не е задължително да се отъждествява с дворцовата църква, защото царска църква може да бъде построена и извън двореца.

Дворцовата църква, както и останалите болярски църкви по Царевец и Трапезица са малки семейни църкви. За разлика от тях църквите, които са били достъпни за посещение от народа, са били сравнително големи. Така например църквите „Св. Иван Рилски“, „Св. Богородица Темнишка“, „Св. Четиридесет мъченици“ и някои други църкви, в които са били положени мощите на различни светии и светици, са имали твърде големи размери.

Дворцовата църква е обслужвала тесен кръг богомолци от дворцовото общество и предимно царското семейство.³³ Очевидно със своите малки размери тя не е била в състояние да побира голямо множество народ.

Обстоятелството, че бедните имали за своя покровителка св. Параскева, също отново поставя въпроса, следва ли нейната църква да търсим вътре в двореца. Дебелите и високи крепостни стени, както и тежките порти, които са затваряли двореца, за да осигуряват сигурност и спокойствие на царя, са представлявали солидна преграда между него и народните маси. Едва ли някой ще се съгласи, че вратите на двореца са били широко отворени, за да имат достъп бедните до мощите на светицата, а от друга страна, трябва да се има предвид, че тези мощи са били донесени в Търново, за да се използват от царя и църквата за въздействие предимно върху народа. В житието на св. Параскева патриарх Евтимий пише: „Ти си застъпница на тези, които са в неволи, и пристанище на тези, които са изложени на бури! Твоят ковчег разлива благотворни струи и прогонва бесовските пълчища! Твоята църква лекува недъзите, дава зрение на слепите, очиства прокажените.“³⁴ Това показва, че „по всяко време“ в нейната църква са се стичали много хора — болни, слепи, изпаднали в неволя, изложени на опасност и др.

В житието патриарх Евтимий е отбелязал също, че на чествуването на св. Параскева, когато той произнася своето слово, присъства в храма и царят (Иван Шишман). Тук следва да се отбележи, че ако действието се развива в дворцовата църква, която е предназначена за царското семейство, защо ще трябва да се подчертава присъствието на царя. Това е още едно доказателство, че чествуването деня на св. Параскева става не в дворцовата църква, а в друга, където е присъствувал и царят, и което Евтимий е счел за необходимо да посочи.

За това, че църквата е била вън от двореца, ще се позовем и на разказа за пренасяне мощите на св. Параскева от Търново във Видин и Сърбия от Григорий Цамблак, който пише, че когато Баязид стигнал до чудния град Търново, той недоумявал как да го превземе, защото видял твърдостта на мястото, заградено от планински стръмнини и високи хълмове, укрепени с високи стени, а отвътре заякчени за трети път с мощите на св. Параскева, „НѦ ЯКО ВОННА НЕПОБѢДНА СІЕ ПОСРѢ НМОУЩІН НЖЕ ТАМО ЖИТЕЛІЕМЪ“³⁵ (Те бяха като непобедим войнъ сред жителите, които се намирах там.)

Тук много ясно Григорий Цамблак е отбелязал, че мощите са сред жителите т. е. не в двореца, а вън от него, в крепостта Царевец, където по време на обсадата се е укрило цялото население на града.

³¹ К. Миятев, Царевград Търнов, Археология, VI, 1964, кн. 3, стр. 27.

³² К. Миятев, Една надгробна скулптура от двореца в Търново, ИАИ, т. XIX, 1955, стр. 339.

³³ К. Миятев, Архитектурата на средновековна България, София, 1955, стр. 141; К. Миятев; Царевград Търнов, Археология, VI, 1964, кн. 3, стр. 10.

³⁴ Emil Kalužniacki, Leben der H. Paraskeva, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, стр. 73.

³⁵ Йордан Иванов, Разказ за пренасяне мощите св. Петка от Търново във Видин и Сърбия, Български старини из Македония, София, 1908, стр. 137.

Приведените дотук доводи ни дават основание да твърдим, че църквата „Св. Параскева“ е била въвн от стените на двореца, но непременно на Царевец.

Къде на Царевец е била тази църква, засега е трудно да определим с точност. Изображението на Царевец в стенописа от църквата „Св. Параскева“ в гр. Роман, Румъния, ни дава известна възможност, подкрепена с разкритите археологически обекти, да се насочим приблизително към нейното място. Според нас зад групата от боляри и монаси вляво на изображението е представен не целият хълм Царевец, а самият дворец. Откъдето и художникът да е гледал крепостта Царевец, той не би могъл да види едновременно цялата крепостна стена. С това се е съобразил художникът в миниатюрата на втория лист от Манасиевата хроника. При това нито планът, нито конфигурацията на терена на хълма Царевец имат нещо общо с изображението. В описанието на Хаджи Калфа, което посочва Н. Мавродинов, не е съвсем ясно дали шестоъгълната крепост се отнася за целия хълм (Царевец) или само за двореца, тъй като преди това става дума за царска крепост.³⁶ При това трябва да се има предвид, че през XVII век, от което време се отнасят сведенията на Хаджи Калфа, Петър Богдан отбелязва, че са били запазени наполовина и стените на царския дворец.³⁷

Планът на крепостта, изобразен в стенописа, е по-близък до плана на дворцовия комплекс. Той наподобява неговото терасовидно разположение, при което точно южният край се намира на най-високата тераса, и както в изображението, така и в действителност крепостната стена се изкачва нагоре по терена.

Кръглата кула от изображението според нас отговаря на същата кула, която се е издигала над северния вход на двореца.³⁸ Стената зад църквата е свързана с кръглата кула. За разлика от стените, които обграждат комплекса, тя е без зъбери, което показва, че тя е някаква допълнителна стена, извън основната оградна крепостна стена. Това ни дава основание да приемем, че църквата „Св. Параскева“ е въвн от двореца и се намира на северната тераса на Царевец. При такава интерпретация на стенописа ние считаме, че църквата се е намирала северно от двореца, и то не далеч от него.

Групата от хора, изобразени вдясно от комплекса, се намират край западната крепостна стена на двореца на пътя, който съществува и сега.

Като имаме предвид всичко изложено дотук, считаме, че дворцовата църква не е идентична с църквата „Св. Параскева“, в която са били положени мощите ѝ. Нейните останки трябва да търсим извън двореца, в северна посока, но къде точно, ще покажат бъдещите проучвания.

След падането на Търново под турско робство градът бил жестоко разрушен от завоевателя, който не искал да остави у него нещо, което би напомняло на поробените българи за някогашната му политическа независимост и величие и което би подхранвало в душата му чувството на национално достойнство и надежда за освобождение. От всички църкви и манастири в Търново и околността турците не пощадили нито един. Те били унищожени, а мощите изхвърлени от църквите. За съдбата на св. Параскева Григорий Цамблак пише: „Когато всички скъпоценни неща се донасяха пред лицето на царя (Баязид), донесено бе и тялото на преподобната, оголено от многоценните одеяния, а облечено в никакви малки и дрипави одежди.“³⁹

Непосредствено след завладяването на Търново мощите на св. Параскева били пренесени във Видин, а след превземането на Видинското царство — в Белград. От 1521 до 1641 год. те били в Цариград, откъдето молдавският воевода Василе Лупу ги пренесъл в столицата си Яш (Румъния) и ги поставил в построената от него църква „Три светители“ (Trei Jerarhi). Тук в южната стена на наоса е вдълбана ниша, в която е стоял ковчегът. В нишата са изписани сцени от живота на св. Параскева и пренасянето ѝ в Яш. По-късно мощите били пренесени в новата митрополитска църква (катедралата), където се намират и сега.

Историята с мощите на св. Параскева съвпада с една от най-щастливите епохи в историята на средновековна България — времето на цар Иван Асен II.

Църквата на св. Параскева е била една от забележителните сгради в столицата на Втората българска държава. Идентифицирането ѝ с определен археологически паметник ще допринесе за уточняване мястото и хронологията и на други паметници, открити на историческия хълм Царевец.

³⁶ Хаджи Калфа, Румелия и Босна, Архив за поселищни проучвания, год. I, кн. 2, София, 1938, стр. 89.

³⁷ Иван Дуйчев, Описание на България от 1640 год. на архиепископа Петър Богдан, Архив за поселищни проучвания, София, II, 1939 год., кн. 2, стр. 188.

³⁸ К. Миятев, Архитектурата в средновековна България, София, 1965, стр. 140.

³⁹ В. Сл. Киселков, Григорий Цамблак, Проуки и очерти по старобългарската литература, София, 1956, стр. 248, и В. Сл. Киселков, Митрополит Григорий Цамблак, София, 1946, стр. 63.

DIE KIRCHE DER HEILIGEN PARASKewa IN V. TIRNOVO

J. Nikolova

ZUSAMMENFASSUNG

Im XII—XIV Jahrh. herrschte in Bulgarien die kirchliche Weltanschauung vor. Zaren oberste Geistlichkeit und Bojaren wetteiferten miteinander in Tirnovo Klöster und Kirchen zu bauen, Gebeine, „wundertätige Ikonen“ u. a. herbeizuholen. Damit zielten sie die Hauptstadt in ein politisches Zentrum zu verwandeln und gleichzeitig die Position der offiziellen Orthodoxie als ideologische Stütze der herrschenden Gesellschaftsordnung zu festigen. Die religiösen Vorurteile des Volkes ausnutzend strebten Kirche und Weltmacht danach, die Aufmerksamkeit der breiten Volksmassen vom Klassenkampf abzulenken. Diese Irrtümer wurden auch im Kampf gegen die Ketzereien ausgenutzt, die ihren besten Boden inmitten der städtischen Armut fanden.

Einer besonderen Popularität erfreute sich beim bulgarischen Volk die Heilige Paraskewa. Ihre Gebeine wurden aus Epivat nach Tirnovo zur Zeit Iwan Assens II gebracht. Nach Angaben geschichtlicher Quellen (Patriarch Euthimij) waren ihre Gebeine in die „Zarenkirche“ gelegt, wo sie bis zur Eroberung der Stadt Tirnovo von den Türken lagen. Im vorliegenden Artikel wird die Frage behandelt: wo befand sich diese Kirche? Wir berufen uns auf Berichte aus schriftlichen Quellen. Sie sind mit der Zeit verbundene historische Tatsachen und Umstände, und nicht zuletzt sind es die, in den letzten Jahren auf dem Zarewetz freigelegten archäologischen Denkmäler.

K. Mijatev, S. Georgiewa u. a. identifizieren in letzter Zeit die Kirche der Heiligen Paraskewa mit der Hofkirche. Sie verlassen sich nur auf ein Marmorfragment, das eine Inschrift erhalten hat. Gefunden wurde das Fragment in der Hofkirche und darauf ist ein einziges Wort zu lesen „Paraskewa“.

Die Heilige Paraskewa ist als Beschützerin der Armen geehrt. Aus ihrem Heiligenleben erfährt man, dass in ihre Kirche „zu jeder Zeit“ Menschen aus allen Teilen des Landes kamen, die Hilfe brauchten — Arme, Kranke, Blinde, Menschen in Not und Gefahr. Bekannt ist, dass die Hofkirche im Palastkomplex war, der stark befestigt und bewacht, die königliche Ruhe sicherte. Die dicken und hohen Festungsmauern, die Wachen an den Toren liessen dem Volk keinen freien Zugang zu den Heiligengebeinen. Dabei war die Hofkirche, allen anderen Bojarenkirchen ähnlich, ein kleiner Bau, bestimmt nur für die Mitglieder der königlichen Familie. Die Kirchen, die das Volk besuchen darf, waren ziemlich gross — die „Iwan-Rilski-Kirche“ auf Trapesitza, Die 40 Märtyrer“ u. a. In diesen sind auch Heiligengebeine aufbewahrt worden. Darauf, dass die Kirche nicht im Palast gewesen ist, weist auch die Erzählung von der Überbringung der Gebeine der Heiligen Paraskewa von Tirnovo nach Vidin und Serbien. Grigorij Zamblak erzählt, dass die Gebeine „unter den Einwohnern“, d. h. in der Festung Zarewetz gewesen sind, wo zur Zeit der Belagerung von den Türken die ganze Bevölkerung sich verborgen hatte.

Indem wir all das vor Augen haben, meinen wir, dass die Kirche der Heiligen Paraskewa nicht identisch ist mit der Kirche, in der die Heiligengebeine gelegen haben. Wo aber auf Zarewetz diese Kirche gewesen ist, kann man immer noch nicht genau feststellen. Eine gewisse Hinweisung in dieser Hinsicht gibt uns das Abbild von Zarewetz auf der Wandmalerei in der Kirche „Hl. Paraskewa“ in Roman—Rumänien. Diese Wandmalerei stellt die Überbringung der Heiligengebeine aus Epivat nach Tirnovo dar. Diese Ansicht unterstützen auch die neuesten archäologischen Ausgrabungen. Auf dem Bild, unserer Meinung nach, ist linksseitig nicht der ganze Hügel Zarewetz dargestellt, wie St. Maslev und N. Mawrodinov behaupten, sondern der Palast. Der grosse runde Turm rechts fällt mit dem runden Turm zusammen, der in der nord westlichen Ecke des Palastes freigelegt worden ist. Die terrassenartige Lage des architektonischen Komplexes in der Wandmalerei ähnelt dem Terrain, auf dem der Palast errichtet war. Dabei bleibt die Kirche der Heiligen Paraskewa im Norden, ausserhalb des Palastes.

ПАРИЧНИЯТ ПАЗАР В ТЪРЖИЩЕТО ДИСКОДУРАТЕРА

Тодор Герасимов

Развалините на античното укрепено тържище Дискодуратера, които се намират на 32 км югозападно от Никополис на Росица, бяха разкопани в продължение на няколко години от Б. Султов, научен сътрудник на музея във Велико Търново.¹ През време на разкопките са намерени заедно с предметите от бита на населението и 375 монети от сребро и мед. Този нумизматичен материал бе ни предоставен от ръководителя на разкопките за обнародване. Повече от половината от намерените монети са с много изтрита повърхност и не може да се определят с положителност от кои владетели са.

Монетите са намерени в няколко пункта на укрепеното тържище. В пласта в югоизточната кула на крепостната стена са изкопани с късове от керамика и монети на римски императори от III, IV и V век. В сградата с колони са открити монети, датиращи от III и IV век, в северната и южна кула — монети от IV и V век. В стратиграфския изкоп и постройката със стъпала и тази с петогълен план са намерени монети от V век. Една част от монетите са с обгоряла повърхност. Те са изкопани от местата на големи пожарища в крепостта.

Процентно най-много са монетите от IV и V век. Те свидетелствуват, че след неспокойния III век през следващите два века животът в тържището се е нормализирал и пазарът е продължил дейността си. Измежду намерените монети можаха със сигурност да бъдат определени 55 монети от IV век и 38 от V век.

Само 21 екземпляра са от III век. Останалите 260 са неопределими по императори, но по вид и номинали принадлежат на IV и V век.

Монетите от IV и V век са ковани в няколко монетарници в Балканския полуостров и Мала Азия. Най-много са монетите, сечени в столичната монетарница Константинопол — 23 броя, следват тези от Кизик — 7, Никомедия — 4, Тесалоник — 3, Сисция — 3, Хераклея — 2 и Антиохия — 2. Разбира се, броят на монетите от споменатите монетарници би се изменил, ако можеха да се разчетат знаците на изброените монетни ателиета върху развалените монети. От посочения брой монети, ковани в Константинопол, се вижда, че пазарът в Дискодуратера е бил снабдяван с парични знаци, ковани в столичната монетарница и след нея съседните ателиета в Кизик, Тесалоник и Хераклея Понтика. Монетите от IV и V век са от най-различни номинали. Най-едър номинал са фолисите. Най-дребни са центенионите.

Освен монетите, ковани в споменатите монетарници, при разкопките са намерени и няколко монети на градове от Долна Мизия и Тракия под римска власт. От градовете в Долна Мизия са застъпени с монети градовете Маркианопол (3 броя) и Никопол на Росица (1 бр.). С една монета е представен град Пауталия в Тракия. Споменатите монети участвували в паричния пазар в тържището наравно с императорските монети. Те показват, че през III век по причина на недостиг на парични знаци на пазара са приемани различни монети, донасяни от търговци и пътници от други селища, например от близкия Никопол на Росица.

Ние вече споменахме, че извънредно голям е процентът на монетите от IV и V век с изтрита повърхност. Те са намерени в едни и същи пластове с останалите определени

¹ Б. Султов, Един нов епиграфски паметник от Дискодуратера, ИОМТ, I, 1962, с. 21 сл.; Археологически проучвания в Дискодуратера от 1958 до 1961, ИОМТ, III, 1966 с. 25 сл.

монети. Това показва, че и екземплярите с нечетливи надписи и неясни образи от двете им страни са били в обръщение на пазара в Дискодуратера. Присъствието на тези негодни монети е едно доказателство, че на пазара се е чувствувала голяма нужда от парични знаци и затова развалените монети не са били изваждани от обръщение. През края на Римската империя монетата губи постоянно индивидуалната си покупателна стойност и паричните суми са заплащани с големи количества монети. Това свидетелствува за една инфлация. Медните римски монети с развалена повърхност от IV и V век са имали принудителен курс на пазара. Паричната реформа на император Диоклетиан не е била в състояние да отстрани острата финансова и парична криза в империята, която се явява като последица от политическия ѝ упадък.

Освен антични монети в развалините на тържището са намерени и средновековни монети. Една група от тях са изкопани непосредствено на север от главната порта на крепостта, а друга — югоизточно във от античната сграда с колони.

Намерените при разкопките монети, макар и малко на брой, все пак дават възможност да си съставим в едри черти представа за паричния пазар в тържището в продължение на няколко столетия.

Тържището Дискодуратера по епиграфски данни е основано от град Августа Траяна по времето на римския император Марк Аврели (161—180 г.).²

Монети от II век обаче не са намерени при разкопките. Най-ранни са тези на императори от III век от н. е. Монетите от първата половина на III век са само от сребро: денари и антониниани. Тези от римските императори от втората половина на III и целия IV и V век са само от мед. Най-късни са монетите на Хонори (393—423 г.). Те са значителен процент между монетите от IV век от н. е. Монетите свидетелствуват, че стопанският живот в тържището е напълно прекратен по това време. Несъмнено причина за това са били нападенията на хуните през р. Дунав в равнините на Мизия. Техните набези причинили загиването на редица селища. Едно от тях е било и Дискодуратера. То е било опожарено, както свидетелствуват пластове от изгорели постройки. След един хиатус от близо шест века монетата отново е влязла в употреба в тържището. Средновековните монети са само от мед. Те са на византийски императори от XII, XIII и XIV век.

Липсата на монети от периода VI—XI век може да се обясни двояко. От една страна, че тържището пострадало тежко при нападения на хуните, е било окончателно напуснато и едва през XII век върху развалините му изникнало ново селище.³ От друга, може да се допусне, че след бедствието животът в тържището е бил възстановен в края на V или началото на VI век. Според изследвача на развалините Султов тук е намерена керамика от VI век.⁴ От VI век до края на X век няма монети в нашите земи, тъй като по това време новите заселници на Балканския полуостров, славяните, наложили своето натурално стопанство. При него металческите пари не играят никаква роля. Това се потвърди от разкопките на редица антични и славянобългарски селища.⁵ В тях не се откри нито една монета, кована през периода VI—X век. Медните монети на византийските императори от XII—XIV век са много малко на брой, но въпреки това заслужават внимание, понеже дават представа какви видове парични знаци са обслужвали пазара на възникналото върху развалините на античното тържище българско поселение през XII век. Монетите са два вида: едни от тях са ковани в монетарницата в столицата Цариград, а други, повече на брой — в провинциалната монетарница в Солун. Първите монети са с нормално ядро, с овална форма и диаметър над 25 мм. Вторите се отличават с малко ядро, с неправилна форма. В тях в повечето случаи образите са по-схематични и нямат надписи.

В Солунската монетарница през XIII век са ковани заедно с редовните монети и т. нар. анонимни монети (без образа на императора). Няколко такива монети са намерени в разкопките.

² G. Mihailov, *inscriptions graecae in Bulgaria reperte* II Sofia 1958, № 727, 730.

³ Б. Султов, Археологически проучвания в Дискодуратера от 1958 до 1961, ИОМТ, III, 1966, стр. 40.

⁴ Б. Султов, *цит. съч.*, стр. 31 сл.

⁵ С. Георгиева, Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 9; Т. Иванов, Археологически проучвания на кастела Ятрус, Археология III, 1961, кн. 3, стр. 18 сл.; Ив. Велков, Разкопките при Садовец, УПр, XXXVI, 1937, кн. 4, стр. 481 сл.; И. Юркова, Монети и печати от Пернишката крепост, Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 42; Б. Панченко, Абоба-Плиска, София, 1906, стр. 297; Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска, ИАИ, XX, 1965, стр. 49; Ст. Станчев, Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948, ИАИ, XX, 1955, стр. 183 сл. ИАИ, XXIII, 1960, стр. 25; Ж. Вържарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, стр. 11 сл.; В. Антонова и Цв. Дремсизова, Аулет на Омуртаг край с. Цар Крум, Коларовградско, Археология, II, 1960, кн. 2, стр. 32, V, 1962, кн. 2, стр. 56 сл.

Между намерените монети от XII и XIII век има и две половинки от медни византийски монети. Те свидетелствуват, че на пазара в средновековното селище е имало недостиг на монети с по-дребна стойност и затова се е прибягвало до разсичане на монети на две, а понякога и на повече части. Половинки и четвъртинки от византийски монети от XII—XIII век са намирани и в други находки.⁶

Намерените при разкопките нумизматични материали придобиват двойко значение. От една страна, въз основа на монетите установяваме хронологическите граници на съществуване на тържището. От тях виждаме, че от основаването му до началото на V век от н. е. животът в него е протекъл без прекъсване. Нумизматичният материал, от друга страна, служи като показател за паричния пазар в Дискодуратера. Монетите свидетелствуват за зависимостта на монетната циркулация от политическото положение в провинция Долна Мизия. Монетите от първата половина на III век са изключително от сребро: денари и антониниани. В следващия период поради засилване несигурността на страната, дължаща се на нападенията на готите, която предизвиква от своя страна икономическа криза, сребърните и златните монети се тезорират от населението. Единствена монета през втората половина на III, целия IV и V век си остава медната. Монетите от IV и първата четвърт на V век показват, че стопанският живот в Дискодуратера е протекъл по-спокойно. Това се потвърждава от обстоятелството, че с монети са представени без прекъсване всички императори от IV и V век.

Големият брой медни монети с развалена повърхност от IV и V век сочат, че по това време е съществувала голяма нужда от парични знаци на пазара в тържището. Те са циркулирали наравно с редовните монети. Прави впечатление, че въведената след монетната реформа на Диоклетиан сребърна монета (милиарензий) не се намира между останалите монети. Този факт може да се обясни, от една страна, че тези сребърни монети са ковани в малки количества, и от друга, че те са тезорирани от населението. Първото обяснение е приемливо, тъй като тези сребърни монети от IV век се намират извънредно рядко. Досега от нашите земи не е регистрирана нито една колективна находка с милиарензии от IV век.

Въпреки голямата роля на монетата в паричното стопанство през XII—XIV век, в останките на българското селище, изникнало върху развалините на Дискодуратера, са намерени малко монети. Това показва, че селището е било с незначителни размери и малобройни обитатели.

1. РИМСКИ МОНЕТИ

Каракала (218—222)

1. Лице: ANTONINVS/AVGVSTVS. Бюст на Каракала с лавров венец, ризница и наметало, надясно.
Опако: . . . Трофей от ризница и два щита, изправен между два пленника, седнали гърбом.
Сребро, диам. 20 мм.
2. Лице: . . . Бюст на Каракала с лавров венец, надясно.
Опако: . . . Гений, прав наляво. В лявата ръка държи рог на изобилието.
Сребро, диам. 18 мм.

Гордиан III (238—244)

3. Лице: IMPGORDIANVS PF AVG. Бюст на Гордиан с лъчист венец и наметало надясно.
Опако: . . . Неясен образ.
Сребро, диам. 20 мм.

Филип Баща (244—249)

4. Лице: IMPPHILIPPVS AVG. Бюст на Филип с лъчист венец и наметало, надясно.
Опако: SAECVLI CAES AVGG. Елен прав, надясно.
Сребро, диам. 23 мм.

⁶ E. Condurachi, Monnaies byzantines coupées, Cronica numismatica si arheologică, XV, 1940, № 117—118, p. 227.

5. Лице: IMPMPHIL /PPVS/ AVG. Бюст на Филип с лъчист венец и наметало, надясно.
Опако: IOVI/[CON] SER [VATORI]. Императорът и Юпитер, прави, един срещу друг.
Сребро, диам. 24 мм.

Валериан (253—258)

6. Лице: [... VA] LERI/ANVS PPAVG. Бюст на Валериан с диадема и наметало надясно.
Опако: SECVRTAS/PVBLICA. . . Виктория тича наляво.
Мед, диам. 18 мм.
7. Лице: . . . VALERIA [NVS AVG]. Бюст на Валериан с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIRTVS/ . . . Императорът с ризница стои наляво. Зад него Виктория полага с дясна ръка венец върху главата му. В отреза: KY.
Мед, диам. 16 мм.

Галиен (253—268)

8. Лице: IMPCPLICGALLIENVS AVG. Бюст с лъчист венец и наметало, надясно.
Опако: PIETAS AVGG. Двама августи, прави един срещу друг.
Мед, диам. 21 мм.
9. Лице: GALLIENVS AVG. Бюст на Галиен с лъчист венец, надясно.
Опако: VBER/[ITAS] . . . Уберитас права, наляво.
Мед, диам. 22 мм.
10. Лице: G[A]LLIEN [VS] AVG. Бюст на Галиен с лъчист венец и ризница, надясно.
Мед, диам. 20 мм.

Аврелиан (270—275)

11. Лице: IMPAVRELIANVS AVG. Бюст на Аврелиан с лъчист венец и ризница надясно.
Опако: ORIENS AVG. Императорът с ризница, стои надясно и държи кълбо и жезъл.
Мед, диам. 20 мм.
12. Лице: [... AV]RELIANVS AVG. Бюст на Аврелиан с лъчист венец и наметало, надясно.
Опако: CONCORDIA MILITVM. Аврелиан и Отацилия Севера, прави един срещу друг.
Мед, диам. 20 мм.
13. Лице: [... AVR]ELIANVS AVG. Бюст на Аврелиан с лъчист венец, надясно.
Опако: [FEL]ICITAS/ . . . Фелицитас права, наляво.
Мед, диам. 20 мм.
14. Лице: IMPAVRELIANVS AVG. Бюст на Аврелиан с лъчист венец и ризница, надясно.
Опако: ORIENS/AVG. Сол тича надясно. В лявата ръка държи лък, а в дигнатата дясна ръка — клонче. С левия крак тъпче неприятел. В отреза XXI P
Мед, диам. 20 мм.
15. Лице: [AV]RELIANVS/ . . . А. Бюст на Аврелиан с лъчист венец, надясно.
Опако: [...] RTVNA/ . . . Фортуна седи наляво. В дясната ръка държи кормило, а в лявата — рог на изобилието. До стола колело със спици.
Мед, диам. 24 мм.

Тацит (275—276)

16. Лице: IMP. . . TACITVS AVG. Бюст на Тацит с лъчист венец, надясно.
Опако: CLEM[ENT]IATEMP. Тацит и Рома, прави един срещу друг.
Императорът подава кълбо на Рома.
Мед, разм. 22 мм.

Проб (276—282)

17. Лице: [IMP C M] AVR PROBVSPF A[VG]. Бюст на Проб с лъчист венец и ризница, надясно.
Опако: CONCORDIA MILIT. Императорът и жена се ръкуват.
В отреза: XXI—VP.
Мед, диам. 20 мм.
18. Лице: [IMPMP]ROBVSPF [AVG]. Бюст на Проб с лъчист венец и ризница, наляво.
Опако: ORIENS AVG. Сол стои в квадрига.
Мед, диам. 22 мм.
19. Лице: IMPCMAVR PROBVS. . . AVG. Бюст на Проб с лъчист венец и ризница, наляво.
Опако: PAX/AVG. Пакс с жезъл права, наляво. В полето вдясно S, а в отреза: XXI.
Мед, диам. 20 мм.
20. Лице: IMP PRO/BVS AVG. Бюст на Проб с лъчист венец, ризница и наметало, надясно. В отреза R A.
Мед, диам. 25 мм.
21. Лице: IMPCMAVR PROBVS PF AVG. Бюст на Проб с лъчист венец и наметало, наляво. В дясната ръка държи жезъл с фигурка на птица.
Опако: SO [LI INVICT] O. Сол прав в квадрига, насреща; в полето CM, а в отреза: XXIV.
Мед, диам. 23 мм.
22. Лице: [. . .] PROBVS PF AVG. Бюст на Проб с лъчист венец и ризница, наляво.
Опако: VIRTVS PROBI AVG. Проб на кон в скок, надясно, пробоща с копие падналия на земята неприятел. В отреза: XX.
Мед, диам. 22 мм.

Диоклетиан (284—305)

23. Лице: IMPCCVALDIOCLETIANVS PF AVG. Бюст на Диоклетиан с лъчист венец, ризница и наметало надясно.
Опако: CONCORDIA MILITVM. Императорът и Юпитер, прави един срещу друг. В полето B, а в отреза XXI.
Мед, диам. 22 мм.
24. Лице: IMPCDIOCLETIANVS PF AVG. Бюст на Диоклетиан с лавров венец, надясно.
Опако: GENIO /POPVLI ROMANI. Гений прав, наляво. В отреза T.
Мед, диам. 26 мм.

Лициний (308—324)

25. Лице: IMPCVALLICINIVS PF AVG. Бюст на Лициний с лавров венец, надясно.
Опако: IOVICON/ERVATORI. Юпитер прав, наляво. Вляво до нозете му орел, а вдясно пленник седи надясно. В отреза SMNB.
Мед, диам. 20 мм.
26. Лице: IMPVALLICINIVS PF AVG. Бюст на Лициний с лавров венец, надясно.
Опако: IOVICON/ERVATORI. Юпитер прав, наляво. В дясната ръка държи фигурка на Виктория, а в лявата — жезъл. В отреза SMN.
Мед, диам. 21 мм.
27. Лице: IMPVALLICINIVS PF AVG. Бюст на Лициний с лавров венец, надясно.
Опако: IOVI CON/ERVATORI. Юпитер прав, наляво. При нозете му орел. Зад него ^N_E. В отреза SMN.
Мед, диам. 24 мм.
28. Лице: IMPVAL /LICIN/ LICINIVS PF AVG. Бюст на Лициний с лавров венец, надясно.
Опако: IOVI CON/SERVATORI. Юпитер прав, наляво. В отреза CON.
Мед, диам. 20 мм.

Валенс (314—)

29. Лице: DN VALEN/S PF AVG. Бюст с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът в ризница, прав, надясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната улавя за косите коленичил неприятел.
Мед, диам. 18 мм.
30. Лице: DN VALEN/S PP AVG. Бюст на Валенс с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/IMANORVM. Императорът в ризница, в ход, на дясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната — косите на коленичил неприятел. В отреза TES.
Мед, диам. 18 мм.
31. Лице: DN VALEN/S PF AVG. Бюст на Валенс с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Император в ризница, прав, надясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната дърпа за косите коленичил неприятел. В полето ^{*}A.
Мед, диам. 17 мм.
32. Лице: DN VALEN/S PF AVG. Бюст на Валенс с диадема и наметало, надясно.
Опако: PROVID [ENTIA ROMAN] ORVM. Императорът в ризница, прав, надясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната — косите на коленичил неприятел.
Мед, диам. 18 мм.
33. Лице: DN VALEN/S P[F AVG]. Бюст на Валенс с диадема и наметало, надясно.
Опако: SECVRITAS/REIPVBLICAE. Виктория тича наляво. В отреза ASISCP. В полето вляво: ^P/F.
Мед, диам. 19 мм.

Константин Велики (306—337)

34. Лице: IMPCONSTANTINVS PP. AVG. Бюст на Константин с диадема и наметало, надясно.
Опако: CONC/ORDIA. . . Юпитер прав, наляво. Пред нозете му орел. В отреза: CO.
Мед, диам. 18 мм.
35. Лице: . . . CONSTANTINVS AVG. Бюст на Константин с шлем, наляво.
Опако: IOVI CONS/ERVATORI. Юпитер гол, прав, наляво.
Мед, диам. 18 мм.
36. Лице: CONSTANTINVS AVG. Бюст на Константин с диадема и наметало, наляво.
Опако: IOVI CONS/ERVATORI. Юпитер гол, прав, наляво. В дясната ръка държи фигурка на Виктория, а в лявата — жезъл. В отреза: CON.
37. Лице: . . . CONSTAN/TINVS AV . . . Бюст на Константин с шлем, ризница и копие, наляво.
Опако: . . . Виктория в ход, наляво. Зад нея има щит. В отреза CON.
Мед, диам. 18 мм.
38. Лице: . . . CONSTANTINVS. . . Бюст, с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA/ROMANORVM. Императорът в ризница, прав, наляво. Зад него Виктория.
Мед, диам. 18 мм.
39. Лице: Бюст на Рома с шлем, наляво, с наметало и жезъл.
Опако: Вълчицата права, наляво, кърми Ромул и Рем. В отреза: CONS.
Мед, диам. 18 мм.

Константин II (337—340)

40. Лице: DNCONSTANTINVS IVN NOBC. Бюст на Константин с лавров венец и наметало, надясно.
Опако: CAESARVM NOSTRORVM. Лавров венец. В средата му надпис: VOT.
X
Под венеца CONS.
Мед, диам. 18 мм.

41. Лице: DNFLICL CONSTANTINVS NOBC. Бюст на Константин II с диадема и наметало, надясно.
Опако: IOVI CONSERVATORI. Юпитер гол, прав, наляво. При нозете му орел с венец в клюна. В полето: XI Г, а в отреза: SMKA.
Мед, диам. 20 мм.
42. Лице: DN FLCL CONSTANTINVS NOBC. Бюст на Константин с диадема и наметало, наляво. В лявата ръка има жезъл.
Опако: PROVIDENTIAE CAESS. Крепост с три кули. В отреза ANTE.
Мед, диам. 19 мм.

Констанс (337—350)

43. Лице: [CONST] ANS PF AVG. Бюст на Константин II с диадема и наметало, надясно.
Опако: Лавров венец с надпис
VOT
XX
MVL
T
XXX
Мед, диам. 14 мм.

Констанци II (337—361)

44. Лице: [CO] NSTAN/TIVS PF. . . Бюст на Констанци с диадема и наметало, надясно.
Опако: . . . /REPARATIO. Императорът в ризница, прав, наляво, поваля с копие неприятел, падащ от кон. В отреза MTS.
Мед, диам. 16 мм.
45. Лице: [CONST] AN/TIVS PF. Бюст на Констанци с диадема и наметало, надясно.
Опако: . . . Неясен образ.
Мед, диам. 21 мм.

Юлиан Отстъпник (360—363)

46. Лице: DNCLIVLIANVS. . . Бюст на Юлиан с диадема и наметало, надясно.
Опако: . . . неясен образ.
Мед, диам. 15 мм.

Иовиан (363—364)

47. Лице: DNIOVIANVS PF AVG. Бюст с диадема и наметало, наляво.
Опако: Лавров венец с надпис: VOT
V
Под венеца, CONS.
Мед, диам. 20 мм.
48. Лице: DN IOVIAN [VS PF AVG]. Бюст на Иовиан с диадема и наметало, надясно.
Опако: Лавров венец. Не личи надписът в средата му.
Мед, диам. 15 мм.

Грациан (367—383)

49. Лице: DN GRATIANVS PF AVG. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA ROMANORVM. Императорът в ризница, прав, надясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната — косите на коленичил неприятел. В отреза: CO.
Мед, диам. 16 мм.
50. Лице: DN GRATIANVS PF AVG. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.
Опако: SECVRITAS/REI PVBLICAE. Виктория права, наляво. В полето буква Г, а в отреза TESA.
Мед, диам. 18 мм.
51. Лице: DN GRAT[IANVS PF] AVG. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.

- Опако: VIRTUS/ROMAN/ORVM. Рома седи на престол, насреща. В отреза TES.
Мед, диам. 16 мм.
52. Лице: DN GRATIA/NVS PF AVG. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.
Опако: REPARATIO/RE [I PVBLICAE]. Императорът в ризница, прав, насреща, подава ръка на коленичила надясно жена.
Мед, диам. 24 мм.
53. Лице: DN GRATIANVS PF AVG. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът в ризница, прав, надясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната — косите на коленичил неприятел.
Мед, диам. 18 мм.
54. Лице: DN GRATIA/NVS PF AVG. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO[MANORVM]. Императорът както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат. В отреза SM.
Мед, диам. 18 мм.
55. Лице: .. GRATIA[NVS PF AVG]. Бюст на Грациан с диадема и наметало, надясно.
Опако: ... Неясен образ.
Мед, диам. 18 мм.

Валентиниан II (375—392)

56. Лице: DN VALENTINIANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: CONCORDIA AVGGG. Рома седи на престол, насреща и се опира на жезъл. В отреза: SMNA.
Мед, диам. 18 мм.
57. Лице: DN VALENTINIANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът в ризница, прав, надясно. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната — косите на неприятел, коленичил надясно. В отреза: COS.
Мед, диам. 17 мм.
58. Лице: DN VALENTINI/ANVS. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат. В отреза CONF.
Мед, диам. 17 мм.
59. Лице: DN VALENTINI/ANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът, както горе, но от друг печат.
Вдясно: A, а вляво — M. В отреза: TES.
Мед, диам. 18 мм.
60. Лице: N. VALENT[INIANVS PF AVG]. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: [GL]ORIA RO/[MANORVM]. Императорът, както горе. В отреза CON.
Мед, диам. 17 мм.
61. Лице: DN VALENTINI/ANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът, както горе, но от друг печат. В полето: V/G.
Мед, диам. 17 мм.
62. Лице: DN VALENTINI/ANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA RO/MANORVM. Императорът, както горе, но от друг печат. В полето: S/A, а в отреза: ASISCZ.
Мед, диам. 18 мм.
63. Лице: DN VALENTINI[ANVS PF AVG]. Бюст на Валентиниан с диадема, наметало, надясно,

- Опако: GLORIA ROMANORVM. Императорът в ризница, надясно. В лявата ръка държи лабарум с хризма, а с дясната — косите на коленичил неприятел. Мед, диам. 17 мм.
64. Лице: DN VALENTINIANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: SALVS REI PVBLICAE. Виктория в движение, наляво. В дясната държи хризма, а с лявата — неприятел за косите. Мед, диам. 12 мм.
65. Лице: DN[VALENT]INIANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: SALV[S REI] PVBLICAE. Виктория права, наляво. В полето отляво хризма. В отреза CON.
- Мед, диам. 14 мм.
66. Лице: DN[VALENT]INIANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: VICTORIA AVG. Виктория права, насреща. В отреза SMP. (?).
- Мед, диам. 11 мм.
67. Лице: DN VAL[EN]TI[NIAN]VS PF A. . . Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: Лавров венец с надпис в средата: VOT под венеца CON.
- V
MVLTV
X
- Мед, диам. 14 мм.
68. Лице: DN[VALENT]INIANVS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: Лавров венец с надпис в средата: VOT
- X
MVLTV
XV
- Мед, диам. 14 мм.
69. Лице: [DN VALENTINIAN]VS PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: VIRTVS/EXERCITI. Императорът в ризница, прав, наляво. Зад него Виктория полага венец на главата му. В отреза: CONSI.
- Мед, диам. 18 мм.
70. Лице: [DN]VALE [NTI]NIANVS[PF AVG]. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: Лавров венец. Не личи надписът в него.
- Мед, диам. 15 мм.
71. Лице: DN VALENTINIANVS IVN PF AVG. Бюст на Валентиниан с диадема и наметало, надясно.
- Опако: CONCORDIA AVGGG. Рома седи на престол с високо облегалo, насреща, държи кълбо и скиптър.
- Мед, диам. 18 мм.

Теодоси I (379—395)

72. Лице: DNTHEODOSIVS PF AVG. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
- Опако: GLORIA ROMANORVM. Императорът в ризница, прав, насреща. В отреза: SMKA.
- Мед, диам. 22 мм.
73. Лице: DN TH[EODOSIVS]F AVG. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
- Опако: . . . Императорът в ризница, разкراчен, наляво. С лявата ръка държи за косите коленичил неприятел.
- Мед, диам. 10 мм.
74. Лице: [DN] THEODOS[IVS PF AVG]. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.

- Опако: [GLORIA ROMANO]RVM. Виктория наляво. С лявата ръка държи за косите коленичил неприятел.
Мед, диам. 12 мм.
75. Лице: DN THEODO/SIVS PF AVG. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
Опако: SALVS REI/PVBLICAE. Виктория в ход, наляво. С лявата ръка държи за косите неприятел, коленичил наляво. В полето хризма. В отреза: CONS.
Мед, диам. 12 мм.
76. Лице: DN THEODO/SIVS PF AVG. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
Опако: SALVS REI/PVBLICAE. Виктория, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат. В отреза: CON.
Мед, диам. 12 мм.
77. Лице: [D]N THEODO[SIVS PF AVG]. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
VOT
Опако: Лавров венец с надпис в средата: X. Под венеца: CONC.
MVLТ
XX
Мед, диам. 12 мм.
78. Лице: DN THEODOSIVS PF AVG. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
Опако: Лавров венец с кръст в средата. Под венеца: SMKB.
Мед, диам. 12 мм
79. Лице: [DN TH] EODO[SIVS PF AVG]. Бюст на Теодоси с диадема и наметало надясно.
Опако: Лавров венец с кръст в средата.
Мед, диам. 11 мм.
80. Лице: DNTHEODO/[SIVS PF AVG]. Бюст на Теодоси с диадема и наметало, надясно.
Опако: . . . O/ . . . AVIA (?). Двама войни. Вдясно седнала фигура на престол, а вляво права. В отреза: SMA.
Мед, диам. 17 мм.
81. Лице: [DN TH] EODOSIV[S PF AVG]. Бюст на Теодоси с диадема и наметало надясно.
Опако: Фигура на жена, стояща надясно.
Мед, диам. 12 мм.

Аркади (383—408)

82. Лице: DN ARCADI/VS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA/ROMANORVM. Аркади в ризница, прав, насреща. В дясната ръка държи лабарум, а в лявата -- кълбо. В отреза: CONSP.
Мед, диам. 22 мм.
83. Лице: [DN AR]CADIVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA R[OMANOR]VM. Аркади, стъпил с левия крак върху повален неприятел. В дясната ръка държи лабарум. В отреза: CON.
Мед, диам. 21 мм.
84. Лице: DN ARCADI/VS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA ROMANORVM. Императорът в ризница, прав, наляво. В лявата ръка държи лабарум, а с дясната — косите на коленичил неприятел.
Мед, диам. 17 мм.
85. Лице: DN ARCADI/VS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало надясно.
Опако: [GL]ORIA/ROMANORVM. Императорът в ризница и наметало, прав, насреща, в дясната ръка държи лабарум, а в лявата — кълбо.
Мед, диам. 22 мм.
86. Лице: DN ARCAD/IVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: SALVS REI PV/[BLICAE]. Императорът в ризница, стои, наляво. Зад него Виктория полага венец на главата му. В отреза: SMKI
Мед, диам. 17 мм.

87. Лице: DN ARCADIVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: SALVS REI/PVBLICAE. Виктория в ход, наляво. С лявата ръка държи на рамо копие, а с дясната — за косите коленичил неприятел.
Мед, диам. 12 мм.
88. Лице: DNA[RCAD] IVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: [SALVS]REI/PVBLICAE. Виктория права наляво. С лявата ръка държи за косите неприятел, коленичил наляво. В отреза: HC.
Мед, диам. 12 мм.
89. Лице: DN ARCA[DIVS PF AVG]. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: [SAL]VSREI/PVBL[ICAE]. Виктория тича, наляво.
Мед, диам. 14 мм.
90. Лице: DN ARCA[DIVS PF AVG]. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: SALVS REI[PVBLICAE]. Фигура права, надясно.
Мед, диам. 14 мм.
91. Лице: DN ARCADIVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIRT[VS]EXERCITI. Императорът прав, надясно. С левия крак тъпче неприятел, коленичил надясно.
Мед, диам. 21 мм.
92. Лице: DN ARCADIVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIRTVS/EXERCIT. Императорът в ризница, прав, наляво. Зад него Виктория полага венец на главата му. В отреза: COS.
Мед, диам. 18 мм.
93. Лице: DN ARCADIVS [PF] AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: Императорът в ризница стои, насреща. С дясната ръка държи копие. Вдясно неясна фигура /Виктория?/.
Мед, диам. 19 мм.
94. Лице: DN ARCA[DIVS PF AVG]. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIR[TVS] EXERCITI. Императорът в ризница, прав, наляво. Отзад Виктория го увенчава. Във отреза: CON.
Мед, диам. 18 мм.
95. Лице: DN ARVADIVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: Императорът в ризница, прав, наляво. С дясната ръка държи копие. Зад него Виктория.
Мед, диам. 15 мм.
96. Лице: DN ARCADIVS [PF A] VG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: Трима войни, прави, насреща.
Мед, диам. 15 мм.
97. Лице: DN ARCADIVS PF AVG. Бюст на Аркади с диадема и наметало, надясно.
Опако: Императорът в ризница, стои, наляво.
Мед, диам. 12 мм.
98. Лице: DN ARCADIVS [PF AVG]. Бюст на Аркади с диадема и наметало, наляво.
Опако: . . . Виктория тича, наляво.
Мед, диам. 11 мм.

Хонори (393-423).

99. Лице: DN HONO[RIVS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORI/A ROM[ANORVM]. Теодоси, Аркади и Хонори в ризници, прави насреща.

- Мед, диам. 19 мм.
100. Лице: DN HONORIVS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA [ROMANORVM]. Теодоси, Аркади и Хонори, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат.
Мед, диам. 15 мм
101. Лице: DN HONOR[IVS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: [GLORIA ROMAN]ORVM. Тримата императори, както горе, но от друг монетен печат.
Мед, диам. 13 мм.
102. Лице: DN HONORI/VS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: [GL]ORIA/ ROMANORVM. Две фигури в ризници, прави, насреща.
Мед, диам. 15 мм.
103. Лице: [DN]HONO[RIVS PF ACG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA [ROMANORVM]. Две фигури, както горе, но от друг печат. В отреза: CON.
Мед, диам. 11 мм.
104. Лице: DN HONORI/VS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLORIA [ROMANORVM]. Двама войни прави, един срещу друг. В отреза: SMN.
Мед, диам. 15 мм.
105. Лице: DN HONORI[VS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: Двама войни, прави един срещу друг. В отреза: SMKA.
Мед, диам. 18 мм.
106. Лице: [D]N HONO [RIVS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: GLO[RIA]/RO [MANORVM]. Виктория в движение, наляво. С дясната ръка държи копие на рамо, а с лявата — за косите неприятел. В отреза: CON.
Мед, диам. 11 мм.
107. Лице: DN HONORI/VS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: [REPARATIO REI PV] BLIC. Императорът в ризница, прав, наляво. Вдясно Виктория полага лавров венец на главата му. В отреза: SIS.
Мед, диам. 17 мм.
108. Лице: DN HONORIVS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIRTVS EXERCITI. Императорът в ризница, прав, наляво. Зад него Виктория полага лавров венец на главата му.
Мед, диам. 17 мм.
109. Лице: DN HONORI/VS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIRTVS EXE[RCITI]. Императорът, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат.
Мед, диам. 15 мм.
110. Лице: DN HONOR [VS PF AVG.]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: VIRT [VS] EXERCITI. Императорът, както горе, но от друг монетен печат.
Мед, диам. 17 мм.
111. Лице: DN HONORI VS PF AVG. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: [VIRTVS]/EXERCITI. Императорът, както горе, но от друг печат. В отреза: CONSP.
Мед, диам. 15 мм.
112. Лице: DN HONORI[VS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.

- Опако: VIRVS [EXERCITI]. Императорът, както горе, но от друг монетен печат.
В отреза CO . .
Мед, диам. 15 мм.
113. Лице: [DN HONO]RI/VS PF AVG. Изображение, както горе, но от друг печат.
Опако: VIRTVS [EXERCITI]. Изображение, както горе, но от друг печат.
Мед диам. 15 мм.
114. Лице: DN HONORI[VS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: Изображение, както горе, но от друг печат.
Мед, диам. 17 мм.
115. Лице: [DN]HONOR[IVS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, надясно.
Опако: Императорът прав, наляво.
Мед, диам. 11 мм.
116. Лице: [DN]HONOR[IVS PF AVG]. Бюст на Хонори с диадема и наметало, наляво.
Опако: Императорът прав, наляво.
Мед, диам. 11 мм.

Елия Флацила

117. Лице: AEL FLAC/CIL[A AVG]. Бюст на Флацила с диадема и наметало, надясно.
Опако: SALVS REI/PVBLICAE. Жена, права, насреща. В отреза: SMKG.
Мед, диам. 22 мм.

II. МОНЕТИ НА ГРАДОВЕ ОТ МИЗИЯ И ТРАКИЯ ОТ РИМСКА ВЛАСТ

МАРКИАНОПОЛ

Каракала (196—217)

118. Лице: AVG. Бюст на Каракала с лавров венец, ризница и наметало, надясно.
Опако: ΜΑΡΚΙΑ [ΝΟΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ]. Зевс с голи гърди седи наляво и държи фигурка на Виктория.
Мед, диам. 25 мм.
119. Лице: Бюст на Каракала с лавров венец, ризница и наметало, надясно.
Опако: /ΜΑΡΚΙΑΝΟΠ[ΟΛΕΙΤΩΝ]. Конкордия с патера и рог на изобилието, права, наляво.
Мед, диам. 27 мм.
120. Лице: [M] AVP/ Бюст на Благабал с лавров венец, надясно.
Опако: [CE]ΔΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑ [ΝΟΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ]. Конкордия права, наляво, държи патера и рог на изобилието.
Мед, диам. 26 мм.

НИКОПОЛ НА РОСИЦА

Септими Север (193—211)

121. Лице: AVKASEΠ/CEYHPOCΠ. Бюст на Септими Север, с лавров венец и наметало, надясно.
Опако: . . . ΓΑΛΛΟ/ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩ/Ν/ и в отреза: [ΠΡ]ΟCΙ. Херакъл, разкрячен наляво, удушва неменийския лъв.
Мед, диам. 27 мм.

Каракала (196—217)

122. Лице: [. . . ANT] ONINOC [AVT]. Бюст на Каракала с лавров венец и наметало, надясно.
Опако: . . . в отреза: [Π] ΡΟCΙCΤ. Неясен образ.

ПАУТАЛИЯ
Септими Север (193—211)

123. Лице: AVΓKACE[ΠT CEYHPOC II]. Бюст на Септими Север с лавров венец и наметало, надясно.
Опако: OYANIC/ΠAYTAΛIC. Орел с разперени крила стои насреща. В клюна държи лавров венец.
Мед, диам. 28 мм.

III. ВИЗАНТИЙСКИ МОНЕТИ

Мануил I Комнин (1143—1180)

124. Лице: Мануил с корона и сак с прав, насреща. Държи жезъл и кълбо. Вдясно Богородица с мафори. С дясната ръка го благославя.
Опако: Неясен образ.
Мед, корубеста, диам. 29×22 мм.
125. Лице: Мануил и Богородица, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат.
Опако: Исус Христос седи на престол без облегалo, насреща.
Мед, корубеста, диам. 20 мм.
126. Лице: Мануил и Богородица, както в горните монети, но от друг печат.
Опако: Христос на престол.
Мед, корубеста, диам. 20 мм.
127. Лице: Мануил и Богородица, както горе, но от друг печат.
Опако: Неясен образ на Христос.
Мед, корубеста, диам. 28 мм.
128. Лице: Мануил с ниска корона, сакос и наметало, закопчано на дясното рамо. С дясната ръка се опира на лабарум, а в лявата държи свитък.
Опако: Неясен образ на Богородица.
Мед, многогълна пластинка, диам. 20×16 мм.
129. Лице: Мануил, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат.
Опако: Неясен образ.
Мед, многогълна пластинка, диам. 23×17 мм.
130. Лице: Мануил, както горе, но от друг печат.
Опако: Неясен образ.
Мед, многогълна пластинка, диам. 18 мм.
131. Лице: Мануил, както в горните екземпляри, но от друг печат.
Опако: Бюст на Богородица, насреща. С двете ръце държи медалион.
Мед, многогълна пластинка, диам. 20 мм.
132. Лице: Мануил, както горе, но от друг печат.
Опако: Богородица седи на престол.
Мед, многогълна пластинка, диам. 19×14 мм.
133. Лице: Мануил, както горе, но от друг монетен печат.
Опако: Бюст на Богородица, държи с две ръце медалион.
Мед, диам. 22 мм.
134. Лице: Лява половина на фигура на Мануил.
Опако: Неясен образ.
Мед, половина от пластинката, диам. 18×8 мм.
135. Лице: MA [OYNA] Бюст на Мануил с корона и сакос, насреща.
Опако: Бюст на Богородица (?).
Мед, диам. 20 мм.

Исак II Ангел (1185—1195)

136. Лице: [I]CA. Исак II с корона и сакос, прав, насреща. В дясната ръка държи лабарум, а в лявата — свитък.
Опако: Богородица седи на престол без облегалo, насреща.
Мед, корубеста, диам. 30×25 мм.

137. Лице: I|A] Исак, както в гореописания екземпляр, но от друг монетен печат.
С/к
Мед, корубеста, диам. 19 мм.
138. Лице: Исак, както горе, но от друг печат.
Опако: Бюст на Христос, насреща.
Мед, многоъгълна пластинка, диам. 19×12 мм.
139. Лице: Исак, както в горните екземпляри, но от друг монетен печат.
Опако: Бюст на Христос насреща.
Мед, многоъгълна пластинка, диам. 13 мм.

Алекси III Комнин (1195—1203)

140. Лице: Алекси и св. Константин с корони и сакоси, прави, насреща. Държат си, метрично по един жезъл.
Опако: Исус Христос, прав, насреща.
Мед, корубеста, диам. 25 мм.

Михаил VIII Палеолог (1261—1282)

- Х
141. Лице: М. Михаил VIII Палеолог с ниска корона, сакос и наметало, прав, насреща
О
С дясната ръка се опира на лабарум, а в лявата държи свитък.
Опако: Св. Димитър прав, насреща. В дясната ръка държи копие, а в лявата щит опрян на земята.
Мед, корубеста, диам. 25 мм.

Андронин II Палеолог (1282—1328)

142. Лице: А. Андроник с ниска корона и сакос, прав насреща. С лявата ръка държи
N
лабарум.
Опако: М/ . . . Богородица права, насреща.
Мед, диам. 23×13 мм.

СОЛУНСКА ИМПЕРИЯ

Мануил I Ангел (1230—1232)

143. Лице: ΜΑΝΟΙΑ/... Мануил с ниска корона и сакос, прав насреща. В дясната ръка държи жезъл, а с лявата — кръст с две хоризонтални рамена, държан по-високо от св. Димитър Солунски, от чиято фигура е запазена само дясната половина.
Опако: Христос седи на престол, насреща.
Мед, корубеста, диам. 18 мм.
144. Лице: Мануил и св. Димитър прави, насреща, държат заедно жезъл.
Опако: Неясен образ.
Мед, ядро с неправилни краища, диам. 23 мм.

Анонимни монети

145. Лице: Архангел в ризница, прав, насреща.
Опако: Бюст на Исус Христос.
Мед, корубеста с многоъгълна периферия, диам. 23×19 мм.
146. Лице: ОГ. Светец с туника и мантия, закопчана отпред, в дясната ръка държи кръст с две хоризонтални рамена.
Опако: Исус Христос прав, насреща и благославя с дясната ръка.
Мед, корубеста, диам. 22 мм.

Тодор I Ласкарис (1204—1222)

147. Лице: Тодор Ласкарис и св. Тодор прави, насреща, държат заедно кръст с две хоризонтални рамена.
Опако: Неясен образ на бюст.
Мед, корубеста, диам. 20 мм.

Неопределени

148. Лице: Долните половини на две прави фигури със сакоци, между тях се вижда долната част на жезъл.
Опако: Неясен образ.
Мед, преполовена пластинка с размери 22×11 мм.

ANTIKE UND MITTELALTERLICHE MÜNZEN
VOM ANTIKEN EMPORIUM DISCODURATERA

T. Gerasimov

ZUSAMMENFASSUNG

Bei den Ausgrabungen den Ruinen des antiken Emporiums Discoduratera, die 32 km süd-östlich von Nicopolis ad Istrum liegen, wurden 375 antike und mittelalterliche Münzen gefunden. Die antiken Münzen werden im das III, IV. und V. Jahrh. datiert. Sie sind in den Münzstätten von Konstantinopel, Tessaloniki, Kyzik, Nikomaedia, Siscia, Heraklea und Antiochia geprägt.

Zwei Drittel der Kupfermünzen aus dem IV und V. Jahrh. sind mit beschädigter Oberfläche. Aus neuester Zeit sind die von Imperator Honorius (393—423) geprägten Münzen. Sie zeugen davon, dass das Wirtschaftsleben im Emporium zu Beginn des V. Jahrh. aufgehört hat. In dieser Zeit wurde der Ort von den Hunen zerstört, die über die Donau in die Ebenen Nordmisiens einfielen.

Auf den Resten von Discoduratera entstand im Mittelalter eine bulgarische Siedlung. Hier wurden Münzen von byzantinischen Imperatoren (XII—XIV. Jahrh.) gefunden. Manche sind in den Münzstätten von Konstantinopel geschnitten worden, andere — in der Münzstätte von Tessaloniki. Die letzteren unterscheiden sich durch kleine mit polygonale Form Schrötlinge. Unter diesen provinziellen, sind neben byzantinischen auch einige anonyme Münzen zu sehen.

Man sollte auch zwei halbierte Münzen erwähnen. Wahrscheinlich hat der Mangel an kleine Nominalwerte dazu gezwungen, Münzen in zwei oder mehrere Teile zu zerschneiden.

АНТИЧНИ ГРОБНИ НАХОДКИ ОТ ВЕЛИКО- ТЪРНОВСКИ ОКРЪГ

Богдан Султов

През последните години във фондовете на окръжния исторически музей във Велико Търново постъпиха много гробни находки, открити случайно при мелиоративното, пътно и жилищното строителство, а също така и при машинното обработване на земята. Всички находки произхождат от некрополи на антични селища, разположени на територията на римските градове Никополис ад Иструм и Нове (обр. 1).

В нашата статия ще бъдат разгледани само онези некрополи, в чийто гробен инвентар се намират находки от глина, произведени в античния керамичен център в Бутово¹, или са аналогични на тях.

АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ КРАЙ с. БУТОВО

На север от квартала на античните грънчари се откриват следи от старо селище. При изкопни работи тук много често се изравят варовикови архитектурни фрагменти, тухли, керемиди, фрагменти от глинени съдове и римски монети от началото на II до средата на IV в.

Некрополът на античното селище се намирал в м. „Калвака“ — едно естествено възвишение, разположено непосредствено на юг от днешното село, в района на гарата и на запад, север и североизток от Новата поляна.

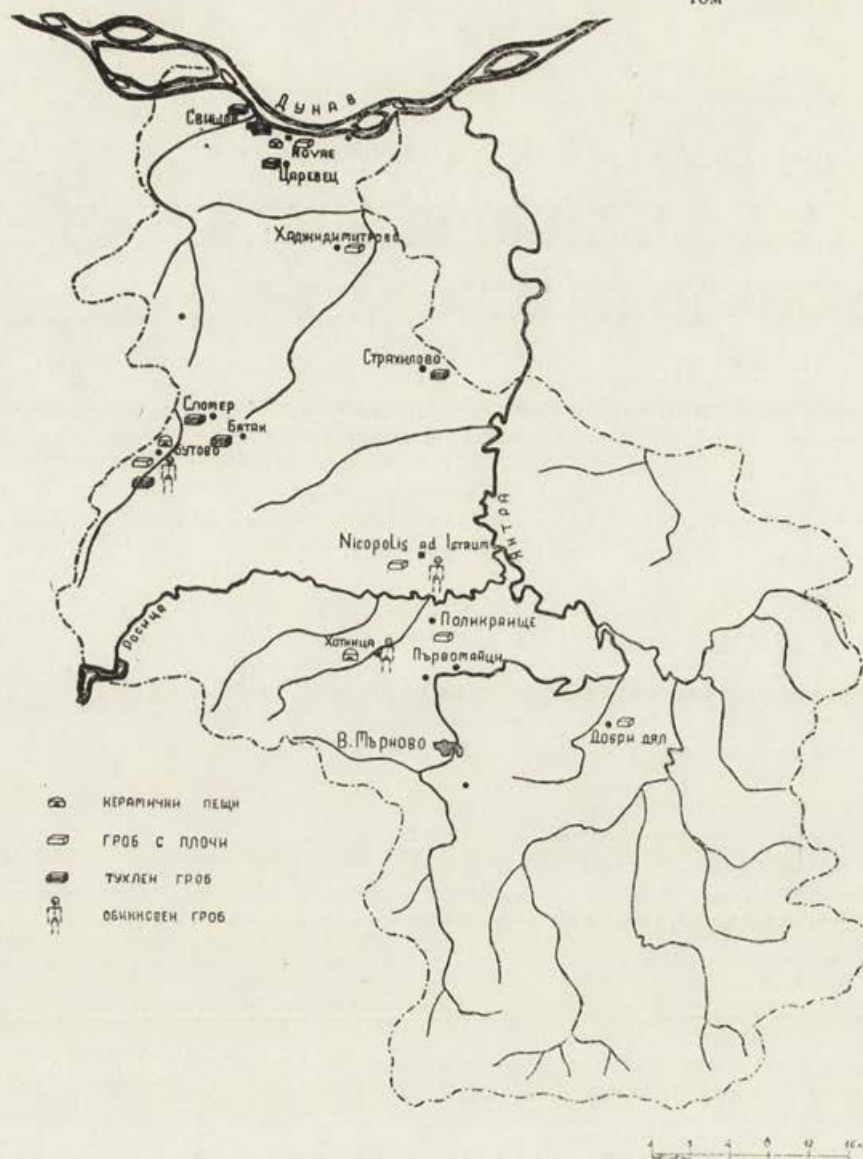
През 1933 година при прокарване на път в южната част на Бутово бил открит гроб, ограден с каменни плочи и постлан с тухли. В гроба били намерени няколко монети, златни части от украси, няколко глинени лампички и съдове.² От тях са запазени: 1) глинен съд във форма на женски бюст с гердан и две халкички на главата за хващане. Вис. 10,5 см (таблица IV/6); 2) глинена лампичка, дълга 9 см. Дискът е конкавен, разделен на кръст, с кръгчета между раменете и ограден с два силно нарязани концентрични кръга. Периферията е украсена със стилизирани лозови вейки. Слабо издаденият фитилник е отделен от тялото на лампата с една пунктирана и две релефни линии, ограничени с две центрирани кръгчета (таблица IV/5).

През 1932 година при изкопни работи в северната част на Бутово бяха открити три погребения чрез трупополагане направо в земята. По сведения, получени от намервачите, само един от скелетите бил поставен върху големи дъговидни керемиди. Всички гробове били ориентирани на изток и в тях имало поставени глинени съдчета, две от които постъпили в окръжния исторически музей:

¹ През 1961 година в центъра на днешното село Бутово, В. Търновски окръг, беше разкрит цял квартал от грънчарски гети и работилници заедно с произвежданата в тях керамична продукция и част от инструментариума на античните грънчари. Резултатите от археологическите проучвания в Бутово, които продължават досега, не са още обнародвани. Публикувани са само кратки научни съобщения, доклади и научно-популярни статии. За това вж. Б. Султов, Един занаятчийски център в Долна Мизия, сп. Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 30—34; Б. Султов, Один ремесленный центр в Нижней Мезии, доклад, публикуван в Актите на Първия конгрес по Балканистика (под печат); B. Sul (t) ov, Die alten Meister aus Butovo. Bulgarien heute, 1967, 4, p. 26/28; (B) Sul (t) ov, Un antico centro per la produzione di ceramiche artistiche, Arte Figurativa, 1963, p. 46—47; B. Rutkowski, Some remarks on the roman pottery in Bulgaria. Separatum ex rei cretariae romanae favorum Acta V—VI, 1963/1964.

² Находките са публикувани от Д. Цончев. Вж. Новооткрити старини, ИАН, VIII, 1935, стр. 456—457 обр. 277 и 278.

1. Глинен съд с две дръжки. Дъното с ниско конкавно столче, с долна силно издута и горна конусовидна част, завършваща с фуниеобразна шийка и равно отрязан ръб на устието. Изработено от фина глина със светлокеремиден цвят. Горната част на съда е покрита с тъмнокафяв лак, който се стекъл на ивици към дъното. Вис. 13,2 см, диам. на търбуха 11 см, на дъното 6,2 см и на устието 3,1 см. Инв. № $\frac{690 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица I/2).

Обр. 1. Карта на Великотърновски окръг
Abb. 1. Kartedes Bezirks V. Tŕrnovo

2. Глинен съд с две дръжки подобен на гореописания. Вис. 16 см, диам. на търбуха 12 см, на дъното 6,5 см и на устието 3,4 см. Инв. № $\frac{691 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица I/3).

В един от гробовете била намерена бронзова монета от Каракала (211—217).

Лице: Глава на императора, над. AVT M AVR ANTONINVS.

Опако: Виктория права, с венец. Диам. 23 мм (таблица VI/1).

През 1965 година при изкопните работи за Новата поща в Бутово бе открит гроб, изграден от тухли, споени с глина. Гробът има следните размери: дълж. 1,90 м, шир. 0,60 м и вис. 0,48 м. Стените на гроба са изградени от тухли с размери 34/17/4 см. Подът е постан с два реда тухли с размери 34/34/4 и 34/17/4 см. Отгоре гробът бе покрит с голямформатни тухли. Погребението било извършено чрез трупополагане. Скелетът бе с опънати

крайници. До краката бяха поставени две еднотипни глинени съдчета с една дръжка. Тялото сферично, дъното с ниско конкавно столче, с къса шийка и разширен конусовиден ръб на устието. Съдчетата са изработени от фина глина със светлокеремиден цвят и покрити в горната си част със светлокафяв лак. Вис. 13 см, диам. на търбуха 12 см, на дъното 6,7 см и на устието 4 см. Инв. № $\frac{818 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица II/2).

По-късно върху изхвърлената от гроба пръст беше открита една бронзова монета от Елагабал (218—222), сечена в Марцианопол. Диам. 25 мм.

Лице: Бюст на императора с лавров венец над. ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ.

Опако: Хигия права, храни змия в патера ΥΠ ΙΟΥΛΑ ΑΝΤ ΣΕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ (таблица VI/2).

Недалеч от този гроб бяха открити кости от по-малък индивид, вероятно от детско погребение. До него бе намерено едно глинено петле — детска играчка, изработено от фина глина със светлокеремиден цвят. Отгоре покрито със светлокафяв лак. Дълж. 13 см и вис. 10,5 см. Инв. № $\frac{1025 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица III/4)³.

НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Некрополът на Никополис ад Иструм бил на запад, север и изток от античния град. До днес тук са запазени много надгробни могили. Болшинството от тях са разкопавани частично в миналото⁴ или са разрушавани постепенно при обработване на земята.

През 1957 година на запад от стария град в м. „Могилите“ при изравняване на терена с машини бе открит каменен гроб с паралелепипедна форма, изграден от предварително приготвени елементи от сив хотнишки варовик. В гроба бяха открити човешки кости и един глинен съд с две дръжки, подобен на описаните от Бугово. Дръжките и шийката са счупени и липсват. Размери на съда: вис. 11 см, диам. на търбуха 11,4 см и диам. на дъното 5,6 см. Инв. № $\frac{195 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица I/4).

Подобен на този съд бе намерен заедно с човешки кости през 1962 година на северо-запад от северната крепостна стена на Никополис ад Иструм. Шийката счупена и липсва. Вис. 11,5 см, диам. на търбуха 8,5 см и на дъното 4,7 см. Инв. № $\frac{244 \text{ а}}{\text{том}}$.

Каменен гроб, подобен на този от м. „Могилите“, бе открит на изток от Никополис ад Иструм при риголване на терена за лозя. По сведения на механизаторите от с. Поликраище в гроба имало разхвърляни човешки кости, стъклен съдчета с високи шийки и глинени стомнички с две дръжки. Част от гробния инвентар бе предадена в училищната сбирка в Поликраище, а варовиковите плочи извлечени край шосето за Русе, където се намират до днес.

През 1957 година в м. „Потука“ (между селата Първомайци и Поликраище) бе открит трети каменен гроб, изграден от варовикови плочи. Размерите на гроба са: дълж. 2 м, шир. 1,40 м и вис. 1 м. Отгоре гробът бе покрит с две плочи: едната дълга 1,70 м и шир. 1,15 м, а другата счупена от тракторите на парчета. В гроба бяха открити разбъркани човешки кости и едно устие с две дръжки от глинен съд, подобен на гореописаните от Бугово. По всяка вероятност гробът е отварян още в античността.

АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ КРАЙ с. СТРАХИЛОВО

На около 1 км северно от с. Страхилово (бш. Хибилий) в м. „Бостан чукур“, или „Попския гроб“, се намират три надгробни могили.⁵

През 1965 година при прокопаване на напоителен канал бе открит тухлен гроб, подобен на откритите в Бугозо. Размерите на гроба са 1,95 /0,58/ 0,45 м. При изграждането на тухления гроб са използвани три формата тухли: за пода — 0,33 /0,33/ 0,04 м и 0,33/ 0,16/ 0,04 м, за страните — 0,33/ 0,16/0,04 м и за покриване отгоре — квадратни голямоформатни тухли с размери 0,60 /0,60/ 0,06 м. Погребението е извършено чрез трупополагане. Гробът е ориентиран на изток. При неговото разчистване са намерени следните предмети:

³ През 1967 година окръжният исторически музей проведе спасителни разкопки в двора на Новата поща и откри още два тухлени гроба. За това вж. Б. Султов, Нови находки от Бугово, в. Вечерни новини от 4. XII. 1967 г.

⁴ Т. Иванов, Новооткрити паметници от NICOPOLIS AD ISTRVM PII, I, 1948, стр. 109—115 и посочената там литература.

⁵ Ст. Стефанов, Старините по долния басейн на Янтра, Сф, 1956, стр. 26.

1. Глинен съд с две дръжки. Дъното с конкавно столче, със силно издута долна и конусовидна горна част, завършваща с фуниеобразна шийка и равно отрязан ръб на устието. В горната си част съдът е покрит с тъмнокафяв лак. Изработен от фина глина със светлокеремиден цвят. Вис. 14,7 см, диам. на търбуха 10,7 см, на дъното 5 см и на устието 2,7 см. Инв. № $\frac{984a}{\text{том}}$ (таблица I /7).

2. Глинен съд с една дръжка (каничка) с кълбовидна форма, заоблено дъно, къса шийка и завит навън ръб на устието, чиято предна част е счупена и липсва. Търбухът украсен с плитки концентрични бразди. Съдчето е изработено от глина с примеси от ситен пясък. При изпичането глината е придобила керемиденочервен цвят, на отделни места със сиви петна. Вис. 10,8 см, диам. на търбуха 9,8 см. Инв. № $\frac{985a}{\text{том}}$ (таблица II /4).

3. Сребърен пръстен, масивен, с надобелени и разширени рамене. Върху горната част е монтирана елипсоидна гема от кафяв карнеол, изобразяваща права фигура на *Frmaios*. Диам. на пръстена 2,6 см, диам. на гемата 1,5 см. Инв. № $\frac{988a}{\text{том}}$ (таблица III /6,7). Подобни пръстени са намерени и на други места в нашата страна и се определят като късно-римски тип.⁶ *Thanatos* е изобразен и върху гема от *Romula*.^{6a}

4. Сребърни пантички — 2 броя, изработени от две пластинки. Едната е прегъната и посредством гвоздейче на единия край била прикрепена към кожен колан, а на другия е направено легло, в което е вкарана втората подвижна пластинка. Пластинките са фрагментирани. Дълж. 9,7 см, шир. 1,1 см. Инв. № $\frac{987a}{\text{том}}$ (таблица V /1).

5. Стъклено съдче с широко конкавно дъно и дълга цилиндрична шийка, завършваща с удебелен и завит навън ръб на устието. Инв. № $\frac{986a}{\text{том}}$ (таблица III /2).

Недалеч от това погребение през 1927 година иманяри откриват зидан гроб от камъни и тухли, дълг 2,40 м и шир. 1,20 м. От този гроб са извадени два надгробни паметника вероятно използвани вторично.⁷

Интересът към м. „Бостан чукур“ не прекъсва и по-късно. През 1934 година иманяри откриват нови тухлени гробове. В тях били намерени четири глинени съдчета: две глинени съдчета с една дръжка и две подобни на описаните от Бутово глинени съдчета с две дръжки. От гробовете произхожда и една глинена лампичка с отчупена дръжка, без особена украса, дълга 11,5 см, шир. 6 см.⁸

АНТИЧЕН МОГИЛЕН НЕКРОПОЛ КРАЙ С. ХАДЖИДИМИТРОВО (БШ. САРИЯР)

През 1965 година бе изграден нов мост на р. Студена, с което се наложи да се подигне нивото на шосето от Полски Тръмбеш за Свищов. За целта бе използвана без съгласието на окръжния исторически музей във Велико Търново пръстта на една надгробна могила, разположена непосредствено на изток от шосето. При разкопаване на могилата бе открит каменен гроб, направен от обработени варовикови плочи, като фугите между тях са запълнени с червен хоросан. Гробът е ориентиран на югоизток. Неговите размери са 2,10/1,45/1,05 м. След разчистване на гроба бяха открити човешки кости и следните предмети:

1. Глинено съдче с две дръжки, конкавно столче, силно издута долна и конусовидна горна част, завършваща с фуниеобразна шийка и равно отрязан ръб на устието. Изработено от фина глина със светлокеремиден цвят. Горната част на съда покрита с кафяв лак, потекъл на бразди към дъното. Вис. 12,7 см, диам. на търбуха 9,5 см, на дъното 4,5 см и на устието 2,6 см. Инв. № $\frac{980aI}{\text{том}}$ (таблица I /6).

2. Глинен съд с две дръжки, подобен по форма и размери на по-гореописания. Покрит със светлокафяв лак с метален блясък. На дъното има пукнатина, получена преди изпичането на съда. Инв. № $\frac{980aII}{\text{том}}$ (таблица I /8).

3. Глинен съд с две дръжки, подобен на гореописания. Вис. 14,6 см, диам. на търбуха 11 см, на дъното 5,5 см и на устието 2,8 см. Едната дръжка липсва. Инв. № $\frac{980aIII}{\text{том}}$ (табл. I/5).

⁶ ИАИ, III, 1925, стр. 253, обр. 71 и посочената там литература.

^{6a} D. Tudor, *Pietre gravate de la Romula, Apulum*, 1967, p. 209—229, fig. 5/4.

⁷ ИАИ, V, 1929, стр. 374—375; Ст. Стефанов, *цит. съч.*, стр. 31

⁸ ИАИ, VIII, 1934, стр. 453—454.

4. Глинен съд с две дръжки, с кълбовидна форма, с малко конкавно столче и тясна фуниеобразна шийка, завършваща с равно отрязан ръб на устието. Изработено от фина глина със светлокеремиден цвят. По-голямата част от съда покрита със светлокафяв лак. Вис. 14,4 см, диам. на гърбуха 10,6 см, диам. на дъното 5,3 см и на устието 3 см. Инв. № $\frac{980a}{\text{том}}$ IV (таблица I/9).

5. Глинен съд с две дръжки, подобен по форма и размери на гореописания. Дръжките са счупени и липсват. Инв. № $\frac{980a}{\text{том}}$ V.

6. Глинен съд с две дръжки, подобен на гореописания. Вис. 15 см, диам. на гърбуха 10,6 см, на дъното 5,2 см и на устието 3,1 см. Дръжките са счупени и липсват. Инв. № $\frac{980a}{\text{том}}$ VI.

7. Глинен съд с форма на пресечен конус. Первазът завършва с отвесна профилирана лента, а дъното е разширено и равно отрязано с конец. По двете страни на съда има концентрични плитки бразди. Изработено от фина глина със светлокеремиден цвят. Вис. 8 см, диам. 15 см, диам. на дъното 5,2 см. Инв. № $\frac{981a}{\text{том}}$ I (таблица II/9).

8. Глинен съд, подобен на гореописания. Вис. 8,5 см, диам. 14,8 см и диам. на дъното 4,7 см. Инв. № $\frac{981a}{\text{том}}$ II (таблица II/10).

9. Еднофитилна глинена лампичка с кръгла форма и слабо издаден напред фитилник, отделен от тялото с една релефна и две пунктирани линии, оградени от две центрирани кръгчета. Дискът конкавен и ограден с пластичен пръстен. Дръжката масивна, отвесна и с напречно пробита дупка. Лампичката е изработена от фина глина със светлокеремиден цвят. Отгоре покрита с кафяв лак. Дълж. 8,4 см, шир. 5,9 см. Инв. № $\frac{983a}{\text{том}}$ (таблица IV /4)

10. Сребърна фибула с S-образна форма на лъка, който завършва с перпендикулярно поставена тръбичка. На средата на тръбичката е направено легло за подвижната игла на фибулата. Другият край е удебелен и завършва с пъпковиден израстък. Гърбът на лъка е заоблен и върху него е монтирана допълнително филигранна лента, която го разделя на две полета, украсени шахматно със злато. Дълж. 5,7 см, шир. 3,2 см. Инв. № $\frac{982a}{\text{том}}$ (таблица V/2)

11. Сребърна монета от Каракала (211—217).

Лице: Глаза на императора, над. ANTONINVS PIVS AVG GERM.

Олако: Права женска фигура с две военни знамена PM TRP XVIII COS III PP. Диам 18 мм (таблица VI/3).

Разрушената надгробна могила с каменния гроб в нея е част от некропола на античното селище, следите от което личат на запад от шосето, в м. „Селището“. Тук се откриват фрагменти от ранно- и късноримски съдове, основи от сгради, мраморни статуи и римски монети от III в.⁹

АНТИЧЕН НЕКРОПОЛ МЕЖДУ САМОВОДЕНЕ И ХОТНИЦА

Между Самоводене и Хотница, на север от шосето, което свързва двете села, се намира м. „Барата“. Това е едно сравнително равно място със слаб наклон на юг. Тук има непресъхващ извор, който изтича на запад в едно малко дере, приток на р. Бохот. При обработване на земята в тази местност често се откриват зидове, обработени каменни блокове, фрагменти от глинени съдове и много монети — явно доказателство за съществуването на старо селище. Некрополът на това селище беше открит през 1956 година на североизток от м. „Барата“. При изкопни работи за новата жп. линия от гара Ресен за триажна гара Горна Оряховица бяха открити над 20 погребения, извършени направо в земята, с изключение на едно погребение, където скелетът бе намерен върху два реда дъговидни тегули. Почти във всеки гроб е имало предмети, част от които постъпиха в окръжния исторически музей:

1. Глинен съд с ниско конкавно столче, средна издута част и фуниеобразна шийка, завършваща с пръстеновиден ръб на устието. Към средната част на шийката и гърбуха са прилепени две плоски дръжки. Едната дръжка липсва. Изработен от фина глина със свет-

⁹ Ст. Стефанов, цит. съч., стр. 53—54, обр. 52.

локеремиден цвят и покрит отгоре с тъмнокафяв лак. Вис. 15 см, диам. на търбуха 11,2 см, диам. на дъното 6,2 см и на устието 3,5 см. Инв. № $\frac{62 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица I/11).

2. Глинен съд с две дръжки, подобен на гореописания. Личат слаби следи от тъмнокафяв лак. Вис. 18,5 см, диам. на търбуха 14 см, на дъното 6,5 см и на устието 3,5 см. Инв. № $\frac{63 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица I/12).

3. Глинен съд със сферична форма, равно отрязано дъно, тясна шийка и две дръжки. Устието и дръжките липсват. Изработен от фина глина със светлокеремиден цвят. Слаби следи от тъмнокафяв лак. Вис. 13,8 см, диам. на търбуха 13 см, на дъното 6 см и на шийната част 2 см. Инв. № $\frac{64 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица I/10).

4. Глинен съд с високо конкавно столче, изпъкнал търбух, тясна шийна част и пръстеновиден ръб на устието. Към търбуха и ръба на устието е прилепена една плоска дръжка. Съдът е изработен от добре пречистена глина, която след изпичането е придобила светлорозов цвят. В горната част на съда личат следи от тъмнокафяв лак, който се стекъл на ивици към дъното. Вис. 13 см, диам. на дъното 6,2 см и на устието 4 см. Инв. № $\frac{60 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица II/1).

5. Глинен каничка (ойнохое) с ниско конкавно столче, силно издута долна и конусовидна горна част. Устието разширено навън и прищипнато с пръсти в предната част. Към ръба на устието и конусовидната горна част е прилепена плоска дръжка, завършваща в горния край с пъпка. Съдът е изработен от фина глина със светлокеремиден цвят. Запазени са следи от светлокафяв лак. Вис. 16 см, диам. на търбуха 11,3 см, на дъното 6 см и на устието 7 см. Инв. № $\frac{61 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица II/3).

6. Глинен каничка с равно отрязано дъно и издута долна част, която се стеснява нагоре и завършва със завит навън ръб на устието, чиято предна част е счупена и липсва. Към ръба на перваза и търбуха е прилепена плоска и отвесна дръжка. Изработена от фина глина със светлокеремиден цвят. Запазени са остатъци от светлокафяв лак. Каничката е украсена с концентрични врязани линии. Вис. 10 см, диам. на търбуха 9 см и на дъното 5 см. Инв. № $\frac{65 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица II/7).

7. Глинен съд (кана?) с високо конкавно столче. Двойно конусовиден. Устието и дръжката липсват. В основата на шийката има два концентрични пръстена. Изработен от добре пречистена глина със сив цвят. Съдът е слабо наклонен. Вис. 21,5 см, диам. на търбуха 15 см и на дъното 7 см. Инв. № $\frac{70 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица II/6).

8. Зооморфен съд — петел (тип „аскос“). Долната част е изработена на грънчарско колело, към която нагоре е моделирана шийката и главата на петела. Човката е отворена и през нея е пробита дупка за изливане. На средата на горната част е монтирана цилиндрична тръбичка, завършваща с пръстеновиден, завит навън ръб на устието. Към ръба на устието и задната част на съда, оформена като опашка на петела, е прилепена плоска дръжка. Долната част е изрязана допълнително с остър предмет, от който са останали отвесни ивици. Съдът имал поставка, която е счупена. Изработен от фина глина със светлокеремиден цвят. Отгоре покрит със светлокафяв лак. Вис. 21 см и шир. 11,5 см. Инв. № $\frac{66 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица III/3).

9. Бронзов предмет — дълга пръчка, завършваща в единия край с птица, а в другия с халка. Дълж. 18,5 см, диам. 0,5 см. Инв. № $\frac{56 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица V/3). Подобни бронзови пръчки са намерени с материали от късноантичния период (заедно с кръстовидна римска фибула) в градището край с. Попина¹⁰ и на Кюстендилския хисарлък.¹¹

10. Стъклено съдче с конкавно дъно, силно издута долна част и висока тясна шийка, завършваща с надебелен и завит навън ръб на устието. Вис. 12 см, диам. на издутата част 7,3 см, на шийката 2 см и на дъното 4,5 см. Инв. № $\frac{58 \text{ а}}{\text{том}}$ (таблица III/1).

¹⁰ Ж. Вължарова, Славянобългарско селище край с. Попина, Силистренско, Сф, 1956, стр. 26—7 обр. 18.

¹¹ Йордан Иванов, Кюстендилският хисарлък и неговите старини, ИБАД, VII, 1920, стр. 105, обр. 76.

¹² По сведения на работниците от жп. строителство при разкопаване на терена около погребенията били намерени „малки бакърени парички с латински надписи“. Навярно се касае за медни монети от IV в.

11. Стъклена гривна, затворена, изработена от черна стъклена паста. Диам. 5,9 см, деб. 0,5 см. Инв. № $\frac{55 \text{ а}}{\text{том}}$.

12. Стъклени маниста — 8 броя: две зелени, три бели, две сини и едно златисто. Инв. № $\frac{57 \text{ а}}{\text{том}}$.

13. Стъклени маниста — 8 броя: 2 бели и 6 сини. Последните са с надлъжни нарязи. Инв. № $\frac{59 \text{ а}}{\text{том}}$.¹²

При всички разгледани дотук погребения е използван един и същ погребален ритуал — погребване чрез трупополагане. Но при описаните погребения има и нещо различно, което се изразява в различието на погребалните съоръжения. Последните могат да бъдат разпределени в три групи:

- а) Погребения в зидани тухлени гробове.
- б) Погребения в гробове, изградени от каменни плочи.
- в) Погребения, извършени направо в земята.

Описаните тухлени гробове от Бутово и Страхилово са напълно еднотипни и добре се датират с откритата в единия гроб монета от Елагабал (218—222), т. е. от началото на III в. Към същото време се отнасят подобни тухлени гробници, открити във Великотърновски окръг край селата Батак,¹³ Сломер,¹⁴ Царевец, до Винзавода край град Свищов¹⁵ и в античния некропол край Нове.¹⁶

Зидани тухлени гробове са откривани и на други места у нас както при единични, така и в могилни погребения. Зиданите тухлени гробове, разкрити в могилните некрополи край с. Горен Дъбник, Плевенски окръг,¹⁷ Рошава могила край с. Брезово, Пловдивско,¹⁸ и в некрополите край Търговище,¹⁹ Стара Загора,²⁰ Джамбаз тепе и Бунарджика в Пловдив,²¹ и неговата околност,²² са със същата конструкция и във почти всички гореизброени случаи е посочена като най-вероятна датировката от I до III в.

Към втората група отнесохме каменните гробове (Бутово, некропола на Никополис ад Иструм, Поликраище — Първомайци и Хаджидимитрово), които се датират с монетата, открита в Хаджидимитрово, от началото на III в. Тези гробове имат паралелепипедна форма и са изградени от четири отвесно поставени сработени каменни плочи, похлупени от две също така добре обработени плочи. Фугите между плочите са замазани с червен хоросан. За подове на каменните гробове обикновено са използвани голямоформатни тухли.

Този вид погребални съоръжения бил широко използван на територията на Никополис ад Иструм и Нове. Подобни гробове са открити край Добри дял²³ и Нове.²⁴

И към последната група погребения отнесохме погребенията, извършени направо в земята. Това е най-често практикуваният начин за погребване на мъртвите през всички епохи и само гробните дарове са най-сигурното средство за точно датиране на самите погребения.

¹³ Т. Иванов, Отделни находки от разни места, ИАИ, XVII, 1950, стр. 329—330, обр. 263.

¹⁴ През 1956 година на северния край на с. Сломер беше разкрит античен некропол със зидани тухлени гробове. В един от гробовете бяха намерени златни обеси и монети от III в. (непубликувани материали от окръжния исторически музей във Велико Търново).

¹⁵ В. Вълков, Антични некрополи в Свищовско, сп. Археология, VII, 1965, кн. 1, стр. 27—31, сбр. 2, 3 и 5.

¹⁶ Само гробът от некропола край Нове е отнесен към късната античност. За това вж. *Sprawozdanie timczasowe z wykopalisk w Novae w 1960 roku*, *Archeologia*, XII, 1961, обр. 112, 113; К. Майевски, Археологические исследования римского города Нове (Болгария), СА, 1961, №4, стр. 271. По-късно този гроб беше основателно предатиран от III в. въз основа на откритите материали и паралели от България. За това вж. В. Вълков, цит. съч., стр. 30.

¹⁷ И. Велков, Могили погребение при с. Г. Дъбник, ИАИ, XIV, 1940—1942, стр. 214—215, сбр. 303—305.

¹⁸ И. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, XII, 1938, стр. 261—270, обр. 65.

¹⁹ Д. Овчаров, Трако-римски некропол до Търговище, сп. Археология, VII, 1965, кн. 1, стр. 34 и сл., обр. 1.

²⁰ Х. Буюклиев, Нови гробни находки в Стара Загора и околността, сп. Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 45, и сл., обр. 2 и 4.

²¹ Б. Дякович, Находки из некропола на античния Пловдив, ИАИ, I, св. I, 1921—1922, стр. 42 и сл., обр. 27 и 28.

²² Б. Дякович, Могилни находки от Пловдив, ГИИБ, 1930, стр. 195—209; Х. Джамбов, Некропол от зидани гробове край Пловдив, сб. Шкорпил, 1961, стр. 299—305, фиг. 7.

²³ На запад от училището в с. Добри дял беше открит каменен гроб от варовикови плочи. Гробът бил отварян още в античността. Вътре беше намерена една златна обеса и разхвърлени кости (непубликувани материали от окр. исторически музей — В. Търново).

²⁴ Д. П. Димитров, М. Чичикова и Б. Султов, Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1962 году, ИАИ, XXVII, 1964, стр. 224 и сл., обр. 10.

В описаните дотук погребения са били поставени като гробни дарове най-различни предмети, като най-многобройни са предметите, направени от глина.

Откритият в разгледаните дотук погребения керамичен материал може да бъде разпределен в следните групи:

- а) Глинени съдове с две дръжки (амфорки).
- б) Глинени съдове с една дръжка (стомнички).
- в) Канички.
- г) Глинени потироподобни съдове.
- д) Антропоморфни и зооморфни съдове.
- е) Глинени лампички.

Амфороподобните съдове с две дръжки се срещат в три варианта. Съдовете от първите два варианта имат фуниеобразна шийка, равно отрязан ръб на устието и дъно, оформено с малко конкавно столче. Разликата в двата варианта е само във формата на тялото на съда. При първия вариант то е силно издуто в долната част, а при втория вариант е кълбовидно. Двата варианта се срещат заедно и са изработени от една и съща добре пречистена глина, която след изпичането е придобила светлокеремиден цвят. В горната си част съдовете са покрити със светлокафяв доброкачествен лак, който обикновено се е стекъл на ивици към дъното. Същите съдове са произвеждани в бутовските работилници до средата на III в.²⁵ (таблица I/1).

Глинените съдове от третия вариант не се различават съществено от първите два варианта. Само устието е слабо разширено и завършва с пръстеновиден ръб (Хотница). Разлика се забелязва по-скоро в техническото изпълнение. Глината е все още добре пречистена, но липсва финесът на бутовските тъкостенни, звънливи и добре изпечени съдове. Отгоре вместо доброкачествения, почти прозрачен светлокафяв лак на бутовската керамика съдовете са намазани с дебел слой тъмнокафява материя. Тези съдове са намерени в некропола между Самоводене—Хотница заедно с късноантични материали и носят следите от една епоха, в която керамичното производство е в упадък.

Амфороподобни съдове с две дръжки са известни и от други места в нашата страна.²⁶ Прави впечатление, че почти всички съдове са намерени в гробове, поставени като гробни дарове, с което се определя и тяхното единствено предназначение.

Глинените съдове от втората група — с една дръжка — са изработени от същата глина и са покрити със същия лак, както амфороподобните съдове. И при тях се забелязва различие само в ръба на устието. При едни то е разширено и завършва с пръстеновиден ръб, а при други е конусовидно. Подобни съдове са произвеждани в бутовските работилници, но са намерени и на други места в нашата страна предимно в гробове²⁷ (таблица II/5).

Твърде голямо разнообразие се забелязва в третата група — съдове с една дръжка (канички). Една част от тях са изработени от фина глина със светлокеремиден цвят и са покрити със светлокафяв лак. Подобни съдове не са открити досега в Бутово. Каничка, подобна на тази, открита в некропола между Самоводене—Хотница, беше намерена при проучването на римската вила край с. Присово заедно с монети от III в.²⁸

Съвсем различно е глиненото съдче от тухления гроб край Страхилово. То е изработено от глина, в която има примеси от пясък, с което се приближава към обикновената кухненска антична керамика.

Интерес представлява и откритата в некропола между Самоводене—Хотница кана със сив цвят. Подобни кани са отрити на много места у нас и се датират от IV в.²⁹

²⁵ При археологическите проучвания на античния керамичен център в Бутово беше открит значителен нематичен материал. Най-ранните монети са втората половина на II в., а най-късните — от Траян Деций (249—251), т. е. от средата на III в.

Бутовската керамична продукция е изработена от фина, добре пречистена глина, която след изпичането е придобила светлокеремиден цвят. Всички глинени предмети са покрити отгоре със съвършено тънък светлокафяв лак с метален блясък.

²⁶ В. Вълков, цит. съч., стр. 29, обр. 7; И. Велков, Могилно погребение при с. Г. Дъбник, ИАН, XIV, 1940—1942, стр. 214; А. И. Явашов, Разград, неговото археологическо и историческо минало, част I, 1930, стр. 55, фиг. 49.

При археологическите проучвания в Нове амфороподобни съдове се откриват рядко. За това вж. Archaeologia XII.

²⁷ В. Вълков, цит. съч., обр. 10 д; Д. Джинова, Могилни погребения от Видинско, сп. Археология, IV, 1962, кн. 3, стр. 30 и сл., обр. 7 а, б, и 10 а, б (датирани в общи линии от II до IV в.); Е. Бацова, Нови археологически материали от Сливен, сп. Археология, VI, 1964, стр. 55 и сл., кн. 2, обр. 10 б.

²⁸ Б. Султов, Една villa rustica край с. Присово, В. Търновски скръг, ИОМТ, II, стр. 55, обр. 7 г.

²⁹ Т. Иванов, Принос към проучването на античния град при Чомакоеци, сб. Шкорпил, 1931, стр. 267, обр. 15 и пос. литература.

Към четвъртата група отнесохме глиненихте потироподобни съдове. Това е един често срещан тип в Бутово. Тези съдове имат форма на пресечен конус, поставен върху високо столче. Первазът обикновено завършва с отвесна лента, но се срещат и съдове със силно разчленен ръб на перваза. Този вид съдове, които досега са ни известни само от гробове,³⁰ са изработени от фина, добре изпечена глина, но не са покрити със светлокафяв лак а с пласт от рядка глина със светло розов цвят (таблица II/ 8).

Съдовете от петата група — антропоморфни и зооморфни — не са чужди на бутовските майстори. Глинени калъпи за изработване на теракоти, подобни на откритите в бутовския некропол (женската фигурка и глинено петле), бяха намерени при археологическите проучвания на бутовските грънчарски работилници (таблица IV/ 3 и III/ 5).

Интересен е глиненият съд, наподобяващ петел, от некропола между Самоводене — Хотница. При неговата изработка са били използвани две техники: едната на грънчарско колело, а другата — на ръка, където всъщност майсторът-грънчар е проявил своите творчески възможности.

Към шестата група се отнасят глиненихте лампи. При археологическите проучвания в Бутово бяха открити над 100 глинени лампи, глинени калъпи за глинени лампи и глинени лампи модели.³¹ По-голямата част от лампите са с кръгло, богато украсено тяло и слабо издаден напред фитилник. Дискът е конкавен, заобиколен с пластичен пръстен или нарязани релефни линии и украсен обикновено със стилизирани растителни орнаменти или жанрови сцени. Периферията на по-голямата част от лампите е също така богато украсена със стилизирани растителни и животински орнаменти (най-често стилизирани лозови вейки и розети), но се срещат и лампи без украса. Фитилникът на бутовските лампи е отделен от тялото посредством релефни линии ограничени с центрирани кръгчета³² (таблица IV/1, 2). Към този тип лампи се отнасят и намерените глинени лампи в гробовете край Бутово и Хаджидимитрово.

В заключение може да се каже, че всички описани погребения се отнасят към III в. Изключение прави само некрополът между Самоводене — Хотница, където погребенията продължават и през IV в.

Разгледаният керамичен материал, поставен като гробни дарове, в по-голямата си част е еднотипен с керамичния материал, открит в античния керамичен център в Бутово. Разбира се, това съвсем не ни дава право да смятаме, че всичко е бутовско производство. Напротив, докато за находките от бутовския некропол е безспорен факт, че са произведени в бутовските грънчарски работилници, то за останалите находки може да се каже, че са произведени в близки керамични работилници,³³ възникнали заедно с керамичния център в Бутово³⁴ през времето на най-големия икономически подем на римските градове Никополис ад Иструм и Нове,³⁵ който започва от втората половина на II в. и завършва с готските нашествия към средата на III в.

³⁰ В. Вълков, цит. съч., стр. 33, обр. 10 б, в; Е. Бацова, цит. съч., обр. 10а.

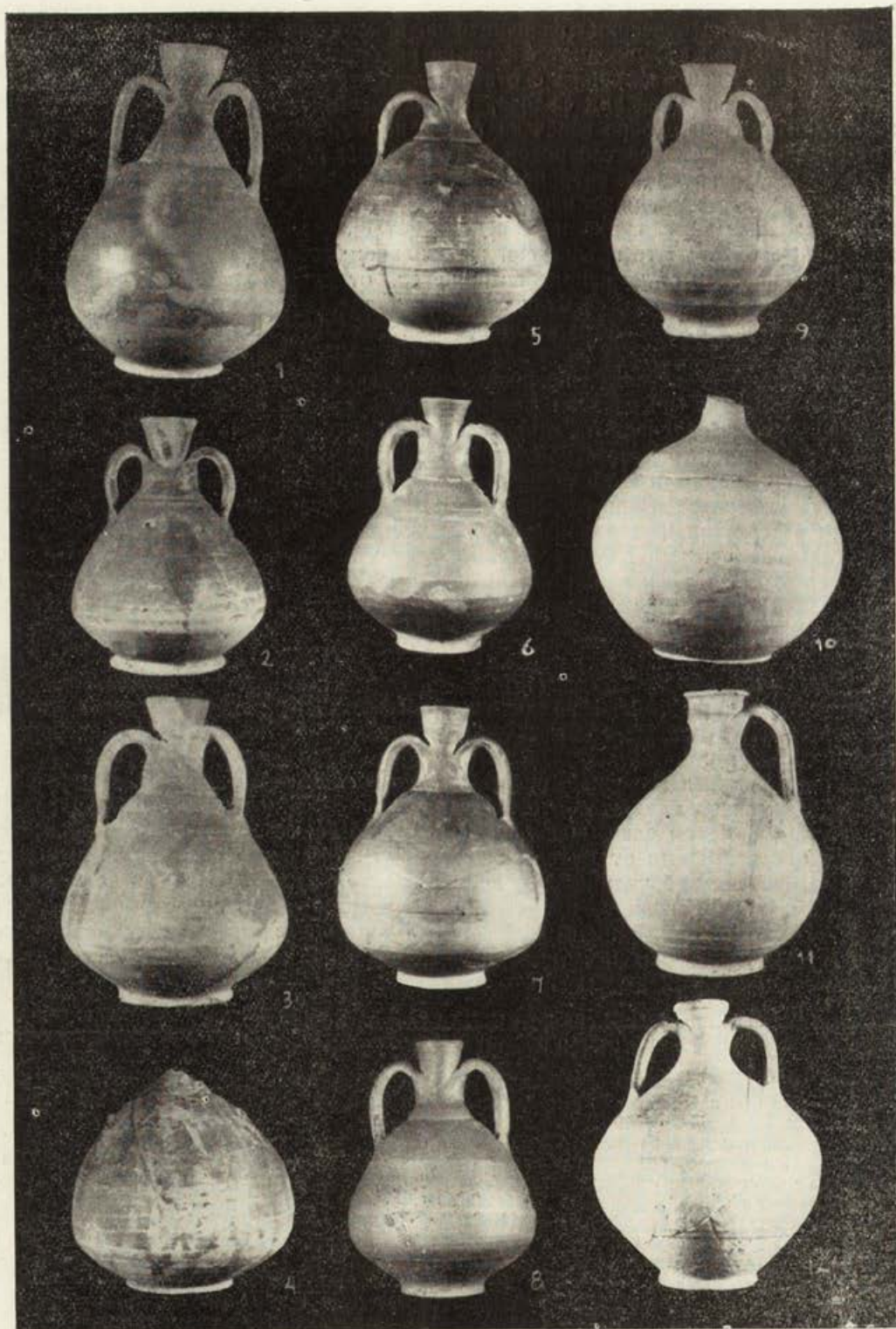
³¹ Б. Султов, Един занаятчийски център в Долна Мизия, сп. Археология, IV, 1962, кн. 4, стр. 30 и сл., обр. 6 и 7.

³² Подобни на бутовските лампи са открити при археологическите проучвания в Нове. За това вж. Д. П. Димитров, М. Чичикова, Б. Султов и А. Димитрова, Археологическия раскопки в восточном секторе Нове в 1963 году, ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 61, обр. 30.

³³ През последните години край с. Хотница бяха открити 13 грънчарски пещи и работилници, които са произвеждали подобна на бутовската керамика (непубликувани материали от окръжния исторически музей във В. Търново). Следи от керамично производство се откриха и край Нове. За това вж. Д. П. Димитров, М. Чичикова и Б. Султов, Археологическия раскопки в восточном секторе Нове в 1962 году, ИАИ, XXVII, 1964, стр. 219, рис. 6; Д. Митова-Джоннова, Пещи за керамика и керемиди от Нове, сп. Археология, VIII, 1966, кн. 1, стр. 38—45; В. Вълков, Пещи за строителна керамика от Нове, сп. Археология, VIII, 1966, кн. 1, стр. 46—51.

³⁴ За развитието на занаятите и по-специално на грънчарството в Мизия значителна роля изиграват малоазийските преселници. За това вж. Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана, ГСУ—ФФ, т. XLVIII, 1952/53, стр. 339 и сл.

³⁵ За икономическия подем на Никополис ад Иструм и Нове вж. Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана, ГСУ—ФФ, т. XLVII, 1950/51 — 1951/52, стр. 98 и сл.

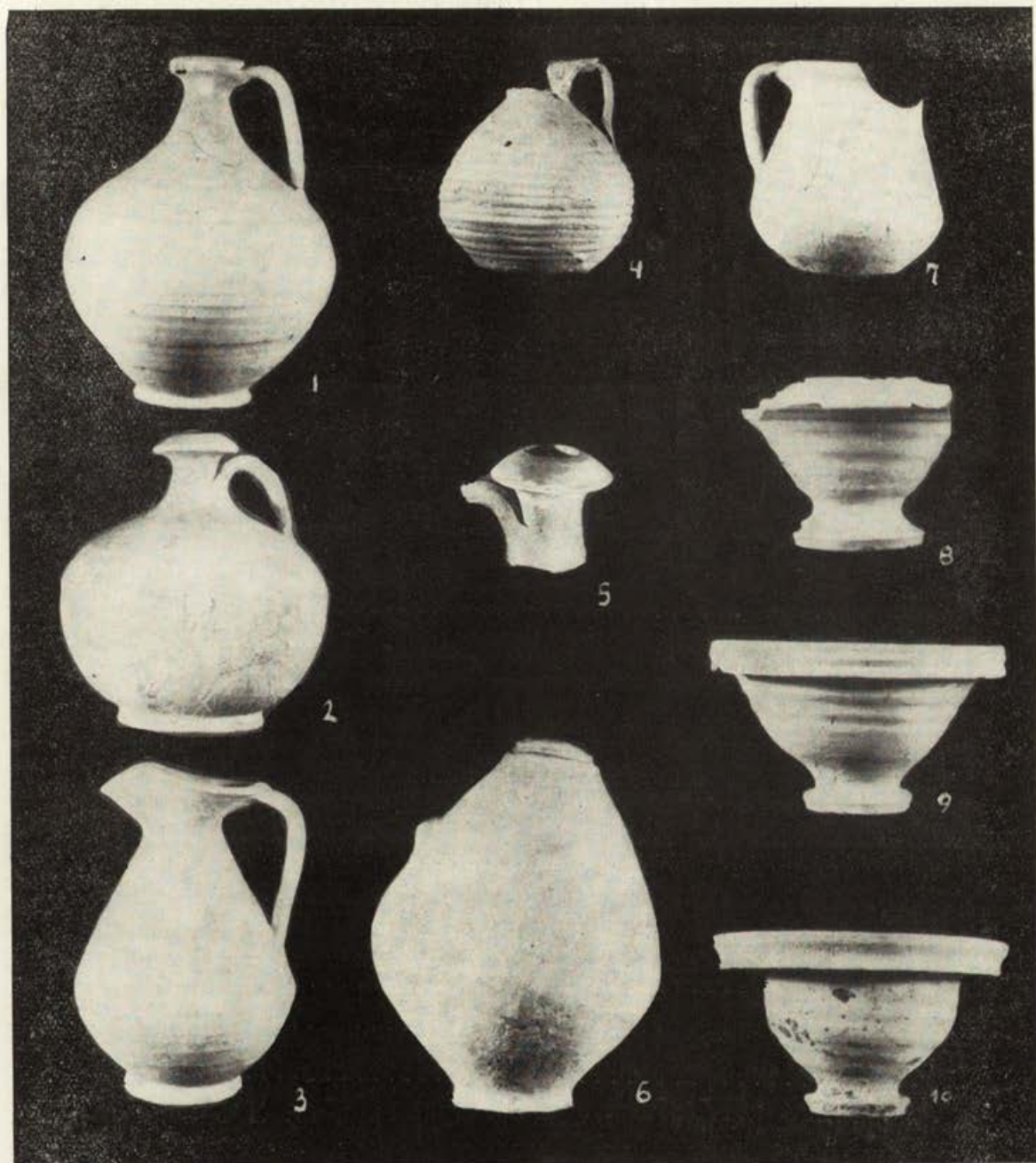

Глинени съдове с две дръжки

1 — античен керамичен център в Бутово; 2 — античен некропол край Бутово; 3 — античен некропол край Бутово; 4 — античен некропол край Никополс ад Иструм; 5, 6, 8 и 9 — антично погребение край Хаджидимитрово; 7 — антично погребение край Страхилово; 10, 11, 12 — античен некропол между Самоводене — Хотница

Zweihenklige Tongefässe

1 — Antikes Keramikzentrum in Butovo; 2, 3 — Antikes Nekropole bei Butovo; 4 — Antike Nekropole bei Nicopolis ad Istrum; 5, 6, 8, 9 — Antikes Begräbnis bei Hadshidimitrovo; 7 — Antikes Begräbnis bei Strachilovo; 10, 11, 12 — Antike Nekropole zwischen Samowodene und Hotniza

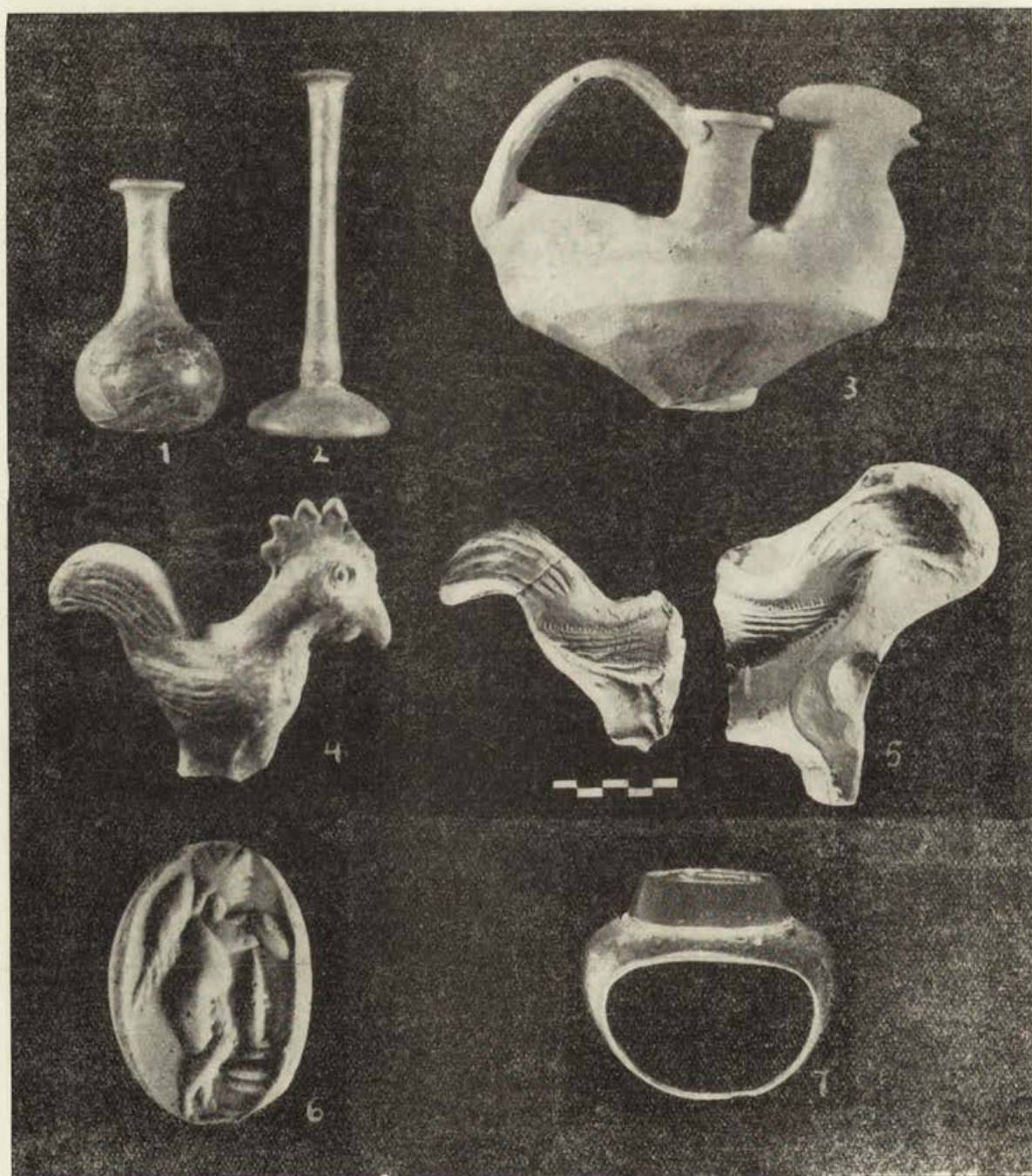

Глинени съдове

1, 3, 6, 7 — античен некропол между Самоводене — Хотница; 2 — античен некропол край Бутово; 4 — античен некропол край Страхилово; 5 и 8 — античен керамичен център в Бутово; 9 и 10 — античен некропол край Хаджидимитрово

Tongefässe

1, 3, 6, 7 — Antike Nekropole zwischen Samowodene und Hotniza; 2 — Antike Nekropole bei Butovo; 4 — Antike Nekropole bei Strachilovo; 5, 8 — Antikes Keramikzentrum in Butovo; 9, 10 — Antike Nekropole bei Hadshidimitrovo

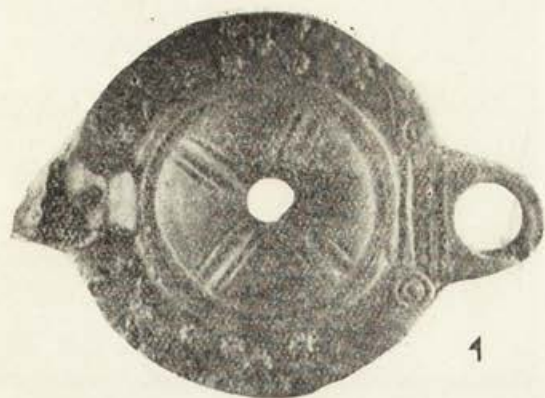

Съклени, глинени, сребърни и други предмети

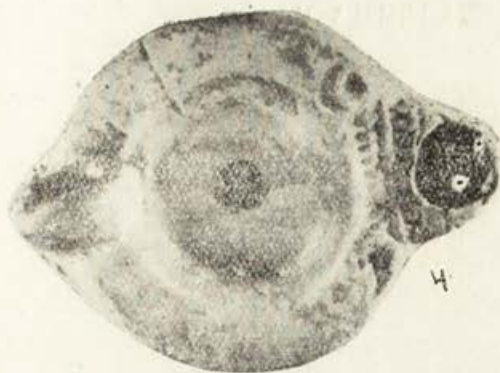
1, 2 — съклени съдчета от некропола между Самоводене—Хотиница и Хаджидимитрово; 3 — зооморфен съд — петел, от античния некропол между Самоводене — Хотиница; 4 — част от глинена детска играчка-петел от античния некропол край Бутово; 5 — глинен калъп за изработване на детски играчки от античния керамичен център в Бутово; 6 и 7 — сребърен пръстен с гема от кафяв карнеол с изображение на Thanatos, античен некропол край Хаджидимитрово

Gläserne, tönerner, silberne u. a. Gegenstände

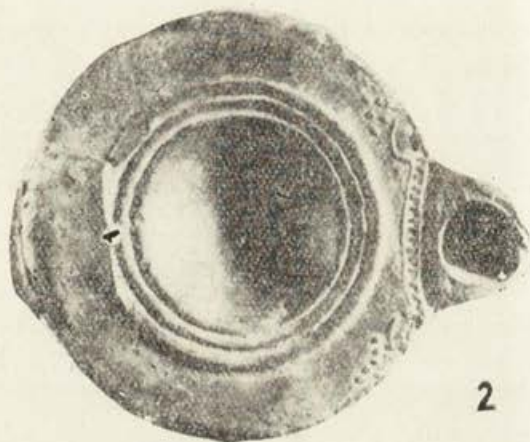
1, 2 — kleine gläserne Gefässe aus der Nekropole zwischen Samowodenez, Hotiniza und Hadshidimitrovo; 3 — Zoo-morphes Gefäß — Hahn, aus der antiken Nekropole zwischen Samowodenez und Hotiniza; 4 — Spielzeugfragment-Hahn (Ton) aus der antiken Nekropole bei Butovo; 5 — Tonform für Spielsachen aus dem antiken Keramikzentrum in Butovo; 6, 7 — Silberring mit Gemme aus braunem Karneol mit Thanatos, antike Nekropole bei Hadshidimitrovo

1

4

2

5

3

6

Глинени лампички и теракоти

1, 2 — глинени лампички от античния керамичен център в Бутово; 4, 5 — глинени лампички от некрополите край Хаджидимитрово и Бутово; 3, 6 — отливка от глинени калъп, намерен в античния керамичен център в Бутово, и подобна глинена фигурка от некропола край Бутово

Tonlämpchen und Terrakotta

1, 2 — Tonlämpchen aus dem antiken Keramikzentrum in Butovo; 4, 5 — Tonlämpchen aus den Nekropolen bei Hadshidimitrovo und Butovo; 3, 6 — Tonformabguss, gefunden im antiken Keramikzentrum in Butovo und ähnliches Tonfigürchen aus der Nekropole bei Butovo

ТАБЛИЦА V

Метални предмети

1 — сребърни пантички от античния некропол край Страхилово;
2 — позлатена сребърна фибула от античния некропол край Х. д.
жидимитрово; 3 — бронзова пръчка с птичка от некропола
между Самоводене — Хотинца

Gegenstände aus Metall

1 — Silbernes Türbändchen aus der Nekropole bei Strachiovo;
2 — Vergoldete Silberfibel aus der antiken Nekropole bei Hadshidimitrovo; 3 — Bronzestock mit Vogel aus der Nekropole zwischen Samovodene und Hotniza

ТАБЛИЦА VI

1, 2 — бронзови монети от Каракала (211—217) и Елагабал (218—222) от некропола край Бутово;
3 — сребърна монета от Каракала (211—217) от некропола край Хаджидимитрово;
1, 2 — Bronzemünzen von Caracalla (211—217) und Elagabal (218—222) aus der Nekropole bei Butovo;
3 — Silbermünze von Caracalla (211—217) aus der Nekropole bei Hadshidimitrovo

ANTIKE GRABESFUNDE IM BEZIRK V. TIRNOVO

B. SULTOV

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1961 wurde das einzige bis jetzt in Bulgarien antike keramische Zentrum entdeckt. Bei archäologischen Untersuchungen im Zentrum des heutigen Dorfes Butovo im Bezirk Tirnovo wurden ein ganzes Viertel von Töpferöfen und Werkstätten freigelegt, auch die dort erzeugte Keramik und ein Teil des Instrumentariums der antiken Töpfer.

Die Butovoer Keramik ist aus feinem, gut gereinigtem Ton, der nach dem Backen eine helle ziegelrote Farbe erhalten hat. Alle in Butovo gefundenen tönernen Gegenstände sind mit einer ganz dünnen hellbraunen Lackschicht bedeckt.

Das keramische Zentrum in Butovo entstand Ende des II. Jahrh. und bestand bis um die Mitte des III. Jahrh. Dort arbeiteten örtliche thrakische Meister und Umsiedler aus Kleinasien. Sie schufen eine keramische Produktion, die einerseits die Traditionen der alten thrakischen Töpfer erhalten, und andererseits—die Produktion der kleinasiatischen Siegelwerkstätten nachgeahmt hat.

Der Verfasser des vorliegenden Artikels behandelt antike Bestattungen auf dem Gelände der römischen Städte Nicopolis ad Istrum und Novae, in denen als Grabesgaben tönernen Gegenstände gelegt waren. Sie sollen im Butovoer keramischen Zentrum erzeugt worden sein oder sind ihnen ähnlich. Das in den antiken Bestattungen gefundene keramische Material kann folgenderweise geordnet werden:

- a) Amphorähnliche Gefässe, zweihenklig (aus den Nekropolen bei Butovo, Samowodene, Hotniza, Nicopolis ad Istrum, Polikraischte, Parwomajzi, Hadshidimitrovo und Strachilovo);
- b) Tongefässe, einhenklig (Kruge)—Butovo, Hotniza, Samowodene;
- c) Kannchen—Samowodene, Hotniza, Strachilovo;
- d) kelchähnliche tönernen Gefässe—Butovo, Hadshidimitrovo;
- e) anthropomorphe und zoomorphé Gefässe—tönernen Frauenfiguren, Hahnfiguren (Butovo, Hadshidimitrovo);
- f) Tonlämpchen—Butovo, Hadshidimitrovo.

Das untersuchte keramische Material ist vorwiegend vom Typ des im antiken keramischen Zentrum bei Butovo gefundenen Materials.

Der Verfasser meint, dass nicht alle keramischen Funde aus den beschriebenen Nekropolen, in Butovo erzeugt worden sind. Indem für die Funde aus der Butovoer Nekropole ihre Zugehörigkeit zur Butovoer Produktion eine unbestreitbare Tatsache ist, können wir von den Funden annehmen, dass sie in benachbarten Werkstätten gemacht worden sind. Diese sollen gleichzeitig mit dem keramischen Zentrum bei Butovo entstanden sein, zur Zeit des höchsten ökonomischen Aufschwungs der römischen Städte Nicopolis ad Istrum und Novae, der nach der zweiten Hälfte des II. Jahrh. begann und mit den Goteneinfällen um die Mitte des III. Jahrh. endete.

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON

The city of Boston, situated on a neck of land between the harbor and the bay, has a history of more than three centuries. It was first settled by English Puritans in 1630, and has since that time been a center of political, commercial, and intellectual activity. The city has grown from a small fishing village to a metropolis of over a million inhabitants. Its history is marked by significant events, including the Boston Tea Party, the American Revolution, and the Civil War. The city is known for its rich cultural heritage, its educational institutions, and its role in the development of the United States.

ДВЕ НОВИ ЖИЛИЩА В ПОДНОЖИЕТО НА ХЪЛМА „МОМИНА КРЕПОСТ“ ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Янка Николова

През последните няколко години окръжният исторически музей във Велико Търново провежда археологически разкопки в по-големи мащаби, които ще ускорят цялостното проучване миналото на града като икономически, политически и културен център през Втората българска държава.

Резултатите от тези проучвания ще допринесат за правилното осветление на редица въпроси от ранната и най-вече от по-късната история на града, през периода на разцвета на феодализма, когато той се оформя като типичен и най-голям феодален град в средновековна България.

Неотдавна в западното подножие на хълма „Момина крепост“ беше открит случайно при изкопни работи за строежи един нов, неизвестен досега квартал на средновековния град Велико Търново. В резултат на системните археологически разкопки, проведени в продължение на няколко години от 1959 год. насам, тук бяха разкрити последователно една еднокорабна църква¹ с голям некропол около нея,² една сграда с базиликална форма,³ четири полувкопани в земята жилища (полуземлянки), ями, пещи и др.⁴

Разкопките през 1963 год. имаха за цел да се проучи теренът около откритите четири жилища и да се установят границите на този квартал.

Тук ние даваме само резултатите от разкопаването и проучването на двете нови жилища (полуземлянки). Те са номерирани по реда на тяхното разкриване.

Склонът, в който бяха открити първите четири жилища, бе срян на дължина 15 метра в северна посока. На разстояние 7,50 м от жилище № 3 бе открито ново жилище № 5. То се намира в западната половина на направения изкоп (обр. 1). Ориентирано е изток—запад. Източната му част е вкопана в здравата пръст в склона на хълма на дълбочина 1,85 м, а западната излиза на повърхността на терена. Жилището се състои от две помещения: вътрешно с ширина 3,70 м и дължина 4,65 м и преддверие с размери 3,70/2,50 м. Разделителният зид между двете помещения, който е дебел 0,57 м, в северния си край е прекъснат от отвор за врата, широка 1,70 м. Северозападният ъгъл на преддверието и западният му зид са напълно разрушени. От последния е запазен на място само един камък в югозападния ъгъл, който очертава дължината на преддверието. Запазената част от стените на това жилище показват, че то е било градено с ломен плочест камък и кал. Зидовете са с едно лице (вътрешно). На отделни места фугите са добре измазани. Следи от вътрешна мазилка по стените няма. Дебелината на външните зидове е различна: северния 0,45 м, източния 0,30 м и южния 0,60 м.

¹ Я. Николова и Н. Ангелов. Средновековна църква в западния склон на хълма „Момина крепост“ в Търново, Известия на Окръжния музей В. Търново, т. II, Варна, 1964, стр. 19—28.

² Разкопките се проведоха под ръководството на проф. Ст. Станчев с участието на студентите от специалност история при ВПИ—В. Търново през 1964 и 1965 год. Непубликувани материали в окръжния исторически музей — В. Търново.

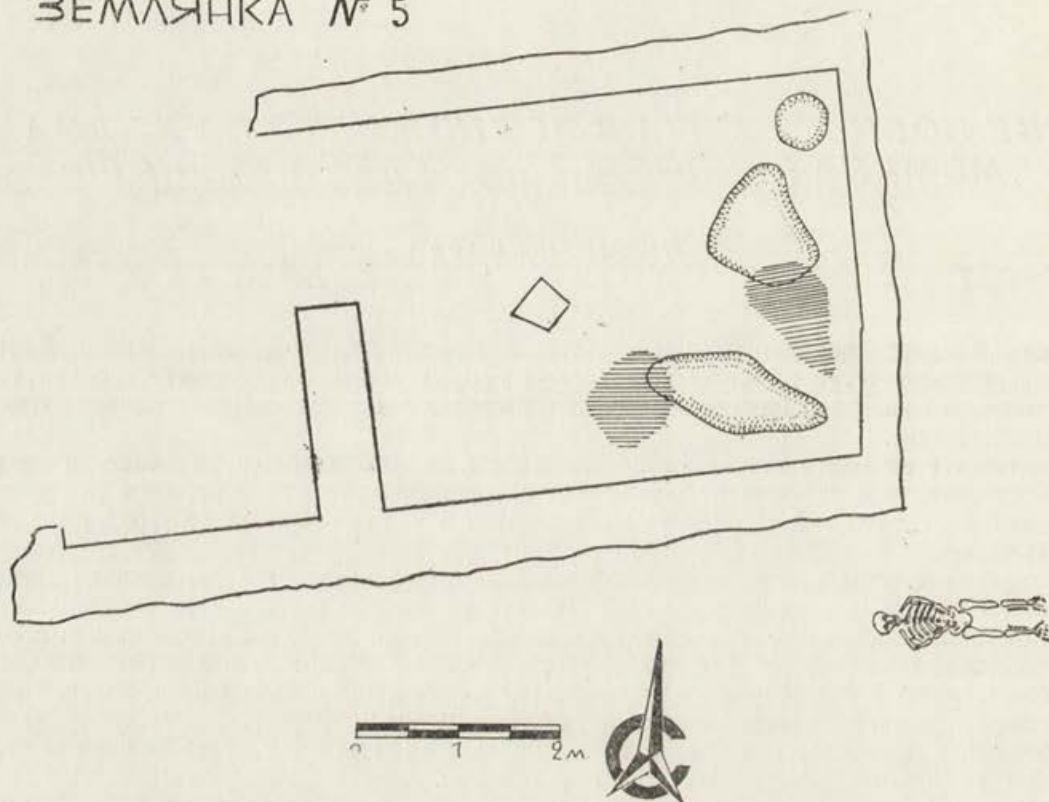
³ Разкопките се проведоха с участието на Хр. Нурков през 1963 год. Непубликувани материали в окръжния исторически музей — В. Търново.

⁴ Янка Николова и Никола Ангелов, Средновековен квартал на хълма „Момина крепост“ във ново, Археология, V, 1963, кн. 1, стр. 34—41.

В източния край на жилището зидовете са запазени на височина средно до 1,40 м, а в западния едва на 0,40 м.

В южната стена на вътрешното помещение на 1,07 м от пода и на 0,75 м от югоизточния ъгъл е изсидана ниша, висока 0,26 м, широка 0,29 м и дълбока 0,40 м. Тя е оформена с малки по размер каменни плочи.

ЗЕМЛЯНКА № 5

Обр. 1. Полуземлянка № 5 от подножието на хълма Момина крепост
Abb. 1. Halbunterstand 5 am Fusse des Hügels Momina Krepост

Подът на жилището е от жълта трамбована глина. В югоизточния му ъгъл се откриха две големи огнища и три ями с елипсоидна форма, дълги от 1,10 до 1,75 м, широки от 0,75 до 0,95 м и дълбоки средно по 0,30 м. Какво е било тяхното предназначение, не е ясно. Подобни плитки ями бяха установени и в по-рано разкопаните жилища № 1 и 4.⁵

В средата на жилището се откри голям загладен камък, върху който е стъпвала дървена колона за подпора на покрива.

Културният пласт се състои от пръст, камъни, въглени, части от глинени съдове, монети и други битови предмети. В нишата бяха намерени седем бронзови полусферични копчета с петлици, четири малки гвоздеа с кръгли главички и една желязна пластинка, а на пода, непосредствено под нишата, почти на едно място 37 монети, от които 2 от Иван Александър, 23 от Иван Шишман, а останалите са силно повредени.

Вън от югоизточния ъгъл на жилището на дълбочина 1,50 м от сегашното ниво на терена бе открито детско погребение, покрито с керемиди tegulae. Гробчето представлява елипсоидна яма, издълбана в здравата пръст, с дължина 1 м и ширина 0,50 м. Скелетът е ориентиран на изток. Около него не се откриха никакви предмети.

На 11 м източно от жилище № 1 беше разкрито ново жилище № 6 (обр. 2). То е ориентирано също изток — запад. В източната си част е вкопано 1,65 м, а в западния край излиза на повърхността на терена. Широко е 4,78 м, а запазената му дължина е 6,70 м.

⁵ Янка Николова и Никола Ангелов, Средновековен квартал на хълма Момина крепост във В. Търново, Археология, V, 1963, кн. 1, стр. 36 и 37.

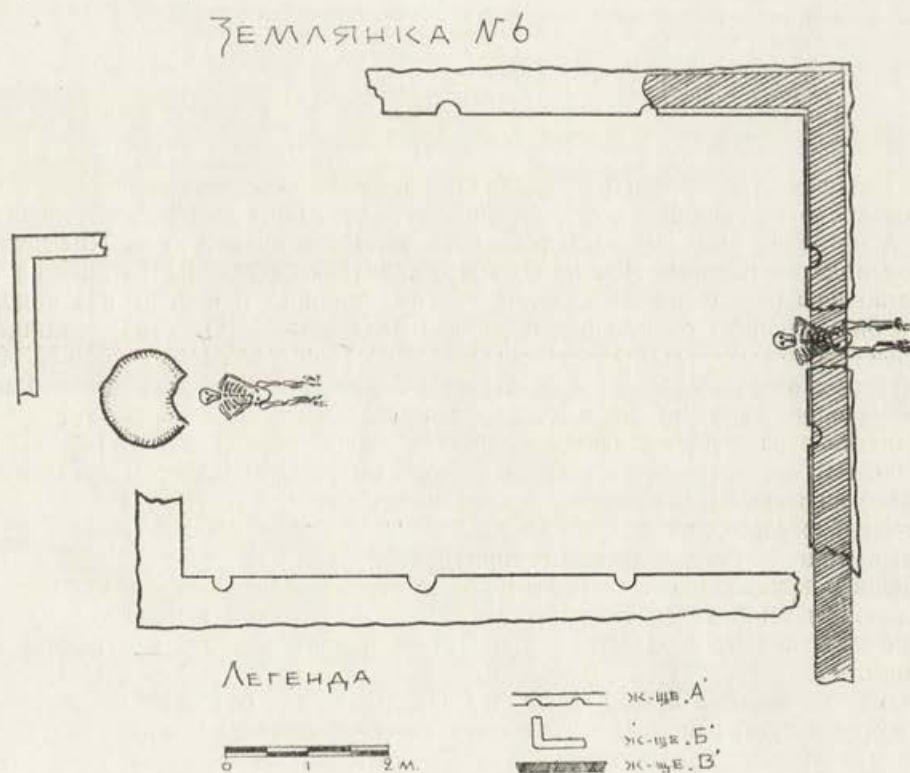
Обр. 2 Полуземлянка № 6 — А от подножието на хълма Момина крепост.

Abb. 2. Halbunterstand 6—A am Fusse des Hügels Momina Krepost

Оригиналното в тази полуземлянка е това, че жилището е било изцяло оформено с дървен скелет, който е носил и покривната конструкция, а пространството на стениите между дървените греди е изцяло с едно-лицев каменен градеж, в който са очертаани леглата на отвесните греди с диаметър от 0,18 до 0,30 м. При този случай каменните зидове служат за оформяне на помещението, като същевременно изпълняват и конструктивна функция. Западната стена е разрушена. Останалите три стени са градени с плочести ломени камъни, споени с кал. Те са дебели по 0,50 м и са запазени на височина до 0,80 м.

Северният зид на жилището по-късно е бил разсечен на протежение 0,60 м от погребение. Скелетът е на възрастен индивид, ориентиран на изток, с ръце скръстени отпред. Югоизточният ъгъл на жилището е разрушен от яма.

Върху пода от жълта трамбована глина се откри пласт горяла мазилка с дебелина 0,25 м. И тук културният насип се състои от горяла пръст, камъни, въглени, части от глинени съдове, монети и др.

Обр. 3. Полуземлянка № 6, жилища А, Б и В от подножието на хълма Момина крепост

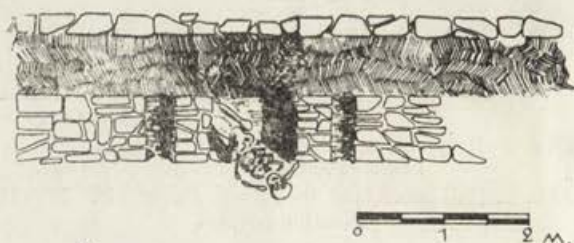
Abb. 3. Grube in Wohnung A am Fusse des Hügels Momina Krepost

Тук се установиха нива на три отделни жилища (обр. 3). На 0,40 м под пода на жилище А, което вече описахме, се откри друго, по-старо жилище Б, подът на което е силно обгорял до зачервяване. В югозападния ъгъл на това по-старо жилище бе открита засводена пещ, стените на която са дебели 0,06 м и са запазени на височина 0,30 м (обр. 4). Диаметърът на пещта е 0,90/0,95 м. Вътре тя беше изпълнена с пепел и въглени. Част от

североизточния ѝ край е разрушен от погребение, ориентирано на изток, с ръце, скръстени отпред. От външния, западен край на пещта на разстояние 0,65 м се откри част от глинена стена, силно обгоряла до отухляване, която е дебела 0,20 м и е запазена на дължина 1,65 м, след което закривява в източна посока. Вероятно това е част от северозападния ъгъл на по-старата полуземлянка, към която принадлежи и пещта. Тя е била разрушена при опожаряване. Северната стена на второто жилище *Б* не съвпада с тази на жилище *А*. Какви са размерите на това жилище, не може да се установи.

Обр. 4. Пещ в жилище *Б* от подножието на хълма
Момина крепост
Abb. 4. Backofen in Wohnung *B* am Fusse des Hügels
Momina Krepost

Перспективен изглед
на източния зид на земляника № 6

Обр. 5. Профил на източната стена на полуземлянка
№ 6, жилища *А* и *Б* от подножието на хълма
Момина крепост

Abb. 5. Profil von der Ostwand des Halbunterstand № 6,
Wohnung *A* und *B* am Fusse des Hügels Momina Krepost

Върху жилище *А* в профила на североизточния му ъгъл се откри ново жилище трето поред *В*, от което са запазени в субструкция само два реда камъни от северния му, зид и един ред от източния (обр. 5). Дебелината на зидовете му е 0,55 м. То отстои на 1,10 м височина от пода на жилище *А* и на 0,55 м дълбочина от сегашното ниво на терена. Това обстоятелство ни навежда на мисълта, че третото жилище *В* е било надземно, като основите му са били вкопани съвсем плитко, с два реда камъни. От това жилище е запазен само североизточният му ъгъл, който съвпада със същия ъгъл на жилище *А*. Източната му стена обаче е по-дълга, което показва, че жилище *В* е било по-широко. Какви са били и неговите размери, също не може да се установи.

В западната страна пред жилище *А*, където е бил входът му, се разкри площадка с размери 4,60/2,80 м, която представлява блокаж от камъни и кал с дебелина 0,55 м. Вероятно това е някаква настилка пред жилището.

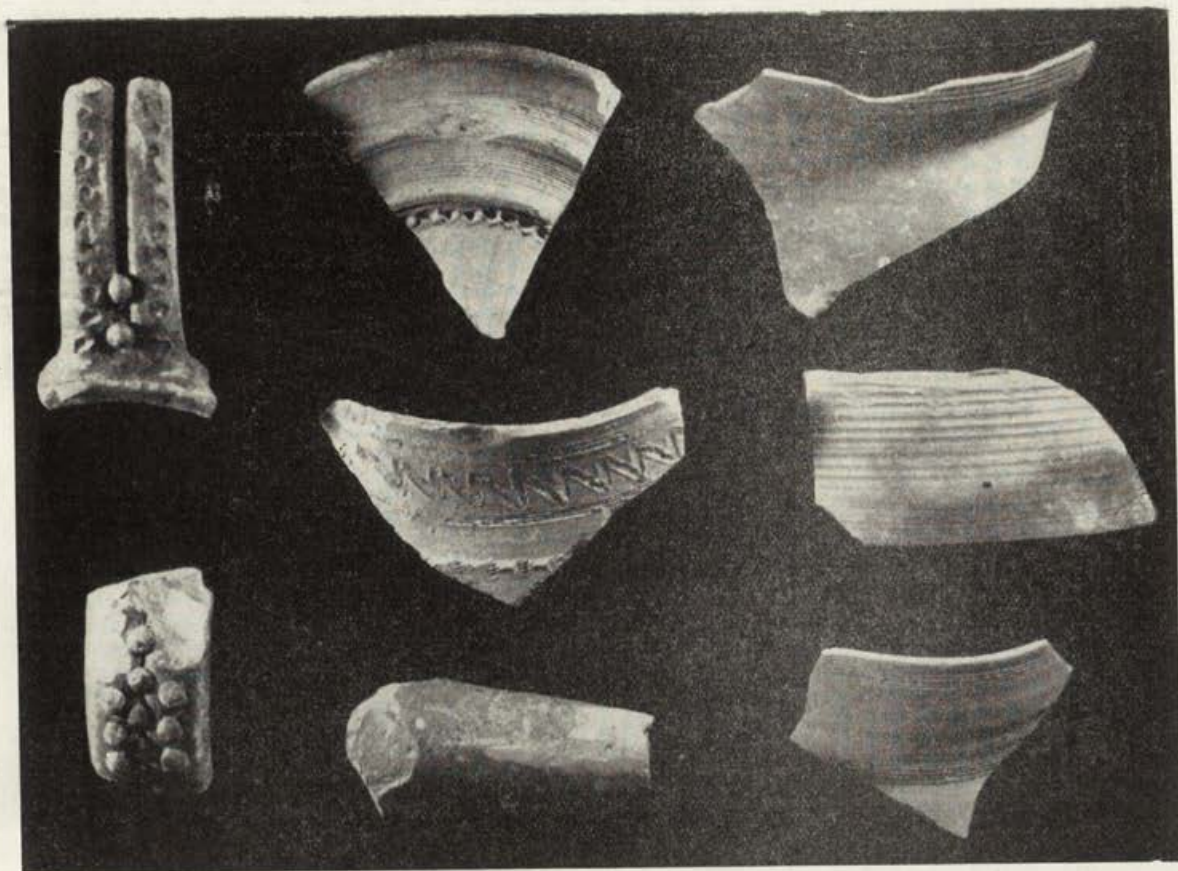
На север и югозапад от полуземлянка № 6 се откриха отделни зидове и част от една пещ, които в бъдеще следва да бъдат проучени.

В северна и южна посока от разкритите жилища бяха направени няколко сондажа, за да се установят границите на този квартал. Оказа се, че той заема твърде голяма площ. На север се простира до сградата на ДИП „1-ви май“, а южната му граница не можахме да установим.

Откритите погребения в сондажите и в жилищата са свързани с некропола, който е бил разположен в този район. В него е погребвано християнско население. Едни от погребенията са извършени преди изграждането на жилищата, а други след тяхното разрушение.

В насипа на жилищата и около тях бяха открити 3067 фрагмента от кухненска керамика, 367 сграфито, 4 раннобългарска, 4 ранновизантийска и 1 от сива тракийска керамика.

Намерените части от кухненска керамика са направени от сравнително добре пречиствена и омесена глина, с тънки стени (2—3 мм) и керемиденочервен цвят. Някои от тях са опушени. Те показват известно еднообразие във формите (обр. 6). Преобладават гърнетата с равно отрязани дъна, издути търбуси и отвесно изправени шийки. Имат една дръжка, която излиза от ръба на устието и достига до средата на издугата част. Други от съдовете представляват кани с високи цилиндрични дъна, силно издути търбуси и високи цилиндрични

Обр. 6. Части от глинени съдове — кухненска керамика от полуземлянки № 5 и 6 в подножието на хълма Момина крепост

Abb. 6. Becher aus Halbunterstand 5 und 6 am Fusse des Hügels Momina Krepost

дрични шийки, също с по една дръжка. Срещат се и стомни, които представляват стройни съдове с тясна и висока шийка. Те имат по една дръжка, а срещу нея понякога по една права или леко извита чучурка. Шийките и горната част на тези съдове са украсени най-често с различни съчетания от врязани хоризонтални прави и вълнообразни успоредни линии, коси линийки и вдълбани ямички. Долната им част е запълнена с наклонени успоредни или пресичащи се лъскави ивици. Други съдове са били украсени с релефни пъпчици или рисувани с бяла ангоба кръгове, полукръгове и прави линии. Голяма част от стомните и каните са били покрити отчасти или изцяло със зелена или безцветна глеч, нанесена на право върху глината. Някои от тези съдове са имали и капачета.

Дръжките са твърде разнообразни, с кръгло или елипсовидно сечение, двойни, украсени с дупчици, пъпки, глеч и пр.

Между тези съдове беше намерено и едно деформирано гърне, високо 0,17 м, по което нямаше следи от пожар и най-вероятно е било смазано още при изработването му.

Освен гореизброените съдове се срещат още части от чаши, които повтарят украсата на гърнетата, каните и стомните. Намират се фрагменти и от големи дебелостенни съдове, украсени с релефни линии. Те са използвани за съхранение на по-големи количества храни и течности.

Към същия тип глинени съдове се отнасят и свещниците, които имат конусовидна форма. От вътрешната страна при основата си те имат широк, плосък перваз, на който стъпват, а отвън са ограничени с леко подвита нагоре периферия. Имат по една дръжка. Повечето от тях са богато украсени с врязани прави и вълнообразни линии и вдълбани ямички. Подобни съдове и свещници се откриват и на Царевец.⁶

⁶ Соня Георгиева, Керамиката от двореца на Царевец във Велико Търново, Археология, VIII, 1966, кн. 4, стр. 6 и сл.

Обр. 7. Късове от глинени съдове — сграфито керамика от полуземлянки № 5 и 6 в подножието на хълма Момина крепост

Abb. 7 Tonscherben—Sgraffitokeramik aus Halbunterstand № 5 und № 6 am Fusse des Hügels Momina Krepo

Намерените фрагменти от сграфито керамика представляват предимно дъна със столчета, стени и устия на купи и по плитки паници с различна големина (обр. 7). Те са направени от тънкостенна, добре обработена глина с бледорозов цвят. Най-често срещаните мотиви, гравирани по вътрешната плоскост на тези съдове, представляват палмети, спирали, розети, животински, растителни и геометрични орнаменти, плетеници и пр. Разноцветна глеч — жълта, кафява и зелена, — нанесена на петна и ивици, попълва и освежава гравиранията рисунка. Подобни съдове са намерени също при разкопките на Царевец.⁷ Към този вид керамика принадлежат и два фрагмента-полуфабрикати, на които само е гравирана рисунката, а глечта не е нанесена. Също така свързана с изработката на тези съдове е и намерената глинена триъгълна поставка-краче, каквито са използвани при нареждането на тези съдове в пещите.

Значително по-малкото количество от тази керамика, намерена във и около полуземлянките № 5 и 6, показва, че тя не е била достояние само на феодалната аристокрация, а е навлязла и в живота на бедното население, но очевидно не е присъща на неговия бит.

Наред със същинската сграфито керамика в културния насип на тези две жилища се открива и един друг вид художествена керамика.⁸ Едни от тези съдове представляват сполучливо съчетание на техника сграфито и свободна рисунка. Украсата, изпълнена в сграфито техника, при тях се състои от най-опростени елементи, в повечето случаи две гравирани концентрични окръжности върху дъното или по периферията. Останалата по-голяма плоскост е изпълнена с орнаменти от цветна глеч. Тези образци според нас са преходен момент от сграфито към рисуваната керамика. При други гравиранията линия е заменена

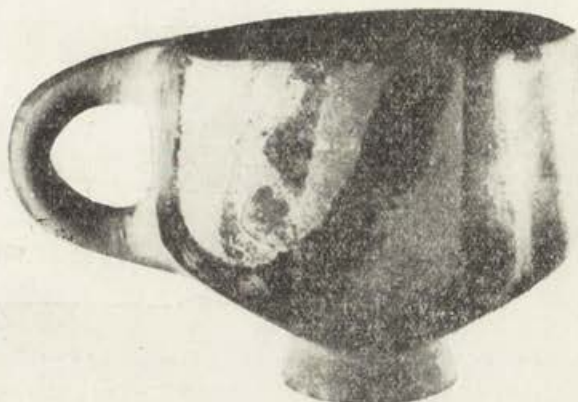
⁷ Кръстю Миятев, Византийска сграфито керамика в царския дворец в Търново, Археология IX, 1967, кн. 3, стр. 6 и сл.

⁸ Янка Николова, Средновековна рисувана керамика от В. Търново, Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий“ — В. Търново, т. II, 1964/1965, стр. 27 и сл.

напълно със свободно нанесени върху бялата ангоба ивици и петна от цветна глеч в различни съчетания и отгоре покрити с безцветна глазура (обр. 8). Тук художникът е преминал към обобщена рисунка, при която елементите са предадени в прости едри петна, с енергична и свободна линия, в богата колористична гама. Тази керамика представлява етап в развитието на сграфито керамиката, при която от детайлираната рисунка се преминава към обобщена. Към този вид принадлежи една чаша, намерена на пода под нишата в жилище № 5⁹ (обр. 9). Чашата е с отвесен бордюр, цилиндрично тяло и леко заоблено

Обр. 8. Дъно на съд, рисувана керамика от подножието на хълма Момина крепост
Abb. 8. Gefäßboden, bemalte Keramik gefunden am Fusse des Hügels Momina Krepost

Обр. 9. Чаша от полуземлянка № 5 в подножието на хълма Момина крепост
Abb. 9 Becher aus Halbhüterstand № 5 am Fusse des Hügels Momina Krepost

дъно, което стъпва на високо столче. Направена е при същата технология на сграфито керамиката. От двете страни е покрита с ангоба. Украсата ѝ е разположена само на външната страна. Тя се състои от три кафяви ивици, нанесени ритмично в полукръг, отворен нагоре, и между тях по една отвесна разделителна лента. Същите отвесни ивици са прокарани и във всеки полукръг. Дръжката е украсена с надлъжна кафява лента. Отгоре и двете страни на чашата са покрити с безцветна глеч. Висока е 7,2 см, а диаметърът ѝ е 8 см. Същата чаша по форма и украса е намерена при разкопките на Царевец.¹⁰

Между материалите бяха открити още каменни бойни топки, глинени топчета, железни крици, сгур, остриета на ножове, железен кантар, железни гвоздеи с кръгли и подвити главички с различна дължина, желязна пръчка, халка, железни върхове за стрели, шпора, едно налче, огниво (обр. 10). Намерени бяха също украшения и различни други предмети като: една апликация, токи от колан, обеци, бронзови пръстени, бронзови сферични копчета, една бронзова посребрена обковка, части от стъклени съдове и стъклени гривни, кости от животни и други. Намерени бяха общо 84 монети, от които 13 от Иван Александър, 37 от Иван Шишман, 1 от Константин Асен, два броя западноевропейски и една пробита монета от Мануил I Комнин. Останалите са силно повредени.

Откритите находки датират полуземлянките № 5 и 6 от XIV век. По-късни материали тук не са намерени, поради което ние смятаме, че този квартал е престанал да съществува след падането на Търново под властта на турците. Намерените тук стрели и бойни топки, въпреки и не в особено голямо количество, ни дават известно основание да предполагаем, че може би тук е била разположена значителна част от турската войска при обсадата на града през 1393 год. и оттук те са атакували крепостта Царевец и Френк — Хисарската порта. При това положение вероятно този квартал първи е загинал при нашествието на турците.

Някои от глинени топчета, които имат диаметър от 1,8 до 2,5 см са покрити с маслено-зелена глеч. Ние смятаме, че тези глинени топчета не са използвани като бойни топки, при което не е целесъобразно да се покриват с глеч. Най-вероятно това да са детски играчки или са имали някакво друго предназначение.

Тракийските, ранновизантийските и раннобългарските фрагменти са попаднали тук случайно, по всяка вероятност от градището върху хълма Момина крепост.

⁹ Янка Николова, пос. съч., стр. 30.

¹⁰ Непубликувани материали в окръжния исторически музей, В. Търново.

Две подобни жилища със същата конструкция на зидовете, както при № 6 — А са открити в село Истрия в близост до античния град Истрос — СР Румъния¹¹ (обр. 11). Според Влад Зирра тези жилища принадлежат към едно византийско поселение и в тех-

Обр. 10. Железни предмети от полуземлянки № 5 и 6 в подножието на хълма
Момина крепост

Abb. 10. Eisenklumpen aus Halbunterstand № 5 und № 6 am Fusse des Hügels Momina Krepost

ния строеж е използвана стара византийска техника, към която е прибавена и системата на славянските землянки, тъй като останалите материали говорят, че тук е имало и славянско сенище. Те се отнасят към IX—X век.

Обр. 11. Полуземлянка от с. Истрия — СР Румъния
Abb. 11 Halbunterstand im Dorf Istria, Rumänien

Землянките са една устойчива форма на материалната култура, която се запазва по нашите земи до началото на XX век.

Ние считаме, че почти всички открити досега жилища (полуземлянки) в този квартал на средновековно Търново са едноетажни. Така например жилища № 2 и 4 са вкопани

¹¹ Влад Зирра, Двубрядовый могильный раннефеодальной эпохи в Капул Винлор — Истрия, Dacia, t. VII, с. 355-412.

направо в здравата пръст и тук не са открити никакви следи от каменни стени, на които да стъпва вторият етаж.

Намерените при разкопаването на двете полуземлянки сравнително голям брой железни крици (38 бр.), сгур, както и полуфабрикати от сграфито керамика, деформираното гърне, глинена триъгълна поставка и др. ни дават известно основание да считаме, че тук е имало занаятчийски работилници — гърнчарски, железарски и други.

Направените досега разкопки са недостатъчни да се проникне по-дълбоко в трудовата дейност и бита на това население, обитавало подградието на столицата. Тези творци на материалната и духовната култура са представлявали мощен фактор в стопанския и културен живот на средновековна България и на нейната столица Търново, поради което следва в близките години този квартал да се проучи цялостно.

ZWEI NEUENTDECKTE WOHNUNGEN AM FUSS DES HÜGELS „MOMINA KREPOST“ IN V. TIRNOVO

J. Nikolova

ZUSAMMENFASSUNG

Das Bezirksmuseum in V. Tirnovo führte in den letzten Jahren archäologische Ausgrabungen am Westhang des Hügels „Momina Krepost“ durch. Infolgedessen wurden eine einschiffige Kirche, ein Nekropolteil, vier Halbunterstände, ein Bau mit Basilikalforn, Backöfen, Gruben u. a. gefunden. 1963 wurde nördlich von Wohnung 3 eine zweite Wohnung freigelegt (Abb. 1). Ihr östlicher Teil ist 1,85 m tief eingegraben und der westliche ist auf der Oberfläche.

Diese Wohnung besteht aus zwei Räumen (innen 3,70 zu 4,65 m) und einem Vorraum (3,70/2,50). Die Wände sind aus Steinplatten und Lehm. In der südlichen Wand des Innenraums ist eine Nische eingebaut.

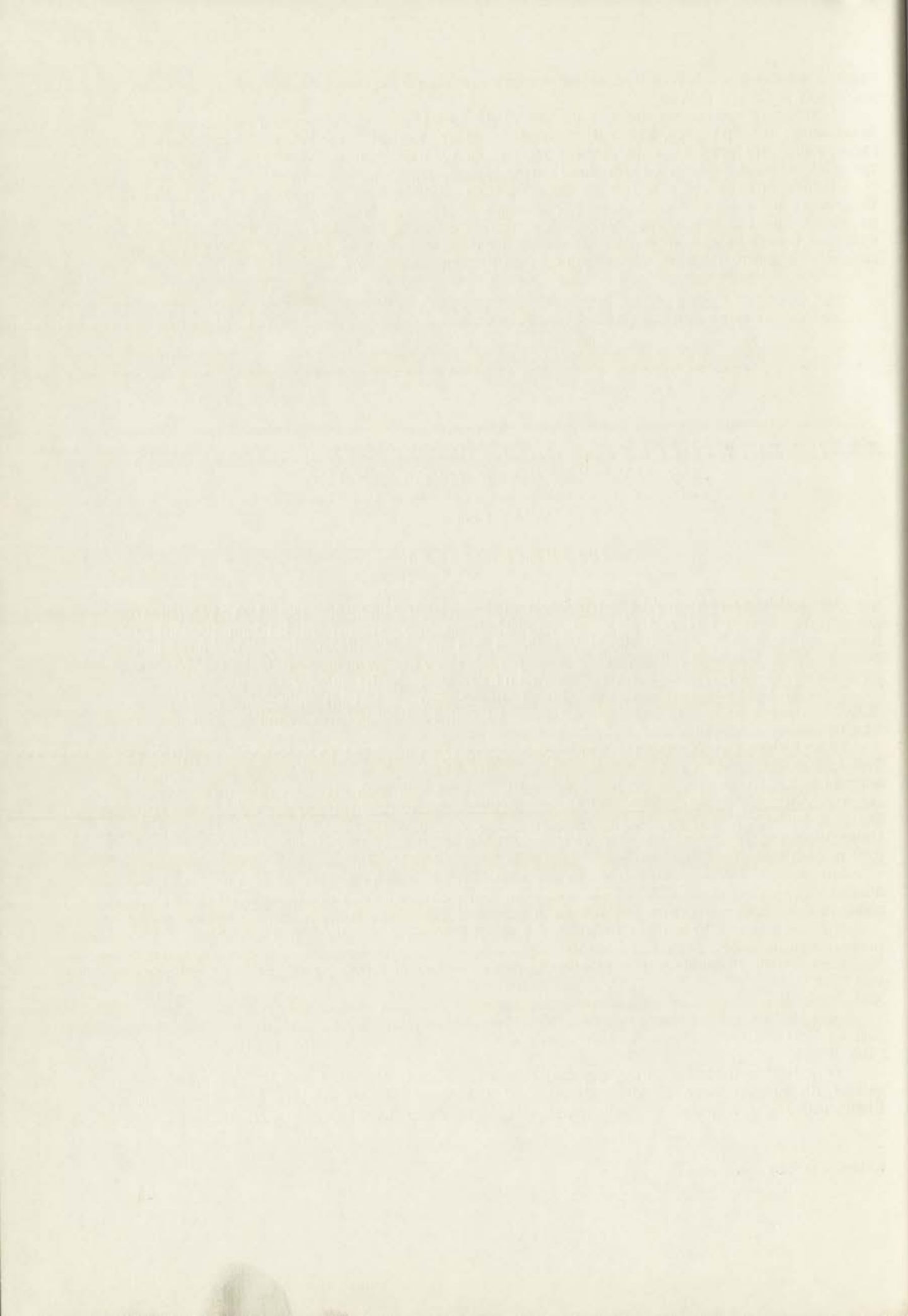
11 m östlich von Wohnung 1 wurde ein zweiter Halbunterstand freigelegt, deren östlicher Teil 1,65 m eingegraben ist; der westliche Teil ist auf der Oberfläche (Abb. 2). Diese Wohnung (4,78/6,70) war ganz mit einem Holzskelett gebaut, das auch die Dachkonstruktion getragen hat. Zwischen den Balken sind einseitig Steine eingebaut, in denen die senkrechten Balken eingebettet waren (Abb. 3). Hier wurden die Schichten von drei Wohnungen festgestellt. Unter Wohnung A wurde eine ältere-B freigelegt, deren nordwestliche Ecke einer Lehmwand 0,20 m dick und ein Teil eines Bogenofens erhalten sind (Abb. 4).

Auf Wohnung A liegt eine dritte-C, die überirdisch gewesen ist. Davon ist nur das nordöstliche Eckenfundament erhalten (Abb. 5). Die drei Wohnungen decken sich massstäblich nicht. In den Halbunterständen und um sie herum sind christliche Bestattungen gefunden.

In der Kulturschicht wurden Fragmente von Küchen—, Sgraphito— und Malkeramik gefunden (Abb. 6,7), Halbfabrikate, Leuchter, Ton- und Steinbälle, Eisenklumpen, Schlacke, eiserne Messerschneiden, Pfeilspitzen, Glasscherben, Schmucke u. a. Die Keramik und die Münzen von Iwan Alexander und Iwan Schischman datieren die freigelegten Halbunterstände um das XIV. Jahrh. Bei ihnen ist die architektonische Tradition der alten Slawen erhalten.

Zwei ähnliche Wohnungen, mit derselben Mauerkonstruktion, wie bei Halbunterstand 6-A sind im Dorf Istria, nicht weit von der antiken Stadt Istros (Rumänien) gefunden worden (Abb. 8).

Die gefundenen Halbfabrikate, ein dreieckiges tönernes Untergestell zum Backen der Tongefässe, die Eisenklumpen, ein deformierter Topf u. a. weisen darauf hin, dass hier Töpfereien, Eisenschmieden u. a. waren, die selbstverständlich ausserhalb der Stadt sein sollten.

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ГР. В. ТЪРНОВО ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

(КРАТЪК ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД)

ЧАСТ I

Т. Драганова

Старата българска столица Търново през епохата на Възраждането играе значителна роля в борбата за просветна и църковна независимост, а също и в националосвободителното движение. Тогава Търново се превръща в крепост и крепител на българския дух и книжнина.

Цялостно изследване за Търново през епохата на Възраждането досега не е направено. Отделни проучвания в областта на духовния и общественно-политическия живот има, но слабо е проучен въпросът за икономическото развитие на града. Изучаването на икономическото минало на Търново е затруднено от липсата на достатъчно изворов материал. Литературата също е недостатъчна. Кратките изследвания на М. Москов и Тодор Николов, разглеждат икономическия живот на града изобщо през епохата на турското робство. Те не посочват причините за развитието на занаятите, техния възход, нито упадък им след Кримската война. Спомените на Киро Тулешков, известен деец и съподвижник на Христо Ботев, ни разкриват отделни страници от живота на еснафите в родния му град Търново. Самият той е бил абаджийски чирак, а баща му и дядо му — майстори от същия еснаф, което ни дава основание да вярваме и приемаме за достоверни спомените му. Преценките и изводите на Киро Тулешков относно чиракуването, експлоатацията на работниците, икономическия подем в града, както и разложението на еснафската организация са правдиви и използвани в статията. Друг източник за стопанския подем и развитие на Търново намираме и в спомените на Пандели Кисимов, виден обществен деятел през Възраждането. Отначало Кисимов е чирак, а после става съдружник в абаджийския търговски дюкян и фирма на баща си. Самият той участва в написване правилника на абаджийския еснаф.

Настоящата статия няма претенции за пълно, обстойно изследване. Прави се опит, доколкото позволяват литературата и архивният материал, да се отразят и анализират основните въпроси, свързани с развитието на занаятчийството през XIX в. и общественоекономическата роля на неговите носители — търновските занаятчии.

Икономическият възход на занаятчийството в Търново през средата на XIX в. дава възможност на занаятчиите да участвуват активно в обществения живот на града. Затова в статията е отделено място на еснафската организация и приноса на еснафите занаятчии в общественоепросветния и културния живот на Търново. Във втората част на статията ще бъде разгледана дейността на търговците и техните фирми, както и първите фабрики в Търново.

* * *

Търново като стара столица, естествена крепост и кръстопътен възел през епохата на Възраждането се издига като военноемминистративен център, в който били настанени значителен гарнизон и голям брой турски чиновници. Впоследствие за нуждите на войската и

чиновниците, както и за нарасналото българско население се развиват занаятите и търговията. Градът се издига като важен занаятчийски, търговски и културен център.

От края на XVIII в. до средата на XIX в. Търново е голям град с около 30 000 жители и един от важните търговски и занаятчийски центрове в Северна България. От цялата крайдунавска област включително Видин, Свищов, Русе и Варна идвали търговци да пазаруват. В него имало големи стокови стоварища и жителите му търгували с Цариград, Виена, Манчестер, Лайпциг, Одеса, Брашов и др.¹ Търново е наричано Кору скеля — сухо пристанище за вътрешността на България.² Търново с мазите си, пише М. Москов, е като склада за една голяма част на България.

През първите години на робството в Търново преобладавало турското население. Тук са живели още дубровчани, арменци, гърци, италианци, които се занимавали с търговия. На запад от Трапезица и на север от река Янтра се намирал еврейският квартал. Сведенията за българското население в Търново са твърде неточни и неясни.

Продължителните руско-турски войни от 1768, 1787, 1806 — 1812 г., в които участвали предимно турци, довели до постепенното намаляване на броя на турското население. Неуспешните войни на Турция през XVIII в. се отразили тежко и на поробеното християнско население. Поради войните били увеличени данъците, поскъпнали цените на хранителните продукти и облеклото. Грабежите и насилията на разбойническите банди добили масов характер. Върху юлския миней от църквата „Св. Георги“ в Арбанаси била написана летописна бележка: „1774 г. станаха сефери (войни) и държаха седем години и стана голяма скъпотия.“³ Върху друга църковна книга, също от Арбанаси, е написано: „1811 г. в Търново стана цяла година голяма скъпотия по причина на войната на турците с московците, която държа 5 години. Дойде московецът до Търново и пак не спира сеферът и дене и ноще ние се надяваме за по-добро, но какво виждаме отива по зле.“⁴ И други летописни бележки от 1765, 1795, 1811 г. показват, че войните, които водела Турция, разорявали българското население, правели живота му непоносимо тежък. През 1795 г. ечемиченото брашно поскъпнало на 11 пари. „Това трая една година и хората продадоха каквото имаха, за да преживеят.“⁵ За годината 1811 било отбелязано: „Стана голяма скъпотия. . . Светът мреше и много деца умряха от глад и някои се убиваха, за да се отърват от живота.“⁶

Стопанският живот в Търново понякога бил затрудняван и от епидемичните болести чума и холера. За да се спаси, българското население бягало в планината, като оставяло своето имущество и дом. През август 1837 г. градът бил обхванат от чума. Българското население избягало в село Златарица, което останало единствено незасегнато от епидемията. През 1844 г. болестта холера не пощадила града. „И търновци избягаха и 100 семейства дойдоха в Арбанаси.“⁷ Турците, обхванати от мюсюлманския фанатизъм, не напуснали града и дали много жертви. Това отчасти довело до намаляване броя на турското население.

Други причини, които спъвали стопанското развитие на града, били честите пожари. На 25 март 1680 г. изгорял целият град. „Остана къщата на стария Ибрахим ага“⁸. На Великден 1818 г. и през 1825 г. изгоряла главната чаршия на Търново — Баждарлък. През юни 1845 г. нов пожар обхванал от Брашованския дюкян, от джамията на Баждарлък и стигнал до църквата „Св. Богородица“. В продължение на една година главната занаятчийска и търговска чаршия Баждарлък не била възстановена. На следващата 1846 г. за посрещането на султана „пометоха пепелищата и наредиха от двете страни дъски, за да няма грозен вид изгорялата улица Баждарлък“.⁹ През 1847 и 1849 г. пожари разорили отново много занаятчийи и търговци. На 5 юли 1849 г. изгоряли 10 хана, 20 дюкяна и около 610 къщи, както и българското училище до църквата „Св. Никола“.¹⁰

В края на XVIII в. турската империя била обхваната от феодални размирици, които продължили докъм 1815 г. Неуредените и лоши пътища, грабежите и убийствата на раз-

¹ Д-р Т. Янков, Пътни бележки, Общински вестник В. Търново, бр. 16—17, 1928, с. 127.

² М. Арнаудов, Страници от нашето Възраждане. Прослава на Сава Ж. Данов. С. 1929, с. 90.

³ Д-р Димитър Ив. Папазов, Село Арбанаси лични спомени и събрани данни. Сборник БАН, кн. XXXI, С. 1936, с. 58.

⁴ Д-р Димитър Ив. Папазов, пос. съч., с. 59.

⁵ Пак там, с. 67.

⁶ Пак там, с. 67.

⁷ Пак там, с. 66.

⁸ Пак там, с. 64.

⁹ Пак там, с. 66.

¹⁰ Пак там, с. 67.

бойническите банди, изнудванията, насилията, подкупничеството са фактори, които също спирали стопанския живот. Едва след реформите на Махмуд II — унищожаване на еничерския корпус 1826 г., и изграждането на нова войска (низам иджедид) в Турция били установени по-добър вътрешен ред и спокойствие. Създали се по-благоприятни условия за икономическо развитие.¹¹ Въпреки това през 1841 г. търговци от Търново се оплакали на правителството, че стоката, купена от тях в Цариград, за която платили законното мито, при внасянето ѝ в Търновска околия била отново обложена с мито.¹² Всички причини, изтъкнати дотук, спъвали развитието на икономическия живот на Търново. Благодарение на голямото трудолюбие, разумна пестеливост, предприемчив дух и сравнително висока интелигентност търновци можали да достигнат до едно завидно благосъстояние, което се отразило на цялата обществена, просветна и културна дейност на града през епохата на Възраждането.

В основата на икономическия подем на Търново стоял един непрекъснат демографски процес — побългаряването. Потокът от прииждащата нова сила — селското население — завладал производството, влял се в стопанския живот и го раздвижил. Стопанският подем на града през епохата на Възраждането се изразявал преди всичко в широкото развитие на занаятите.

Някои от занаятите още в първите години на робството били изцяло в ръцете на българите. Известно е, че през XVI в. в Търново имало еснафска организация на абаджите. В кондиката на гръцки език били вписани имена на български майстори, калфи и чираци.¹³ Също така има сведения за куюмджийския и басмаджийския занаят, че е съществувал още през XVII в. и били изцяло в ръцете на българите.¹⁴ През втората половина на XVIII в. все по-осезателно се чувствало прииждането на българи от селата, които се вливали и участвували активно в стопанския живот. Те намирали в Търново благоприятни условия за живот. Развитието от по-рано занаяти, упражнявани от турците, бързо се усвоявали от българите. Тежките и трудни занаяти (табачество, кожухарство, казанджийство) минали изцяло в ръцете на българското население. С по-леките занаяти (бръснарство, кафеджийство и чибукчийство) продължили да се занимават турците.

За българския елемент в обществено-стопанския живот свидетелствуват имената на българи кабзамали.

Събирането на данъците през 1779, 1783—1784 и 1799 г. било възложено на Георги Тихов, Драгуш, Колю, хаджи Петру и Иванчо х. Младеноглу.¹⁵ Български имена на занаятчии — Стойчо терзи, Драган, Мануш и др. — се срещат в данъчните книги за 1778—1819 г., написани на гръцки език.¹⁶ Имена на българи чорбаджии и първенци били записани като дарители в кодекса на църквата „Св. Богородица“, започнат на 1 август 1763 г.¹⁷ Манол Мелничанец подарил сребърно кандило, хаджи Николчо също, майката на починалия Кулчин подарила чифт сребърни венци,¹⁸ хаджи Николау-Стати подарил дюкян, х. Георгиу Диму, сребърно кандило.¹⁹ През 1787 г. Атанас Параскева продал два дюкяна на църковното настоятелство на същата църква за 250 аспри.²⁰ Даренията, направени на търновските църкви, и имената на редица хаджии свидетелствуват, че през втората половина на XVIII в. се оформила една немалка група българи, която притежавала значителни парични средства. В тяхно присъствие през 1772 г. новият митрополит Калиник прегледал митрополитските вещи и дарения. Нарушения не били установени. Със съгласието на първенците християни той отново ги поверил за пазене на хаджи Кир Леко, син на покойния Велчо.²¹ В следващите години 1797, 1803, 1806 и т. н. пазенето на църковните вещи „по общо решение, с позволение на чорбаджиите, хаджиите и други търновски първенци“ било поверявано на българите поп Стамат, на протопопа Петър, на хаджи Нено и др.²²

През втората половина и края на XVIII в. българският елемент в Търново се увеличил, укрепил и активно се намесил в обществения и стопанския живот на града. Дал се нов

¹¹ Димитър Косев, Лекции по нова българска история. С. 1951, с. 42.

¹² Пак там, с. 51.

¹³ П. Тишков, История на нашето занаятчийство до Освобождението. С., 1922, с. 18.

¹⁴ Моско Москов, Миналото и бъдещето на В. Търново в икономическо отношение. Търново, 1910, с. 10.

¹⁵ Виржиния Паскалева, Развитие на градското стопанство и генезиса на българската буржоазия през XVIII век. — Сборник Паисий Хилендарски и неговата епоха, С., 1962, с. 97.

¹⁶ Пак там, с. 97.

¹⁷ Иван Снегаров, Старият търновски църковен кодекс. ГСУ, Богословски факултет, т. XI, 10, 1933—1934, с. 2.

¹⁸ Пак там, с. 6, док. 9.

¹⁹ Пак там, с. 6, док. 11.

²⁰ Пак там, с. 7, док. 14.

²¹ Пак там, с. 3, док. 4.

²² Пак там, с. 11—14, док. 19, 20, 21, 23.

тласък на развитие на занаятите, на българската промишленост. Освен българското градско население и най-вече турското, което консумирало занаятчийските произведения, поръчките на турското правителство за нуждите на редовната войска засилили занаятите. През 1827 год. турското правителство направило големи поръчки за шаек, готови дрехи, аби, потури, антерии и др. от Търново, Пловдив и Пазарджик. Само от Търново била направена поръчка през 1831 г. за 10 000 вълнени торби, необходими за укрепленията в Цариград.²³

* * *

Увеличаването на българския елемент в Търново довело не само до развитие на занаятите, търговията, но и до разширяване на града. Между 1840—1860 г. българското население най-много се увеличило. Тогава градът достигнал цветущо състояние. Всяка година по стотина млади момчета над 15 години напускали балканските села и потърсвали прехрана в Търново. Ставали чираци, слуги лавкаджии.²⁴

Обр. 1. Търново в края на XIX в.
Abb. 1. Tarnovo um das Ende des 19. Jahrh.

В първите години на робството турците заселили хълма Царевец, където имало над 180 къщи.^{24a} По-късно бил заселен склонът под „Св. Гора“ (днес Турската махала). Турски къщи имало около Конака (днес ГОНС), около църквата „Св. Константин“ и в Долна махала (днес Асенова махала). Турското население живеело в 12 махали.²⁵

Строежът на новите български къщи започнал на запад от стария град по склона, който е продължение от хълма Картал-баир. Тази част на града била известна с името Новата махала. Тя влизала в енорията на църквата „Св. Никола“.²⁶ Дюкяните в тази махала се наричали Новите дюкяни. Те създали и оформили главната чаршия на Баждарлък. Това място, пише П. Кисимов, беше крайнина на града. Тук пазели баждарите, вземали наложите даждия на внасяните предмети — един вид митница (баждарница). Оттогава останало името Баждарлък.²⁷ Българските махали се очертали около църквите, строени през XIX в. Когато започнал строежът на църквата „Св. Атанас“, имало само няколко къщи.²⁸ Българите живеели в 10 махали, разположени на запад от конака. Две от тези махали били вън от чертите на града — Маринополската махала или село, в която бил лагерът на турската войска, и Долна махала.²⁹ Градът бил обграден с входни врати. От запад се влизало през Горните и Долните порти, а от север през Дервентската порта.

²³ Д. Косев, пос. съч., с. 42.

²⁴ М. Москов, пос. съч., с. 4.

^{24a} Пак там.

²⁵ НБКМ — Ориенталски отдел. Търново каймакам № 508.

²⁶ Т. Драганова, Градската община в гр. Търново през XIX в. — Известия на окръжния музей. В. Търново, т. III, Варна, 1966, с. 74.

²⁷ П. Кисимов, Историческите работи, Моите спомени. Пловдив, 1897.

²⁸ М. Москов, пос. съч., с. 4.

²⁹ Т. Драганова, пос. съч., с. 74.

В тези черти на града през XIX в. се оформили три стопански центъра: 1) Растата — в турската Ич махала (днес Първа гимназия), 2) Кая баш (площадът пред окръжния народен съвет), 3) Баждарлък (днес пл. „Велчова завера“), и в последните години на робството се оформил още един занаятчийско-търговски център — Казанджийският мегдан (днес площадът зад халите).

Занаятчиите работели в работилници, дюкяни или в ханове. Търново е град известен със своите ханове, 46 на брой, които в годините преди Освобождението нараснали на 70. Хановете служели за работилници на занаятчиите, за складирване на готовата продукция и за нощуване. В някои от тях имало гостилници. Всеки хан носел името на съответния еснаф, който работел в него, или на името на търговските пътници, които нощували там. Известни били абаджийският хан, терзийският и кожухарският. В някои от хановете работели майстори от два или три еснафа. В Бешкатлията хан (пететажен) работели абаджии и кожухари-чохаджии. В хана на х. Парашкева работели абаджии, кожухари, а в Текирдаалийския хан — абаджии, кожухари, кундурджии, тенекеджии и др. Известни били още Дряновският хан, където, слизали търговци от Дряново и Габрово, Арнаутският хан, ханът на бяла Бона, на баба Галуджи, на хаджи Минчо, на хаджи Николи и др.³⁰

Няколко занаятчийски дюкяна от един и същ еснаф, разположени на Растата, Кая баш или Баждарлък, създавали чаршиите. Последните най-ярко се очертали през втората половина на XIX в. Добре уредени чаршии имало на площада Растата. Тук била най-голямата папукчийска чаршия с 20 дюкяна, собственост на х. Димитър х. Ничов (х. Мишон), куюмджийската с 10 дюкяна и галантерийната.³¹ На площада Кая баш били абаджийската, кожухарската и сарашката чаршии. Тук била покритата чаршия от златарски и манифактурни дюкяни, подобна на тези в Цариград.³² На Баждарлък били дюкяните, където се продавали готови занаятчийски произведения. Тук бил дюкянът на Велчо Джамджията, Никола Гайтанджията до 1835 г., на Георги Кабакчиолу-кожухар, на Георги Кисимов, абаджия-търговец, на Пенчо Стоянов—халач и др. Тук били хановете на хаджи Минчо х. Цачев и на Мехмед Караманлията. По малки чаршии имало на Самодивския пазар (Ум пазар). Тук били бакалската, опинчарската (цървулска), ковашката и халаческата чаршии. От Баждарлък към Дряновския хан (днес ул. „Д. Благоев“) били разположени чаршиите—терзийската, мутафчийската, налбантската и самарджийската. Бояджийската чаршия и работилниците били в края на града (днес ресторант „Балкан“). Тук са работили и казанджиите, чиито дюкяни създали казанджийския мегдан.

Чаршиите в Търново, правели впечатление на много от посетителите и пътешествениците, минали през XIX в. „Търново има доста големи чаршии — пише д-р Ив. Богоров. — Само 120 дюкяна продават памучна прежда и американско платно. Ала когато не е пазарен ден, дявол няма по дюкяните. От петък до събота им е пазарът, на който дохождат повече горноселци, докато долноселци пазаруват от Раховица, че мъчно ще им да бият пътя на Търновския боаз.“³³ За чаршиите в Търново пише и Феликс Каниц, посетил Търново през 1871 г. „Въпреки ранното утро на чаршията цареше оживление. И българинът се залавя за работа при кукуригането на петела. Селяните от най-близката околност на малки магарета докарваха всички възможни хранителни продукти, измежду тях бързаха млекари, овощари, дървари, високо хвалейки стоката си.“³⁴ През есенните пазарни дни Търново представлявало истинско тържище. Дюкяните, чаршиите били препълнени с изработени и доставени стоки през лятото. Купувани били от търговци и селяни, дошли от околните 447 села на окръга.^{34а} Определеният ден за пазар в Търново и околните села бил неделя. Често пазарът ставал причина църквите в неделя да бъдат празни. По настояване на митрополит Иларион с ферман от Цариград пазарният ден в Търново и селата бил преместен в събота.³⁵ Пазарният ден бил преместен и в Горна Оряховица. „На 24 септември 1816 г. дойде владиката от Търново и развали пазара в Горна Оряховица да бъде в събота, защото досега беше в неделя.“³⁶ Оттогава еснафите в Търново спазват неделния ден. Отварянето на дюкяните или извършване на скрита продажба на стоки в този ден било абсо-

³⁰ Тодор Николов, Град Велико Търново, сб. Климент Търновски, С, 1927, с. 297.

³¹ М. Москов, пос. съч., с. 10.

³² Д-р Т. Янков, пос. съч., с. 121.

³³ Д-р Ив. Богоров, Избрани страници. Няколко дена разходка по българските места (1865—1866), с. 19—72.

³⁴ F. Kanitz, Donau Bulgarien und der Balkan, Leipzig, 1882, I Bd., S. 167.

^{34а} Пах там, с. 166 и Н. Михлюзов, Исторически преглед на войните и политиката на Балканския полуостров, 1939, с. 422 (според него селата в окръга са 467).

³⁵ П. Кисимов, пос. съч., с. 90.

³⁶ Д-р Димитър Ив. Папазов, пос. съч., с. 59.

Обр. № 2. Касапска чаршия в Търново от края на XIX в.
Abb. 2. Schlächtermarkt in Tŕrnovo, Ende des 19. Jahrh.

лютно забранено. Считало се за престъпление, нарушителите се наказвали с глсба. Освен пазарните дни два пъти в годината на 23 април и 29 септември в Търново ставали панаири.³⁷ Развитата промишленост в Търново, както и големите пазари и панаири привличали търговците от много други градове. До 1864 г. Търново в търговско индустриално отношение стоял много по-високо от останалите градове. Търговци от Русчук, Шумен, Габрово, Севлиево, Ловеч, Плевен и Свищов идвали в Търново да купуват манифактурни стоки.³⁸ Промислеността в Търново била много развита, пише Хенрих Барт: „Преди осемдесет години (в града) наброявали до 2000 тъкачни стана“.³⁹ „Дълго Търново, пише Ф. Каниц, останал главен град на Дунавска България, откъдето я управлявали султанските наместници. Преди век Търново бил един от най-важните турски занаятчийски градове; неговите тъкачници вероятно са разполагали с хиляди станове. Оттогава тази индустрия се отместила по-навътре в Балкана, към Габрово, Беброво, Елена. И днес обаче пазарът в Търново има на разположение складове на местни и чужди стоки, които са висококачествени, снабдяват околността с необходимото и поддържат оживена търговия към Дунава. Затова до създаването на Туна Вилает Австрия, Франция и Русия тук имали консулства и в много отношения трябва да се съжالياва, че същите били по-късно разпуснати.“⁴⁰

* * *

Занаятите в Търново достигнали до най-голямо развитие, до пълен разцвет през средата на XIX в. Те били свързани с облеклото на хората, с нуждите на селското стопанство, с всекидневните и разнообразни нужди на населението. Френският пътешественик Ами Буе (към 1836 г.) споменава, че в Търново били развити занаятите: тъкачество, копринарство и бояджийство.

Липсват точни сведения за появата, развитието на отделните занаяти, както и за обединението им в еснафи. Проф. В. Н. Златарски посочва, че в Търново през 1860 г. имало 11 еснафа: абаджийски, терзийски, кожухарски, мутафчийски, бабукчийски, бояджийски, ба-

³⁷ Йоно Митов, Наши градове през XVIII в. — Борба, бр. 149, 11 дек. 1965.

³⁸ НБКМ-БИА, Фонд — 4, К. Тулешков, спомени.

³⁹ Б. Яновски, Велико Търново преди 205 години. — Борба, бр. 72, 15 юни 1967.

⁴⁰ Ф. Каниц, пос. съч., с. 161.

калски, дюлгерски, халачески, казанджийски и касапски.⁴¹ Проф. Златарски се позовал на един списък-покана от архива на баща си Никола В. Златарски, учител в Търново. Но това не били всичките занаяти и еснафи. През средата на XIX в. в Търново имало 22 занаята, обединени в еснафски организации: абаджийски, терзийски, мутафчийски, халачески, кундурджийски, горни и долни бабукчий, табашки, кожухарски, казанджийски, ковашки, бояджийски, басмаджийски, гайтанджийски, бъчварски, фурунджийски, касапски, тютюнджийски, куюмджийски, семерджийски, бакалски, грънчарски. Това били еснафите, които отделяли суми за училищата, включени в списъците за 1854—1860 г.⁴²

Астарджийството (платнарство) бил един от най-старите и развити занаяти от края на XVIII в. и началото на XIX в. Според Ю. Венелин тъкачниците, т. е. фабриките, били 1000, а тъкачните станове според Хенрих Барт били 2000.⁴³ Най-възприемливи сведения дава в спомените си К. Тулешков — „в Търново имало над 800 стана“. Във всяка фабрика, както нарича работилниците К. Тулешков, имало от 2 до 30 стана.⁴⁴ Освен големите работилници в Търново имало 15 други по-малки. До края на XVIII в. в града не били внасяни платове. За пръв път преден памук внесъл Неделчо Керметчиев през 1928 г. Две години по-късно той донесъл бели платна-американ, цветни платна и лица за юргани.⁴⁵ В търновските платнарски работилници тъчели бели и цветни памучни платове, както и вълнени. Тези платове купувало турското население. Известно било, че още през XVI и XVII в. в Търново произвеждали скиавини—прости груби платове.⁴⁶ Един от последните майстори платнари, който тъчал пешимали до 1864 г., бил Тодор Астарджията. Неговата стока била търсена и купувана от касапите, като най-здрава и трайна.⁴⁷ След Кримската война платнарският занаят западнал. Вносът на фабрично тъканите платове, които били по-евтини, тънки и гладки, изместили грубия ръчно тъкан плат. Направените опити от Митхад паша през 1868 г. да задържи населението и турските чиновници да носят дрехи от местен шаяк довело до временно частично оживление на платнарството. „Становете, които досега стояха занемарени по таваните в Търново, Габрово и др., днес денонощно захванаха да работят.“⁴⁸

Абаджийството бил занаят свързан с облеклото на хората. Той е един от най-старите и богати занаяти. Абаджиите изработвали от прост необикновено здрав плат горни облекла — аби, потури, елечи, салтамарки, ямурлуци и др. Между 1856—1860 г. в Търново имало 60—70 дюкяна за продаване на готова абаджийска стока. Членове на еснафа били около 400 души. През 1852 г. еснафът със собствени средства построил хан с фурна и кафене.⁴⁹ Пълен разцвет абаджийството достигнало по време на Кримската война. Войната дала възможност на някои абаджии търговци да натрупат големи печалби. В спомените си П. Кисимов разказва за баща си абаджия, който едва знаел да записва името си и малко ракам (да смята), но добре е разбирал, че по време на война се печелят добри пари. Още при първия слух за обявяване на войната в пролетта на 1853 г. усилил търговските си предприятия и спечелил 1 000 000 гроша, грамадна сума за времето.⁵⁰

Терзийството (кафтанджийство) бил занаят, който се развил редом с абаджийския. Свързан бил с облеклото на хората. Терзиите изработвали горно и долно облекло от домашно тъкани платове от памук, коноп, лен, вълна и сукно. Шиели антерии, халати, кафтани, салтамарки, джубета и за турското население — фереджи, сая, яшмаи. С развитие на търговията за задоволяване вкусовете на буржоазията се развило модерно шивачество — франк-терзийство (шиенето на дрехи ставало по европейски образец — прави панталони). Франк-терзийството в Търново било пренесено от дядо Никола през 1853 г. По това време била внесена и шевната машина. Дядо Никола Филиповски бил франк-терзия на целия град. Шиел дрехи на владишкия писар Костаки, на мютесарифина Галип паша, на всички хора от конака, както и на по-първите търновски граждани.⁵¹

⁴¹ В. Н. Златарски, Принос към историята на училищното дело във В. Търново. — Юбилейна книга на В. Търновската народна мъжка гимназия. В. Търново, 1933, с. 113.

⁴² НБКМ—БИА, II А 7636 и 7640.

⁴³ Б. Яновски, пос. съч.

⁴⁴ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 5 и 6.

⁴⁵ Пак там, л. 57.

⁴⁶ Д-р Ив. Сакъзов, Стопански връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетие. С. 1930, с. 183.

⁴⁷ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 32.

⁴⁸ В. Дунав, 6 окт. 1868.

⁴⁹ Протоколно постановление № 1 от 27 октомври 1920 г. — Общински вестник, В. Търново, бр. 13 11 авг., 1831, с. 102.

⁵⁰ П. Кисимов, пос. съч., част I, 1897, с. I.

⁵¹ Пак там, с. 102.

В Търново учили франк-терзийство майстори от други градове. През 1862 г. габровоецът Димитър Дечков учил франк-терзийство в Търново, след което отворил първия дюкян в Габрово. Същият през 1870 г. купил от Търново за 17 турски лири шевна машина.⁵² В Търново учили франк-терзийство Петър и Димитър Маждракът, след което се преместили в Плевен и открили работилница в съдружие с Панайот Шкипатарът.⁵³

Чохаджиите били обединени в един еснаф с терзиите. Производството им задоволявало нуждите на господстващата класа. Те шиели и украсявали сукнените и кадифените салтамарки и чепкени с коприна, златна и сребърна сърма. Сърмата и коприната били доставяни от Цариград и Виена. Чохаджиите работели в 10—15 дюкяна. Всеки майстор имал от 2—10 души работници.⁵⁴

Гайтанджийството бил силно развит занаят в Търново в края на XVIII в. През 1800 г. дядо Дончо имал гайтанджийска работилница с 25 души работници. Производството на гйтани първоначално ставало ръчно, твърде примитивно. По-голям напредък имало с дървения чарк, а до свършенство стигнало с железния чарк. До 1858 г. Пенчо Дончев работил на ръчен чарк, който се изгубил след неговата смърт.⁵⁵

Басмаджийството бил занаят, при който се изработвали и оцветявали (шампосвали) кърпи, чембери, шами, лица за юргани, дюшеци и др. Басмаджиите купували бели платна от местните платнари, по-късно от вносните, които били по-тънки и гладки. До средата на XIX в. занаятът бил в пълен разцвет, тогава в града работели 15 басмаджийски работилници. Стоката на търновските басмаджии се търсела навсякъде. Освен по панаирите в турската империя била изнасяна в Сърбия и Румъния.⁵⁶ Много майстори изучили басмаджийския занаят в Търново. Има основание да се предполага, че басмаджийството е пренесено от Търново в Габрово.⁵⁷ Маргарит Стоянов от Търново, след като изучил басмаджийството, се преместил в Плевен и открил своя работилница. Той се издигнал като търговец басмаджия и ръководел църковното настоятелство в Плевен.⁵⁸

Бояджийството в Търново съществувало още през XVII в. Напредъкът на този занаят започнал към 1830 г. В града имало 20 бояджийски дюкяна с около 100 души работници, само българи. Бояджиите в Търново работели както с вълна, така и с коприна — съобщава Ами Буе. Боите били доставяни от търговците хаджи Павли и хаджи Колиоолу. Някои от боите майсторите сами приготвявали от различни треви, корени и листа. Купували само кърмъза и синилото. Разтворът на боите се правел в казани, синята боя в пръстени купове. До 1895 г. в Търново имало 40 купа.⁵⁹ Боядисвали в различни цветове — червено, зелено, синьо, мораво, черно, кафяво пембано и др. За успехите на търновските бояджии писал австрийският консул в Русчук Емануел фон Рьослер през 1848 г.: „Що се отнася до бояджийниците, тях ги има във всички по-големи места на България, а ония от Търново хвалят най-много от всички други.“⁶⁰

Мутафчийството бил занаят, свързан със селскостопанската дейност и нуждата на турската войска. Мутафчиите тъчели от козенова вълна зобни торби, чували, беклеметакюстеци, хамове (особен вид въже), юлари, гебрета (кесии за изтриване на конете), пайви ни (въжета за спъване на конете), козеци, козенови черги, дисаги, чанти за хляб, харара (особен вид чували) и др. Най-голям успех мутафчийският занаят стигнал по време на Кримската война. Тогава в Търново дошли няколко табора турски войски, закупили голямо количество мутафчийски изделия. На устабашията Пенчо Стойнов било предложено еснафът да изработи стока: 1000 чула, 2000 чифта торби, 4000 кустека, 2000 юлари, 1000 пайвана, 2000 гебрета и няколкостотин харари.⁶¹ В Търново имало 10 дюкяна за продаване на готова мутафчийска стока. Мутафчиите работели в къщите си, в специална работилница, наречена керхана. Дончо Цонюв, мутафчия през 1874 г., имал къща на четири етажа в Патрик махала. В най-горния етаж било жилището му. Третият етаж се състоял от „две соби, две ашови, керхана мутафчийска и дворче покрито“. На втория етаж бил дюкянът с чардак. В най-долния етаж били мазата, яхърт, пред тях била бахчата.⁶²

⁵² Д-р Петър Цончев, Из стопанското минало на Габрово С, 1929, с. 99.

⁵³ Юрдан Трифонов, История на гр. Плевен до Освободителната война, С, 1933, с. 249.

⁵⁴ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 76—90.

⁵⁵ Пак там, л. 65.

⁵⁶ Пак там, л. 99.

⁵⁷ Д-р Петър Цончев, пос. съч., с. 278.

⁵⁸ Юр. Трифонов, пос. съч., с. 138.

⁵⁹ М. Москов, Към историята на нашите еснафи, бр. 30, 1930, с. 234.

⁶⁰ П. Ников, Едно описание на България от 1852 година.—Българска историческа библиотека, т. I, 1929, с. 131.

⁶¹ М. Москов, Минало и бъдещето..., с. 17.

⁶² Ив. Снегаров, пос. съч., с. 142.

Табаководството (кожухарство) бил занаят, при който се обработвали различни видове овци, кози, волски и други кожи. В първите години на робството кожухарството бил в ръцете на турците. Табаханите им били в Турската махала около моста на Феруз бей. Кожарството бил един от трудните занаяти и минал в ръцете на българите. Сред търновското население съществувала легенда, че двата хълма Царевец и Трапезица били съединени с мост, направен от кожени ремъци.⁶³ Вероятно табашкият занаят бил развит още през средновековието, но в първите години на робството бил успешно упражняван от турците. Стари табаци разказвали, че от незапомнени времена в Долна махала имало табакхани. Началото на българското табакство било сложено от майстора Лефтер. През средата на XIX в. във всяка къща в Долна махала имало табакхана. Покрай река Янтра имало 500 варници и 100 табакхани.⁶⁴ Табакханата се намирала в къщата на табака. Къщата на табака Смил Тодор през 1873 г. била на два етажа. В долния етаж била „ерсобося, маза, табакхана, дървник, пешник и малко ачик двор“, горният етаж бил с „пруст, соба, хашево, хает и чардак“.⁶⁵

Старите табаци Еню Трифонов и Иван Андреев Гаванаря от колибите Цуцуманите, Габровско, се преселили в Търново и като табашки чираци изучили занаята. По това време табашкият занаят не бил развит в Габрово.⁶⁶ По-късно табакството преминало като занаят от Търново в Габрово.⁶⁷ Христо Василев Марокинджиев, табак от Габрово, изучил занаята в Търново след което открил табакхана в Габрово. През 1879 г. той отново дошъл в Търново, да изучи новия начин за обработване на лицеви кожи — марокин. След 1880 г. започнал да работи марокин в Габрово.⁶⁸ Обработката на марокин в Търново била пренесена от Иван Гаванаря. Той живял известно време в Александрия, където усвоил марокина, т. е. дъбенето на кожата ставало с дъбови кори. Заедно с Еню Трифонов отворили табакхана и започнали да обработват лицеви кожи, сахтяни в марокини.⁶⁹ От овчите кожи правели мешини, а от козите — сахтяни и марокин. Юфт правели от телешките и кравешките кожи. По обработката на сахтяните и мешините, особено цветните, Търново държало първо място.⁷⁰ Търновските табаци изнасяли своята стока в Германия, Франция, Италия, Австрия. Търновските табаци обработвали годишно по 200 000 кожи. Около 20 000 тури (бали) се изнасяли годишно вън от България.⁷¹ Добър пазар намирали табашките кожи на панаирите, продавали и на търновските кундурджии. През 1876 г. на изложението в Париж били поканени да участвуват със своите произведения търновските табаци. Те били наградени с диплом и сребърен медал „За труд и изкуство“.⁷² Високо оценени били произведенията на търновския табак Руси, наричан заради изкуството си „Индустрията“. На изложението в Лайпциг 1878 г. Руси се представил с една обработена биволска кожа. Той получил златен медал и поръчка от една търговска фирма за 100 000 кожи. Като имал предвид, че една кожа работел по два месеца, Руси пресметнал, че са необходими повече от 16 000 години да живее, за да изпълни поръчката.⁷³

Кожухарството (калпакчийство) бил силно развит и богат еснаф. Кожухарската стока в Търново била известна и търсена. За нея било писано в Търновското ръководство от 1858 г. „Тринова или Трапезица е с 30 000 жители, повече художници, занаятчии и някои обръщат търговия с Влахия, Виена и с Цариград. В околността му излиза доста коприна, кожухарска стока и други такива. Тоя град е бил столица на българските царе.“⁷⁴

Кожухарите подплатявали (капладисвали) кожуси, салтамарки. Калпакчиите правели калпаци. Кожухът бил дреха, която много се употребявала от населението, носена била не само на големите празници, но и всеки ден. Кожухът е дреха, която влизала в даровете и прикята на младоженците. На 18 октомври 1854 г. били разменени дарове между Добри Костадинов и Парашкева Ганчева, на които предстояло да се венчаят. Между даровете имало сукнен кожух, кожухче шелакенено, кожух софен и обикновен кожух.⁷⁵ В прикята на Елена от Търново, дадена от баща ѝ Петър Георгиу, имало три кожуха.⁷⁶ Кожухарите

⁶³ Спомени на Колю Радев, архив окръжен музей — В. Търново.

⁶⁴ М. Москов, Миналото и бъдещето . . . , с. 15.

⁶⁵ Ив. Снегаров, пос. съч., с. 130.

⁶⁶ Спомени на Колю Радев.

⁶⁷ Д-р П. Цончев, пос., съч., с. 134.

⁶⁸ Пак там, с. 155.

⁶⁹ Спомени на Колю Радев.

⁷⁰ Д-р П. Цончев, пос. съч., с. 158.

⁷¹ М. Москов, пос. съч., с. 13.

⁷² Вл. Даскалов, Едно забравено отличие. — Общ и н с к и вестник, В. Търново, бр. 14, 20 септември 1929.

⁷³ А. Каралийчев, Коритото на бай Руси Индурията, в. Балкан, 1934. X.

⁷⁴ Хр. А. Хамамджиев (превод от Атанас П. Гранитски), Търговско ръководство, Цариград, 1858, с. 502.

⁷⁵ Ив. Снегаров, пос. съч., г. XIII, 2, 1935—1936 с. 12, док. 168.

⁷⁶ Пак там, с. 36, док. 218.

Обр. № 3. Кожухарският хан в Търново,
рис. Ангел Каранешев

Abb. 3. Der Kürschnerhan (Gasthaus) in Tirnovo, Gemälde von Angel Karaneshev

добро състояние самарджийският еснаф бил по време на Кримската война. Пано Стоянов Семерджия, баща на революционера Иван Панов Семерджиев, получил поръчка от френските и английските войски за самари. При изпълнение на тази поръчка той заангажирал самерджиите от Търново, Севлиево и Ловеч и спечелил много пари. Построил собствен хан.⁸⁰ След войната самерджийството като занаят остава, но силно запада.

Казанджийството бил силно развит занаят. Изработването на различни видове бакърени съдове се наричало казанджийство (медникарство), а търговията с бакъра — бакърджийство (колакчий). Има сведения, че казанджийството било развито в Търново още през XV в. „През 1469 г. Костадин от Търновград котлар“ по време на пренасянето на мощите на св. Иван Рилски от Търново в София отишъл с двама младежи по селата да продава своите котли.⁸¹

Казанджиите изработвали съдове за гайтанджиите, сапунджиите, табаците и бърснарите. Те работели още за всяко домакинство необходимите съдове — легени, ибрици, казани за ракия, тави за точене на коприна, съдове за църквите, куполи за кръщение, дискоси и др. Разпространен обичай в Търново бил младоженците да се даряват с бакърени съдове. Документите, вписани в стария търновски кодекс, са богат изворов материал, който показва различните видове съдове, броя им както за населението, така и за църквите и манастирите. Най-малко по 20—30 оки бакър като легени, ибрици, бакрачи, по 2—3 тенджери, 1—2 тави, тепсии, 2—3 кепчета, тасове за чорба, капачени сахани и други обикновени влизали във всяко ново семейство.⁸² Плаковският манастир през 1841 г. притежавал 222 оки бакърени съдове.⁸³ Казанджиите купували отначало бакъра на калъпи (кюлчета) от Токад, Мала Азия. Кюлчето тежало по 30—40 оки. Търговците купували бакъра, правели го на по-малки кюлчета и продавали на бедните занаятчии, наричани мермеджии. Последните преработвали бакъра в съдове. Един от доставчиците на бакър в Търново бил Джордж Николов. През 1866 г. чрез Тъпчилещов били изпратени 60 кюлчета бакър на тър-

от Търново обработвали агнешки, овчи, ярешки, заешки, вълчи кожи, както и кожи от пор, вълк, язовец, катерички и др.

През втората половина на XIX в. в Търново работели около 400 кожухари в кожухарския и другите ханове. Произведенията на търновските кожухари се отличавали по своята обработка и трайност. Кожухарската стока от търновския еснаф била изнасяна по панаирите и в Лайпциг. Само на Узунджовския панаир продавали по 120 коли кожухарски изделия.⁷⁷

Папукчийство (кундурджийство, бабукчийство). Майсторите от този занаят изработвали различни видове обувки — еминии, кундури, чехли, ботуши и др. В зависимост от вида на обувката и материала майсторите се наричали папукчий, чехлари, кундурджии. В този еснаф работели турци и българи. Обувките, изработвани в Търново, били хвалени и търсени. Много рано в Търново започнали направата на лачени пантофи. Плевенският бабукчия Георги Димов за пръв път видял лачени обувки през 1860 г., купени от Търново. По техен образец той започнал да работи в Плевен.⁷⁸ През втората половина на XIX в. в Търново имало цяла папукчийска чаршия с 20 дюкяна, в които денонощно работели няколкостотин работници.⁷⁹

Самарджийството бил занаят, с който се задоволявали нуждите на нарасналата търговия за пренасяне на стоките с конски кертвани. Самарджиите изработвали самари, повече по поръчка. В най-

⁷⁷ М. Москов, пос. съч., с. 9.

⁷⁸ Юр. Трифонов, пос. съч., с. 247.

⁷⁹ М. Москов, пос. съч., с. 7.

⁸⁰ НБКМ—БИА, Ф—297, Хр. Семерджиев, спомени и записки.

⁸¹ Н. Ганев, Страници от историята на гр. Севлиево, В. Търново, 1925, с. 22.

⁸² Ив. Снегаров, пос. съч., т. XIII, 2. 1935—1936, с. 12 и 36.

⁸³ Пак там, с. 48.

новския търговец Ганчо х. Балтов. Няколко месеца по-късно същата година били изпратени още 102 кюлчета. Търговецът Ганчо х. Д. Балтов раздал кюлчетата на търновските казанджии, но не успял да събере парите. С писмо от 24 ноември 1866 г. той съобщил на Търчилещов, че не може да изпрати парите от продадените кюлчета, защото хората в Търново са свикнали да купуват на вересия.⁸⁴ По-късно бакъра внасяли на листове и кръгове от Виена. Пръв Евстати Селвелиев — депутатът внесъл в града изтънени листове.⁸⁵ Изработените съдове били изкупувани от търговците и продавани по селата от т. нар. кърсердари (облечени в турски дрехи, за да не ги нападат разбойници). В Търново бакърджийска кантора от 1867 г. имал Иван х. Димитров от Ст. Загора. Стоката на търновските казанджии била търсена и намирала много добър пазар в Габрово.⁸⁶ Особено били ценени и купувани в Плевен казаните за прачини и бояджийските.⁸⁷ При най-големия разцвет на казанджийския занаят в Търново имало 30 дюкяна с около 500 работници. Изработвали годишно до 5 000 оки казанджийска стока.⁸⁸

Куюмджийството като занаят съществувало в Търново още през XVII в. През средата на XIX в. достигнал до пълен разцвет. Тогава работели 17 дюкяна, разположени на Растата и Каа баш. Куюмджиите били повече българи и малко арменци. Куюмджиите работели от злато и сребро различни накити — пръстени, гривни, обици, висулки, медалиони, пафти и др. За църквите изработвали позлатени и посребрени обкови на икони, евангелия, нимбове, нагръдници, кръстове, чаши, лъжички, мощехранителници, тепелици (сребърни пластинки, прикачвани на детските шапки) и др. Дюкмеджиите работели предмети от бронз, мед, олово, цинк, дулия (смес от мед, калай и цинк). Правели дръжки за врати, бронзови и медни съдове с украса, зарфове, бронзови висулки, гривни и др. За богатите турци изработвали различни видове сребърни украшения за селяфлъка. Турците имали обичай за празника байрам да почистват сребърните съдове. Давали ги на куюмджиите да ги умиват в сребърна баня. През 1859 г. един куюмджия от Търново вземал 532 гр. срещу байрама на турците.⁸⁹ Сребърните и златните украшения били включвани в сватбените дарове. Златни и сребърни пръстени, гривни и пене дари, махмудии, маргарит и други украшения били задължителни при даряването на булката.⁹⁰

Железарство (ковачи, налбанти, кантарджии били обединени в един еснаф). В него работели българи, турци и цигани. Железарските произведения били свързани със селското стопанство и нуждите на населението. Железарите правели рамки за прозорци, решетки, украса за врати и долапи. По-грубите железни предмети били изработвани от майсторите ковачи. Те работели рала, ножери, търнокопи, сърпове, косери, железните части за коларите, дюлгерите, дърводелците, както и предмети за домакински нужди — вериги, пиростии, ръжени, светилници и др. Налбантите изработвали два вида подкови — турски и руски. В града имало 7—8 налбантски дюкяна. Майсторите кантарджии правели кантари в 3—4 дюкяна. Плевенският майстор Парашкева Стаменов научил правенето на кантари от търновските кантарджии.⁹¹

В Търново работели няколко майстори бъчвари. Правели бъчви за вино, каци, кофи за кладенци, бояджийски съдове, табашки корита, бурета черпаци за вода и др. Изработването на конски съоръжения ставало от майстори, наричани сарачи. В този еснаф влизали повече турци. В Търново работели арабаджии (колари). Правели каруци, шейни и файтони. Направата на лоени свещи и варенето на сапун ставало от майстори сапунари. Свещите, предназначени за местния пазар, били навързвани на снопче от 30—40 броя. Други занаяти, обединени в еснаф и разпространени в Търново, били: фурнаджийство — печене на хляб, предимно за турското население, бакалия — продаване на колониални стоки (кафе, чай, консервирана риба, маслини, зехтин и др.), касапски и ахчийски.

През XVII, XVIII и XIX в. в Търново било силно развито копринарството. Сведения за развито копринарство в Търново ни дава Петър Богдан Бакишич, който посетил града през 1640 г.: „В този град се получава коприна и се отглежда копринена буба.“⁹² С отглеждането на бубите се занимавали жените, това било едно доходно перо за голяма

⁸⁴ НБКМ—БИА. II А 711, 718 и 1450.

⁸⁵ М. Москов, Към историята на нашите еснафи, бр. 22, 1930, с. 171, 181, 187, 197.

⁸⁶ Д-р П. Цончев, пос. съч., с. 271.

⁸⁷ Юр. Трифонов, пос. съч., с. 134.

⁸⁸ М. Москов, Миналото и бъдещето..., с. 10.

⁸⁹ Пак там, с. 11.

⁹⁰ Ив. Снегаров, пос. съч., с. 36, док. 218.

⁹¹ Юр. Трифонов, пос. съч., с. 247.

⁹² Иван Дуичев, Описание на България от 1640 г. на архиепископ П. Богдан. — Архив за поселищни проучвания, с. 1939, кн. 2, с. 174.

част от населението на Търново. В средата на XIX в. и последните години на робството бубарството достигнало до цветущо състояние. Към 1855 г. болестта пегрина оказала своето опустошително въздействие на бубите във Франция, Италия и Испания. България останала незасегната от тази болест, това дало възможност на бубарството да се развие и достигне голям успех. Бубеното семе първоначално било пренесено в Одрин и Търново.⁹³ В Търново имало няколко пещи за печене на пашкулите и долапи за точене на коприната, изкупувана от чуждестранните търговци. Силното развитие на копринарството, както и интересите на чуждестранните капиталистически фирми наложили откриването на фабрики за преработване на коприната. През 1860 г. била открита фабриката на Ст. Карагьозов. За нейното организиране спомогнали италианските капиталисти Бианки и Нотари. През 1868 г. Ст. Сарафиди открил нова фабрика също за варене и точене на коприна. Търново бил единственият град в Северна България, където в голямо количество по фабричен начин с парна машина се преработвали пашкулите. Добиваната коприна от двете фабрики се изнасяла в Италия.⁹⁴

Фабриката на Ст. Карагьозов най-напред преработвала спирт, а по-късно започнала преработката на пашкули. Била снабдена с модерни машини, доставени от италианската фирма Doina от Бергамо. Филатурата имала 20 предачни точилни машини. Парната машина и парният котел били доставени от виенската фирма Pricku Sigel.⁹⁵ При машините работели 50 български момичета, които се отличавали с особена сръчност. През 1871 г. били раздадени на производителите в района на търновските предачници 500 кутийки японско бубено семе. Фабриката на Карагьозов същата година преработила около 20 000 кг пашкули, от които от 700 кг били производство на фабриката. За изхранването на копринената буба били наети от фабриката черничев дървета. Пет работнички берели черничевия лист, четири хранели бубите. За тази работа получавали незначителна надница от 4 гр. Двадесет от работничките получавали по 10 гр., а 40-те помощнички по 4 гр. На собственика Ст. Карагьозов плащали като наем за помещенията и машините по $\frac{1}{4}$ франк за всеки килограм изпредени пашкули. Наемателите капиталисти Бианки и Нотари през 1871 г. били много доволни от успеха на предприятието си.⁹⁶

* * *

Еснафските организации били важен политически и стопански фактор, основа за развитие на градския живот. Те тласкали занаятчийското производство напред. Засилилото се обществено разделение на труда придало по-голяма самостоятелност на отделните майстори. Те произвеждали нови видове стоки в по-голямо количество и ги изнасяли на пазара. Така, когато занаятчиите се превърнали в стокопроизводители, еснафската организация станала пречка за по-нататъшното развитие на занаята. Строгийт контрол върху количеството и качеството на производството, правилното разпределение на суровите материали и недопускане на конкуренция вече били нарушени.

С проникването на капиталистическите наченки в занаятчийското производство и ролята на търговския капитал, който се превърнал в организатор на занаятчийското и манифактурно производство, еснафската организация започнала да се разлага. Отделни самостоятелни майстори започнали да увеличават броя на работниците, на количеството произвеждани стоки, а след това и на работилниците. В стремежа си да изкарат повече и да спечелят те засилили експлоатацията на наемните работници. Така постепенно се превръщали в капиталисти. Покрай едрите занаятчии, членове на еснафската организация, имало и бедни занаятчии, които едва съществували. Оформянето на еснафска върхушка и еснафска беднота довело до разцепление сред еснафите. Нормите за равенство между майсторите през втората четвърт на XIX в. изгубили своето значение. Противоречия в еснафската организация имало не само между майсторите, но между майсторите, от една страна, и калфите и чираците, от друга.

Имуществената диференциация сред еснафите и оформянето на еснафска върхушка били налице в Търново. Още в 1800 г. дядо Дончо имал гайтанджийска работилница с 25 души калфи и чираци.⁹⁷ Във всяка платнарска работилница имало по 10—11 калфи и 5—6 чираци. През 1806 г. майстор Крачун астарджия имал 12 стана, на които работели 11 души

⁹³ Т. Шолов, Бубарството в България. С, 1932, с. 7.

⁹⁴ Пак там, с. 83.

⁹⁵ Д-р П. Цончев, пос. съч., с. 329.

⁹⁶ Зв. Цонев, История на град Горна Оряховица и околността му Лясковец и Арбанаси. В. Търново, 1932., с. 62, 63.

калфи. На всеки двама калфи имало по един чирак, който навивал масурите и връзвал скъсаните жици.⁹⁸ Тодор Басмаджията, живял до 1860 г., бил един от най-богатите. През 1849 г. притежавал басмаджийска работилница с 25 души калфи и чираци.⁹⁹ Освен работилницата той притежавал собствен склад и дюкян. Занимавал се и с продажба на жито. В най-усиленото време, когато изпълнявал поръчки на търговци, карал калфите и чираците да работят през деня и нощта. От продажба на своя стока той получавал по 150 000 гроша. Мирчо Гайтанджията, живял в края на XVIII в., имал работилница с 35 чарка и 20 работници.¹⁰⁰ Дюкяните на чохаджиите в Търново били 15 и всеки майстор държал по 2—10 души работници. Атанас Цонев, чохаджия, работил в абаджийския хан с 8 калфи и няколко чирака. Освен работилницата притежавал дюкян, в който търгувал с готова стока.¹⁰¹ Бащата на Михаил Сарафов бил абаджия, имал пет души калфи и няколко чирака.¹⁰² Бащата на П. Р. Славейков, Рачо Казанджията, имал 16 души калфи и чираци.¹⁰³

Нещо обикновено било към 1850 г. търновските еснафи-абаджии, басмаджии и други — да имат по 15—25 калфи. Много от забогателите занаятчий първоначално сами продавали стоките си, а после станали търговци-закупчици и износители. Георги Кисимов, абаджия, имал работилница и дюкян, в който продавал готова стока. Търгувал с абаджийска стока в Смирна, където имал търговска къща и друг недвижим имот. В съдружие с фирма от Ески-Джумая търгувал с кожухарска стока. В 1861 г. фирмата на Г. Кисимов изпратила кожи във Виена и Лайпциг на обща сума от няколкостотин хиляди гроша.¹⁰⁴ Като най-типичен пример за превръщането на заможен занаятчия в едър търговец и индустриалец в Търново бил хаджи Славчо х. Паскалев. От обикновен занаятчия кожухар хаджи Славчо станал крупен търговец. Представителства имал в почти всички градове на страната и Виена. Закупувал сурови материали-кожи, които занаятчиите пре-работвали за негова сметка, и продавал по панаирите в Лайпциг и др. От Лайпциг внасял готова фабрична продукция. Хаджи Славчо хаджи Паскалев бил установил на кожухарския еснаф. Освен като майстор кожухар той се занимавал с търговия. Само от своята работилница продавал на Узунджовския панаир по 130—150 кола кожухарска стока.¹⁰⁵ Със свои средства закупувал сурови лисичи кожи от Босна и Херцеговина. Чрез представителя си в Добруджа Коста Люцканов Пашкуля от Търново закупувал овчи и волски кожи. Тази огромна стока продавал в Лайпциг. Оттам закупувал готова кожухарска стока, складирали я в Търново, после продавал в Шумен, Плевен, Узунджово. Доставка на сурови кожи, обработката им в Търновския кожухарски хан и продажбата били изцяло в ръцете на хаджи Славчо. Съвременниците му разказвали: „Често улицата от Баждарлък, край кожухарския хан, Кая баш до входа на Царевец се пълнеше с волски, биволски и конски коли — колело до колело, — натоварени с кожухарска стока от и за хаджи Славчо.“ От 1860 г. той започнал да търгува с бакър и кордования (разноцветни сахтияни и мешини) кожи. Последните се обработвали от търновския табашки еснаф, откъдето х. Славчо закупувал и продавал във Виена. Бакъра доставял от Цариград и Виена, складирали в Търново и продавал на казанджиите в Северна и Южна България. С натрупаните огромни печалби през 1860 г., вече на 54 г., започнал да се занимава с лихварство. Срещу лихва отпуснал суми от собствения си капитал на табачите в Търново, на рибарите в Горна Оряховица, на суватчиите в Дряново, дори кредитирал и фабрикантите Ст. Карагьозов, Ангел Попов, Джорджо Момчев, Васил Златев и др. През 1868—1870 г. откупил на търг продоволствието с овнешко месо и масло на войските в шуменския и търновския гарнизон. През 1873—1874 г. заедно със сродника си от Дряново х. Станю х. Дончев откупил юшуѓа на селата Горна и Долна Липница и Батак. Няколко години преди Освобождението в съдружие със синовете си х. Паскал и х. Михаил открил тютюнева фабрика. За помещения били използвани складовете на х. Минчо на Баждарлък. Фабриката работила само две години. Този крупен занаятчия-кожухар, търговец-лихвар и инду-

⁹⁷ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 65.

⁹⁸ Пак там, л. 6.

⁹⁹ Пак там, л. 38.

¹⁰⁰ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 45.

¹⁰¹ Пенчо Д. Крушев, История на В. Търновския терзийски еснаф според кондиката му (1856—1919), В. Търново, 1942.

¹⁰² БАН, архив на Михаил Сарафов — спомени, ръкопис.

¹⁰³ П. Р. Славейков, пос. съч.

¹⁰⁴ П. Кисимов, пос. съч., с. 48—63.

¹⁰⁵ М. Москов, пос. съч., с. 9.

стриалец преди Освобождението разполагал с много скъпоценности, недвижими имоти и със свободен капитал от 250 000 турски лири — сума, твърде голяма за времето.¹⁰⁶

* * *

По своя вътрешен организационен живот еснафските организации били напълно свободни. Независими били и в съдоустройствено отношение. Запазвайки своята автономия, еснафските организации през XIX в. се превърнали в обществени организации на българите. Те ръководели местните училищни и църковни настоятелства. Те сложили началото на българската община. В еснафските организации българите започнали да живеят колективно и да се грижат за общественото и културното развитие на своя град.

Силата и могъществото на еснафите в Търново се криели в броя на занаятите и притежанието на огромни средства. Разполагали със собствен капитал, свои ханища, в които работели майстори, калфи и чираци. Еснафската каса била напълно независима. Чрез нея били отпускани суми под лихва на бедни занаятчии, отделяли средства за издръжка на училища, на църкви, за различни културни и обществени прояви в града.

Всеки самостоятелен майстор-занаятчия със собствен капитал и дюкян бил задължен да членува в еснафското общество. Членовете на тази организация се подчинявали на изискванията и едновременно се ползвали с правата съгласно еснафския устав, наредби и традиции. В някои еснафски организации членували турци и българи. Имало еснафи изцяло в ръцете на турците.

Един от първите радетели в Търново и борци за самостоятелни еснафски организации бил Стоянчо Пенев Ахтар. През 1840 г. той застанал начело на гражданите за устройство на самоуправлението на еснафите отделно от турците.¹⁰⁷

На общо събрание членовете на еснафа избирали най-стария и уважаван майстор за председател, наречен първомайстор (устабашия). Избран бил помощник, наречен егидбашия, и един чаушин. На първомайстора поверявали кондиката, печата и касата. Той представял еснафа пред властта, защищавал неговите интереси. Заместникът, егидбашията, имал същите права. Чаушинът разнасял поканите за събрание, събирал помощи, грижел се за реда, дисциплината и чистотата в еснафските ханове. Само неговата длъжност била платена, а тези на устабашията и егидбашията били почетни.¹⁰⁸ Известни търновски първомайстори били х. Славчо х. Паскалев, Йони Янков — на кожухарския еснаф, Рачо Казанджията, баща на П. Р. Славейков — на казанджийския еснаф, Георги Кисимов — на абаджийския еснаф, и др. Ръководството на еснафската организация можело да бъде преизбирано, особено ако увеличи доходите на еснафа. Устабашията на абаджийския еснаф Ганчо Русев бил преизбран за 1856 и 1857 г. и от 1860 до 1863 г.

Членовете на еснафа заедно с настоятелството образували лонджата, т. е. еснафското събрание или съвет. В лонджата разглеждали икономически, съдебни и обществени въпроси на еснафа. Събранията на лонджата ставали събота вечер или неделя след църковна служба в голямата одая (заседателна стая) в съответния хан или в църковната килия. Лонджата на табашкия еснаф се събирала първоначално в църковната килия на „Св. Георги“, Долна махала, а през 1856 г. в специално построена сграда.

Най-добрите и силни еснафи били снабдявани със султански ферман. Дюлгерският еснаф в Търново притежавал ферман, но бил изгубен през 1834 г.¹⁰⁹ Други организации, които били добри, но неудостоени с ферман, получавали така нареченото мюрасале — похвалително. То се издавало от Цариград от специално отделение, наречено Аха Баба.¹¹⁰

Всеки еснаф имал правилник (устав, законник), който уреждал отношенията между калфи, чираци и майстори. Уреждани били условията, при които постъпвали чираците, произвеждането на калфи и чираци, таксите, които внасяли в еснафската каса. В правилника били посочвани правата и задълженията на членовете на еснафа, както и въпросите, свързани с конкуренцията. През втората половина на XIX в. лонджата на еснафите в Търново изгубила своето първоначално значение. Запазено било само името — лонджа. Занимавала се с приемането на калфи и чираци и събирането на данъци. Много от башкалфите, успели да спестят малко пари, отваряли дюкяни и работели, без да искат разрешение от лонджата. Други калфи наемали стаи в еснафския хан или работели в къщите си, като вземали ра-

¹⁰⁶ Г. С. Козарев, Родословието на семейството х. Славчеви от гр. В. Търново, С, 1934 г.

¹⁰⁷ П. Кисимов, пос. съч., с. 79.

¹⁰⁸ Хр. Ст. Хинков, Занаятчийството в България, С, 1926, с. 29.

¹⁰⁹ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 19.

¹¹⁰ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 18.

бота на парче. Чрез дребни наказания, предвиждани и в правилниците, еснафите се стремили да премахнат своеволията на някои калфи или майстори, да избягнат конкуренцията на забогатяващите занаятчий-търговци. С течение на времето строгите стари обичаи изчезнали, изгубили своето значение.¹¹¹ В правилника на мутафчийския еснаф от Търново наречен „Съгласително писмо“, се предвиждало наказание; „Плетен шев от когото се чулови, ще плати три оки восък на еснафската каса“. „Някой работник при някого надзел пари, като остави господаря си, ще се утъкми с него, че тогава ще иде при другото, ако не се утъкми с господаря си, който го приеме, ще плати три оки восък.“¹¹² В законника на кожухарския еснаф в Трявна въпросът за конкуренцията бил уреден така: „Ако би някой додръзне да земе да подшива дадена и пазарена дреха на друго от еснафа, а той да придума ступанина и че уж по-ефтина и по-хубава ще я направи, този, като се улови и докаже, че е виноват, ще плаща според дрехата от половин ока до две оки восък.“¹¹³

Вътрешното устройство на еснафите в Търново, редът между майсторите, калфите и чираците, спазването на неделните дни се е крепяло благодарение на обичайните и по предание пазени закони. Неспазването на тези отношения и правила се наказвало с мъмрене или глоба от една до пет оки восък или пари в полза на църквата или манастира, протезиран от еснафа. Престъпленията на безправните членове от еснафа — калфи и чираци — били наказвани с телесни наказания — бой с пръчки. Провинените в работата или в непослушание към майстора членове на фурнаджийския еснаф в Горна Оряховица били заперани по три дни, на четвъртия им удряли по 99 тояги на краката. Освен това според вината плащали няколко оки восък.¹¹⁴ Затова фалагата с пръчките заемала централно място в заседателната зала на всеки еснаф.¹¹⁵ Фалагата се състояла от две къси греди, в средата издълбани. Виновният лягал по гръб, краката събути слагал във фалагата. Здравно завързани, краката вдигали нависоко върху специално кръстовище и нанасяли определения брой удари с дървена тояга. След това наказаният ставал и в знак на прошка целувал ръка на присъстващите майстори. Фалагата вдигали отново на стената.¹¹⁶

П. Кисимов като син на първомайстор рано добил право да заседава в лонджата. Той съставил нов правилник на абаджийския еснаф. Правилникът, подписан от първомайстора, подпечатан с печата на еснафа, окачили на стената. По предложение на П. Кисимов бил направен нов печат, по-голям от първия. Състоял се от четири къса, съхранявани от четирима първомайстори. За тогавашните условия печатът (мюхюрят) имал по-голямо значение в един акт, отколкото саморъчният подпис. Новото, което П. Кисимов въвел в правилника на абаджийския еснаф от 1854 г., било премахването на телесните наказания. Фалагата с пръчките била изхвърлена от заседателната стая.¹¹⁷ С подобно съдържание били правилниците на терзийския, табашкия и кожухарския еснаф. Правилникът на последния еснаф бил запазен до 1890 г. Същата година изгорял ханът заедно с архивата на кожухарския еснаф.¹¹⁸

Приемането на ученика или чирака ставало според правилника на съответния еснаф. Предпочитани и вземани били най-напред еснафските синове. С малки изключения, занаятът бил предаван от баща на син. Считало се за изпълнен родителски дълг, когато синовете усвоят занаята на баща си. В народната поговорка се казвало: „Имаш ли занаят в ръцете си, гладен няма да останеш“, „Ръцете му са позлатени“. Затова майсторите-занаятчий правели всичко възможно занаятът да бъде изучен от техните деца. Те плащали по-малка такса в еснафа. Кожухарски син, който изучи занаята, плащал „за назидаемостта кюше ах часа восък две оки и половина или гроша 50“, този, който е изучил занаята, но не е кожухарски син, плащал „четири оки восък или 80 гроша“.¹¹⁹ Чирак, който отивал на работа при майстор-мутафчий или кожухар, трябвало да се представи на устабашията в лонджата. Ако не завършил уговореното време (година или две) и отидел при друг майстор без знанието на лонджата, еснафът наказвал чирака, като го връщал при майстора му и наказвали с глоба както чирака, така и майстора, който го приемал.

¹¹¹ Пак там, л. 123 — 126.

¹¹² Архив — окр. музей, В. Търново, инв. № 680.

¹¹³ НБКМ — БИА, II В 900.

¹¹⁴ НБКМ — БИА, II А 2855.

¹¹⁵ П. Кисимов, пос. съч., с. 89.

¹¹⁶ Г. С. Козарев, Един крупен стопански деец на българското Възраждане. Търновският кожухар х. Славчо. — Българска мисъл. 1934, кн. IV—V—VI, с. 263.

¹¹⁷ П. Кисимов, пос. съч., с. 91.

¹¹⁸ НБКМ — БИА, ф. 4, л. 19.

¹¹⁹ НБКМ — БИА, II В 900.

Избирането на занаята ставало от бащата и според наклонностите на младежа. За чирак са приемали всеки младеж, навършил десет години. В абаджийския еснаф било прието представянето на момчето за чирак да става от бащата пред майстора. Условието за чиракуването винаги пръв предлагал майсторът. Условието било, че „взема ученика за пет години без никаква заплата и ако е от село, ще се пере сам“. Задълженията на майстора били да купи два чифта еминии. След спазаряването чиракът целувал ръка на майстора и с кобилищата и менците донасял вода, за да му „върви по вода“. След това бил представян на другите чираци и на калфата, който ще го учи.¹²⁰ На чирак, който се учел за абаджия или терзия, върху малко парцалче с игла и напръстник показвали как да „избада“. Терзийският и кожухарският чирак се учили да избадат с игла и конец без възел. От това еднообразно и безцелно шиене на безплатна работа на новака била създадена терзийската пословица „хиляда бода за пара“.¹²¹ На кожухарския чирак връзвали средния пръст с една ивица от плат, за да свикне да стои сгънат. Чирака-басмаджия карали да кладе огън, да чука бои, да ги бърка, а на чирака-казанджия давали да духа огъня.

В Търново за кратко време бил терзийски чирак Йордан Пекарев, по-късно известен земеделски деятел. „Първом ми дадох да избadam с игла. След това ми вързаха средния пръст, на който се поставя напръстникът при шиене. И така свит пръста ми, без да го отвързвам цяла седмица, с празна игла муших парцал, импровизирано шиех. В края на месеца аз почнах да помагам на калфите в обшиването на астарлъка, правех илици.“¹²²

В първите няколко месеци чиракът бил домашен прислужник на майстора. Носел вода, храна на майсторите и калфите, цепел дърва, почиствал пътя, копаел лозето. За да могат да носят повече храна, казанджийските чирачета слагали хляба в торба с превизло, което прехвърляли назад през челото, а торбата висяла на гърба му. В едната ръка държали капачен сахан с ястие, а в другата менче с чорба. Така натаварени чирачета отдалеч се познавали, че били от казанджийския еснаф.¹²³

П. Р. Славейков бил чирак в дюкяна на баща си Рачо, устабашия на казанджийския еснаф. Всичко, което искали от него, изпълнявал. Духал малките мехове, ходел с менчето за вино, носел с бакъра вода. В разстояние на шест месеца той изучил занаята, дотолкова, че очаквал да получи на края на годината 500 гроша хак.¹²⁴ Като автобис графична изповед звучи Славейковият стих, посветен на чиракуването.¹²⁵

„Колко бой,
братко мой,
колко аз съм трахкал,
лук съм ял,
чук въртял,
тъй съм станал даскал.“

Терзийски чирак в Търново бил войводата Филип Тотю. На 13 години постъпил при майсторите терзии Ангелито и Раша. През цялото време на чиракуването от ранна пролет до късна есен обувки на краката си не видал. През зимата обул цървули, но майсторицата му не го пускала да влиза обут в собата, стоял в хашевото. „Сутрин донасях, пише Филип Тотю, по няколко кобилици вода, премитах двора, напоявах кулестия кон и го назобявах почиствах му, хвърлях боклука с кош на гърба“. След това помитал пред дюкяна и се връщал отново в къщата на майстора да гледа другата къщна работа. Така цяла година продължил животът на Филип Тотю, без да му дадат „игла или поне да му покажат как се избada“.¹²⁶

Калфите и чираците спели в еснафските ханища или в къщите на майсторите, или в работилниците. Калфите на Тодор Басмаджията спели в работилницата на специално направен таван, на който слагали старите изхвърлени калъпи. В Бешкатлията хан спели абаджийски, терзийски и кожухарски чираци. В една от стаите на хана работели двама майстори с осем души калфи, един башкалфа и трима чираци. Стаята била не повече от 8 или 10 квадрата, с два прозореца, облепени с книги. Одърът бил застлан с рогозки. През зимата се отоплявали с мангал, пален два пъти на денонощието. Вечер, когато се влезе в стаята, пише Киро Тулешков, се виждат млади хора, насядали в кръг около дървен свещник,

¹²⁰ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 24—34.

¹²¹ Г. С. Козарев, пос. съч., с. 265.

¹²² Ю. Н. Пекарев, Спомени, живот и дейност. С, 1929, с. 18.

¹²³ Г. С. Козарев, пос. съч., 266, и М. Москов, Към историята на нашите еснафи. — Общински вестник, В. Търново, бр. 24, 4 окт. 1930, с. 186.

¹²⁴ П. Р. Славейков, Избрани произведения, Автобиография, стихове, С, 1942, с. 28 и 29.

¹²⁵ Г. Караславов, Занаятчийството в произведенията на българските писатели, С, 1940, с. 5.

¹²⁶ Ф. С. Симидов, Прочутият Филип Тотю войвода, Русе, 1900, с. 115.

висок 35 см, с лоена свещ, приведени да издигат десните ръце с игла нагоре.¹²⁷ През лятото някои от чираците спели на пътя върху рогозка, завити с черга.¹²⁸

Определени часове за работа не е имало. Лятно време работели до късно през нощта, а сутрин, щом пукне зората. Работният ден на табачите започвал от 2 часа през нощта и траял до 16 часа следобед. Затова този занаят се считал за най-труден, при който само с честен труд можело да се спечелят пари. Разпространено било сред населението в Търново народното поверие, че табашките пари носят благополучие. Всеки, който отивал на хаджилък, сменял парите си с табашки.¹²⁹ Храната на чираците била много оскъдна и лоша. „Рядко се давало блажнинка. Най-често особено през постите, се ядеше боб, армия и пиперенца.“ Хлябът се правел от смесено брашно ръж, ечемик и царевица, което се наричало дермен ешюрю.¹³⁰ Готвело се овнешко месо, по 50—60 пари оката. Определените дни за почивка, не са давани на калфите и чираците. В неделния ден чираците от всички занаяти сечели дърва, копаели лозето на майстора или събирали лозови пръчки. Традиция било в Търново всеки майстор да има лозе, което обработвали калфите и чираците. Абаджийските чираци освен тези задължения в неделния ден връзвали изрезките от плата и намазвали ножиците с дървено масло. Калфите и чираците от басмаджийския еснаф през неделния ден изрязвали, дялали калъпите по модели, дадени от майстора или купени от Цариград.

От приведените примери става ясно, че наемните работници — чираци, калфи — работели при много тежки условия, дълъг работен ден от 16 до 18 часа. Срещу това получавали крайно ниско възнаграждение, което улеснявало майсторите в трупането на още по-големи печалби. През първата година чиракът не получавал никаква заплата, работел само за храната и за два чифта еминии. В следващите години заплата на чирака се определяла в лонджата според чирака. Ако не е добър, плащали по 50 гроша на година, на по-добрите и бързи в работата плащали по 60—80 гроша, на най-добрите — 120 гроша. Заплата на калфата също се определяла според работата му — от 300 до 400 гроша. Башкалфите получавали от 1000 до 1500 гроша, но това означавало, че те могат да ръководят останалите калфи и цялата работа или можели да се отделят като самостоятелни майстори. Калфа от платнарския еснаф, който умее да тъче бърже и хубаво, получавал 100 гроша годишно, храна, квартира и осветление.¹³¹ Подобни заплати получавали чираците и калфите от казанджийския еснаф, въпреки по-тежката работа.

Чиракуването траело от 3 до 5 години. След това чиракът получавал званието калфа в първи клас, т. е. заплата от първата година на производството си. Определено време за издигане на калфа в майстор не е имало. За да бъде издигнат в майстор и член на еснафа, необходимо било съгласието на старите майстори, придружено с известен обряд, наречен тестиер — „една напъстрена сопа, едно угощение на старите майстори, направено на негови разноски“.¹³² Майстори, които имали калфи за произвеждане, гледали по възможност да отложат производството. На башкалфата те възлагали ръководството в работилницата и надзора на останалите 15—20 калфи и чираци. През това време майсторът водел търговията с готовата продукция в дюкяна си. В негов интерес било да не издига нови майстори, да няма произвеждане на калфи.¹³³

От 1826 до 1851 г. еснафите в Търново строго се придържали в старите обичаи, спазвали церемонията за повишаване в майстори. Георги Цвятков, майстор дюлгер от Търново, присъствувал на три тестиера през 1828, 1833 и 1851 г. На последния тестиер станало произвеждане само на майстори от дюлгерския еснаф. Това показва, че тези традиции вече не били спазвани.

Произвеждането ставало вън от града на Марино поле. В източната страна на Марино поле имало временно построен турски палат (сграда), направен за посрещането на султана. Палатът бил с вътрешен двор, гостилница и фурна. Разрешение за ползване на тази сграда еснафите вземали от мютесарифина. В деня на празненството тук идвали много гости от града. За ръководител на обряда бил определян майстор-устабашия, наричан церемониал-майстор. Той държал шал — отличителен знак на произвежданите. Самия него препасвали с думите: „По този начин ще препасиш новите майстори“. Шалът се препасвал от дясното рамо през гърба и гърдите, като се свързвал или забощдал под лявата ръка. На всеки участник в церемонията давали да носи тояжка, боядисана със зелена боя. Най-отпред на

¹²⁷ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 57.

¹²⁸ М. Москов, Към историята на нашите еснафи. . . , бр. 24, 4 окт. 1930, с. 186.

¹²⁹ Спомени на Колю Радев, архив—Окр. музей, В. Търново.

¹³⁰ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 66.

¹³¹ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 27.

¹³² П. Кисимов, пос. съч., с. 91.

¹³³ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 78.

манифестацията вървели двама майстори, единият носел знаме, другият гюпия. До тях вървял церемониал-майсторът, след него калфиге за произвеждане. Отстрани вървели по-млади майстори с тояжка, боядисана по-различно от тази, която носели в първите редове. Тояжката на младите майстори била боядисана с бяла, зелена и червена боя. Така наредени, майстори и калфи по даден знак от церемониал-майстора започвали манифестацията около Марино поле. В двора на палата оставали устабашиите и майсторите. В готварницата се извършвали последните приготовления за обяда. „Всички бързат, всички се подканят, калфи, чираци все бързат.“ В двора върху дълги маси нареждали хляб, начупен на парчета. Поставянето на ракиените шишета означавало, че манифестацията завършва. Майсторите поставяли на масите подаръците за новопроизведените. След завръщането на манифестиращите най-старият първомайстор държал реч. Започвали даренията. Подаръците на новопроизведените се състояли от напръстник, игла, аршин, мешинена престилка, тесла, тригълник в зависимост от това, какъв майстор ще стане. Новопроизведените майстори поднасяли също подаръци на устабашията и на своите майстори. С това завършвала церемонията, започвали обедът и веселието.¹³⁴

* * *

Освен грижите за производството еснафската организация отделяла внимание и активно участвувала в обществения и културния живот на града. Малко са писмените документи, останали от еснафите, затова не можем в цялост да разгледаме онази огромна обществена народополезна дейност на еснафите в Търново.

Просветната дейност на еснафите е тясно свързана с еснафската каса. От нея са отделени средства за помощ на бедните, за училищата, за църквите, за благоустройството на града. Разпределянето на средствата за училищата, църквите и други обществени прояви ставало по равно между еснафите. С документ „Пълномощно писмо на отдолните“ от 12 август 1862 г. еснафите в Търново упълномощават градския чорбаджия и кабзамалина да разпределят сумата 41 000 гроша „съразмерно на всеки еснаф“.¹³⁵ Писмото било подписано от занаятчиите Никола х. Каникчиоолу, Марин х. Цончев, хаджи Петър Марков, Христо х. Славков, Минчо х. Христов. Под подписите бил поставен печатът на терзийския еснаф от 1836 г.

По покана на абаджийския еснаф, който бил един от състоятелните еснафи, през 1822 г. отец Зотик открил българско народно училище за децата на еснафите. В Ламбриновата къща (днес не съществува) отец Зотик учил занаятчийските деца на славянско четмо и писмо. По настояване на гръцкия митрополит Иларион Критски училището било затворено.¹³⁶ На 26 октомври абаджийският еснаф изпратил до общината в града „Съгласително писмо“, с което се задължавал да заделя суми от общия доход в полза на градските училища „Като познаваме, че градът ни се нуждае от един общ капитал поддържането на учебните ни градски заведения, съизвоихме единодушно и отстъпваме на училищната каса за три години сичкия годишен приход от еснафския си хан абаджийски именуем, който приход от днес в течение на три години остава вече притежание общо за сметка на училищата.“¹³⁷ Подобни обезателни или съгласителни писма до общината били изпратени и от другите еснафи, които отстъпвали в полза на училищата за три и повече години лихвите от общия еснафски капитал.

Ковашкият и кантарджийският еснаф отстъпили на градските училища лихвите за три години (1865—1867 г.) от общия капитал 2000 гр.¹³⁸ За три години отстъпил лихвите от общия годишен доход халашкият еснаф, който възлизал на 900 гроша, и от наема на еснафския дюкян.¹³⁹ Бабукчийският еснаф отстъпил лихвите от общия капитал 10 000 гр.¹⁴⁰ Кожухарският еснаф също отстъпил лихвите за три години от приходите на еснафския хан.¹⁴¹

Сметководните книги на училищното настоятелство в Търново за 1875 г. показват също сумите, внасяни от еснафите. Бояджийският еснаф чрез Николча Димитров внесъл су-

¹³⁴ НБКМ—БИА, ф. 4, л. 96—144.

¹³⁵ НБКМ—БИА, II А 2348.

¹³⁶ Н. Каранешев, История на общежителния манастир „Св. Преображение Господне“. В. Търново. 1927, с. 27 и 28.

¹³⁷ НБКМ—БИА, II А 2363.

¹³⁸ НБКМ—БИА, II А 2368.

¹³⁹ Пак там, II А 2361.

¹⁴⁰ Пак там, II А 6192.

¹⁴¹ Пак там, II А 2369.

сумата 375 гроша.¹⁴²

Abb. 4. Bevollmächtigungsbrief der Zünfte in Tirnovo zur Verteilung der Steuer, Schul- und Kirchengebühren und andere Ausgaben

¹⁴² Пак там, II А 2416.

¹⁴³ Ив. П. Церов, *Спомени и бележки*. Варна, 1921, с. 48.

¹⁴⁵ ОДА — В. Търново, Старият кодекс-търновският документ 1—11, с. 335.

ПИСМО ОБЕЗАТЕЛНО

Ний дъщерисанитъ жителъ Търновски, ситни Търнованити и майстори въ общество то на бѣлима Ковашки и Кантарджийски, като почитавъ, че градътъ имъ се удържа отъ едно общо капило за издръжаностъ на училищъ въ тѣхъ застроенъ ситианхми единствено и действително на училищата капа за три години ситни въ тѣхъ лихви отъ бѣлима си капило, който възлазъ на тѣхъ хилима отъ 2000. Слѣдователно отъ днѣ въ тѣхъ три години, капило лихви и работи помянати колѣстество оставатъ отъ прихода общо за ситица на училищата и въ тѣхъ лихви да посяждатъ, като принадлежатъ на прихода и управлѣнието на градъ и въ общи ученици дѣлѣния, съсъ обзаваностъ на сѣмъ шестъ лѣстни истекли да сѣмъ дѣлѣния да внасятъ общо-бѣлима сѣмъ-бѣлима сѣмъ-бѣлима тѣхъ отъ лихви на тѣхъ тѣхъ капило въ противенъ случай ако и на тѣхъ тѣхъ не сѣмъ исплатятъ напѣно, ще бѣмъ сила и пѣна власт, вѣрнително почитатъ бѣлима дѣлѣния (или дѣлѣния) отъ училищата ученици, колѣсто принадлежатъ на общи отъ рѣтинна нѣмъ бѣлима Ковашки и Кантарджийски. При дозаваностъ же на ученици въ три години, остава сѣмъ на разположенъ на общи отъ рѣтинна да тѣмъ и да работи. Дарѣнъ тѣмъ сѣмъ настоятелно почитатъ тѣхъ бѣлима Писмо за съхранѣни на сѣмъ лѣстни.

Въсѣмъ
тѣхъ сѣмъ
тѣхъ капило

Търново 26 Октомври 1865

Въсѣмъ нѣмъ хилима
кантарджийски

Въсѣмъ дѣлѣния кантарджийски

Вашѣ
Ковашки
дѣлѣния
кантарджийски

Вашѣ
Ковашки
дѣлѣния
кантарджийски

Вашѣ
дѣлѣния
кантарджийски

Обр. № 5. Писмо Обезателно на ковашкия и кантарджийския еснаф с което обещава на градската община да отдели в полза на градските училища за 1865—1867 г. лихвите от общия доход 2000 лв.
Abb. 5. Pismo obesatelno (Gelöbnis) der Schmiede- und Waagemacherzunft, in dem sie der Stadtgemeinde versprechen für die Schulen in der Stadt die Zinsen vom Gemeinschaftseinkommen auf 1865 — 1867 zu geben — 2000 Leva

ския — чрез х. Пенчо 3000 гр., от бабукчийския — чрез Недя Бабукчийата 2400 гр., от халашкия — чрез Симеон Р. 1254 гр., от ковачите и чилингирите — 651 гр., бакалския еснаф предал 950 гр. Абаджите Васил, Симеон и Митю направили лично дарение за 1866 г. в полза на църквите от по 180 гр.¹⁴⁶ Всички еснафи от Търново събрали средства и направили дарение на 12 април 1842 г. на църквата „Св. Никола“ два големи светилника. На същата църква еснафите подарили икони на своите патрони светии. Терзийският еснаф подарил икона „Св. Троица“, бабукчийският и казанджийският еснаф подарили иконите „Св. Архангел Михаил“ и „Св. Спиридон“, мугафчийският еснаф подарил икона „Св. Три светители“, кожухарският „Св. Пророк Илия“.¹⁴⁷

През 1825 г. влиятелни търновски занаятчии, предимно от абаджийския еснаф, издействували от Иларион Критски да бъде назначен за игумен на Преображенския манастир отец Зотик. Като игумен отец Зотик с помощта на някои от еснафите за кратко време успял да възстанови манастира. В летописната книга на Преображенския манастир отец Зотик лично отбелязвал даренията от търновските еснафи.¹⁴⁸

	1825 г.	1830 г.	1831 г.	1835 г.
1. Абаджийски еснаф	250 гр.	200 гр.	340 гр.	—
2. Табашки еснаф	—	—	320 гр.	500 гр.
3. Кожухарски еснаф	—	45 гр.	300 гр.	100 гр.
4. Бояджийски еснаф	—	—	200 гр.	12 гр.
5. Папукчийски еснаф	—	65 гр.	360 гр.	600 гр.
6. Казанджийски еснаф	—	650 гр.	350 гр.	—
7. Налбантски и ковашки еснаф	—	—	140 гр.	—
8. Терзийски еснаф	—	320 гр.	50 гр.	300 гр.
9. Мугафчийски еснаф	—	—	140 гр.	—
10. Бакалски еснаф	—	220 гр.	320 гр.	250 гр.
11. Калпакчийски еснаф	—	30 гр.	—	130 гр.

¹⁴⁶ НБКМ—БИА, II А 7632.

¹⁴⁷ Светилниците и иконите се съхраняват в църквата „Св. Никола“ — В. Търново. На единия светилник стоящ отдясно, в основата има надпис.

¹⁴⁸ Н. Каранешев, пос. съч., с. 29—37.

Със средства на кожухарския еснаф, с труда на майстори, калфи и чираци през 1844 г. Уста Колю Фичето построил църква „Рождество Богородично“, наричана още кожухарска църква. Същият еснаф отделил сумата 1500 гр. от общия доход и построил чешма в Плаковския манастир.¹⁴⁹ През 1843 г. табашкият еснаф със средства от касата и личен труд на калфи и чираци обградил с висок каменен зид двора на църквата „Св. Димитър Солунски“ от 1185 г. По-късно църквата била покрита от същия еснаф. През 1856 г. в Долна махала до средновековната църква „Св. Георги“ табашкият еснаф построил двуетажна сграда. Над входната врата стоял каменен надпис: „С предстоянието, изживението и под-

държанието на почетния еснаф табашки созилено Търново, Д. Махала 1856 юния 6.“¹⁵⁰ Долният етаж на сградата служел за складиране на готовите табашки произведения. В една от стаите на горния етаж заседавала лонджата. През 1857 г. етажът бил нагоден за училище, в което учителствувал П. Р. Славейков. Бсяджийският еснаф със свои средства построил и поддържал бояджийската чешма на „Хайдушкото гнездо“ зад хълма „Пишмана“, югозападно от Търново. Ковашкият еснаф построил една от бояджийските чешми (намирала се до днешния ресторант „Балкан“). Върху нея стоял надпис: „еснаф ковашки 1828 г.“

Огромно били значението и ролята на българските еснафи за запазване на народния дух, съзнание, език и култура. От тяхната среда се издигнал първият зов за светски български училища, за църковна независимост и политическа свобода. От техните среди излезли и първите народни защитници. Легендарен бил образът на войводата Мирко Гайтанджи. През зимата работел в гайтанджийницата, а през лятото заставал начело на малка дружина, обикалял околните села, отмъщавал на турци изедници. Името на Мирко Гайтанджи било свързано с двумесечното българско управление в Търново през 1695 г.¹⁵¹ Пет години по-късно Мирко Гайтанджи застанал начело на въстанието, известно в историята като Марино въстание.

Занаятчиите и търговците от Търново станали организатори на заверата от 1835 г. Начело на заговора бил известният и уважаван търговец Велчо Джамджията и неговият близък другар Никола Гайтанджията. Вжйна и отговорна задача била поставена на майстор Димитър Софиялията — под предлог, че събирал работници зидари за възстановяване на разрушената варненска крепост, той вербувал въстаници от селата на Търновския край. В заговора участвували занаятчиите: Стоян Калпакчията, Кънчо Чохаджията, Никола Бояджията, хаджи Петър Бояджията, х. Георги Кисимов, абаджия-търговец, Манол Налбантина, П. Д. Куюмджиев, Стефан Ахтарят, Желязко Бакърджията, Боби Тютюнджията, Ст. Кантарджията и др.

В работилницата на Никола Гайтанджията в местността „Синия вир“, северозападно от Търново, съзаклятниците се упражнявали в стрелба на мишена. В подготовката на заверата участвувал бащата на П. Р. Славейков, Рачо Казанджията. Той изливал куршуми, приготвял фишечи. Други куюмджии и казанджии от Търново и Горна Оряховица приготвяли кръстове от жълта ламарина за знамената.¹⁵² В най-усилената подготовка било извършено предателство. Ръководителите на заверата били заловени и обесени. Загинали еснафите Димитър Софиялията и Никола Гайтанджията.

През 1853 г. в Търново дошъл дядо Никола. Той бил майстор франк-терзия, крояч и шивач на европейски дрехи. Работил в една от стаите на Стамболовия хан. Под прикритието на занаята дядо Никола организирал въстание през 1856 г. В подготовката на въстанието участвували много занаятчий. Въстанието завършило безуспешно, загинал самият ръководител дядо Никола.

Много от търновските занаятчий дали подслон, дрехи, храна на четниците от Филип Тотювата чета 1867 г. и на четата на хаджи Димитър и Ст. Караджа.

Обр. № 6. Надпис на сградата на табашкия еснаф от 1856 г.

Abb. 6. Inschrift vom Gebäude der Gerberzunft vom 1856

¹⁴⁹ НБКМ—БИА, II А 2979.

¹⁵⁰ При събаряне на посочената сграда се намериха два надписа. Единият бил вграден във вътрешната стена (този, който даваме на снимката), а другият зазидан над външната входна врата, чийто текст цитираме. Надписите се съхраняват в окр. исторически музей.

¹⁵¹ НБКМ — БИА, Ф. 4, тетрадка 8.

¹⁵² П. Кисимов, пос. съч., т. II, с. 83—101.

В подготовката за въстанията през 1875 и 1876 г. занаятчиите от Търново вземали активно участие. Майсторът халач Христо Караминков бил член на Търновския революционен комитет, участвувал в четата на поп Харитон и Бачо Киро през 1876 г. Иван х. Димитров, притежаващ бакърджийска кантора от 1867 г., също бил член и председател на Търновския революционен комитет. Бащата на Иван Панов Семерджиев — Пано Стоянов Семерджия — укривал в своя хан апостола на свободата Васил Левски и много други.

* * *

Изложените примери за развитие на занаятите в Търново, показват съществуването на масово стоково производство и широко развитие на материалните производелни сили. В общи линии е очертан началният процес на капиталистическото развитие.

Господството на турските феодални условия, безправията в политическия живот, липсата на средства за развитие на местната индустрия, както и засилената западно-европейска експлоатация не позволили на българската занаятчийска промишленост да се развие във фабрична.

Междинно звено между простите занаяти и едрата машинна индустрия е манифактурата, която в Търново намира по-широко разпространение. Показател за манифактурата в града е по-големият брой на работниците, увеличеното производство, което разчита на пазара, без да бъде използвана машинна техника.

По-заможните занаятчиите, които са и търговци, притежатели на търговски капитал, не го влагат в производството, а в размяната и в лихварството, където по-лесно може да се прехвърлят средства от една област в друга, където сигурността е по-голяма и печалбите са огромни. Причината да не се развие фабрична промишленост не е липсата на капитали, а повече страх, нежелание у буржоазията да влага големи средства, необходими за фабричната промишленост. Такъв е примерът със занаятчийския-кожухар хаджи Славчо, с Георги Кисимов и др.

Единствено копринарската промишленост, която не била обединена в еснафска организация, прераства във фабрична промишленост благодарение на намесата на чуждестранния капитал. Такъв е случаят с фабриката на Стефан Карагьозов, чието производство се ръководи и изкупува от италианска капиталистическа фирма. Фабриците в Търново не възникнали от развитието на занаятите, а от търговско-лихварския капитал на по-инициативни и предприемчиви търговци. Пример са фабриката на Ангел Попов през 1865 г. за амбалажна хартия, после за макарони и фиде, на Георги Смилов през 1874 г. за вакса, сапун за пране и тоалетен сапун, работили една-две години и западнали. Причините за западането се крият в това, че турското правителство облагало с големи данъци местната фабрична продукция. Това е отразено в редица дописки в периодичния печат. „Фабриката на Ангел Попов пропада, защото беше обложена много“ — се казва в една дописка във в-к „Турция“. „Доде-то външната хартия плащаше 8 на сто според оценката на търговците, местната се оценяваше от самите взиматели на гюмрюците и се облагаше двойно и тройно по обичая. Ясно, че при такива условия никаква промишленост не може да иде напред, особено в началото си.“¹⁵³

Включването на българския елемент в занаятчийското производство и търговия дава тласък за развитие на обществените сили. Икономическият подем дава отражение както на облика на града, така и на обществената и културната дейност. Строежът на нови български къщи и махали създава нов облик на Търново. Наред с турския град от конаци, джамии, минарета се издигат сградите на българската буржоазия. Това са къщите, хановите, църквите, голяма част от които са дело на майстор Колю Фичето. Материалното благосъстояние на занаятчиите оказва влияние на културния и духовния живот на Търново. Сложено е началото на българската община, на българското училище, читалище, създават се младежки и женски дружества.

¹⁵³ В. Турция от 13 март 1872 г.

ÖKONOMISCHE ENTWICKLUNG DER STADT V. TIRNOVO IN DER ZEIT DER RENAISSANCE

T. Draganova

ZUSAMMENFASSUNG

Um das Ende des XVIII und zu Beginn des XIX. Jahrh. entwickelte sich Tirnovo, die alte bulgarische Hauptstadt, zu einem wichtigen Militär-, Verwaltungs-, Gewerbe-, Handels- und Kulturzentrum. Um diese Zeit hatte Tirnovo etwa 30000 Einwohner und war eines der wichtigsten Handels- und Gewerbezentren Nordbulgariens. Aus dem ganzen Donaugebiet, einschliesslich Vidin, Swischtov, Russe und Varna kamen Kaufleute hierher, um Gewerbeerzeugnisse zu kaufen. Tirnovo wurde Koru-Skelja (trockener Hafen) genannt. Mit seinen Lagerhäusern war Tirnovo ein Warenlager für einen grossen Teil Bulgariens. Gegen das Ende des XVIII und zu Beginn des XIX Jahrh. flossen in das wirtschaftliche Leben der Stadt neue Kräfte ein, die aus dem Balkan umziehende Bevölkerung. In dieser Zeit waren die Handwerke entwickelt, die mit der Bekleidung, mit den Bedürfnissen der Landwirtschaft, des türkischen Heeres und der ganzen Bevölkerung verbunden waren.

In Tirnovo bestanden 23 Handwerke, zur Blüte kamen folgende: Gerbe-Kürschner-, Schneiderei-, Kupferschmiedhandwerk, Bearbeiten von Ziegenwolle u. a.

Im vorliegenden Artikel werden Mitteilungen über die Gewerbemärkte in Tirnovo im XIX. Jahrh. gemacht. 120 Läden verkauften Baumwollengarn und amerikanisches Leinen. Tirnovo war durch seine 46 Hans bekannt, in denen die Handwerker ihre Werkstätten hatten. Im 18. und zu Beginn des XIX. Jahrh. war Tirnovo eine der bedeutendsten türkischen Handwerksstädte, mit vielen Lagern ausländischer und örtlicher Waren, alle von höchster Qualität. In Tirnovo hatten bis 1864 Österreich, Frankreich und Russland Konsulate, d. h. Handelsvertretungen.

Im Artikel wird nicht nur die Frage über die Zünfte behandelt, sondern auch die Bedingungen zur Lehrlingaufnahme, ihr Leben, die Anstellung der Gesellen zu Meistern. Berichtet wird auch über die Zahl der Handwerksläden in der Stadt, über die Zahl der Gesellen und Lehrlinge in den einzelnen Handwerken und ihre Löhne. Ausführlich sind die Angaben über den gesellschaftlichen Wert der Zünfte. Kurz befasst sich der Autor mit der Entwicklung und dem Charakter eines jeden Handwerks, das zu einer bestimmten Zunft gehörte.

In Tirnovo war auch die Seidenraupenzucht bekannt. Ihre Anfänge gehen schon ins XVII. Jahrh. zurück. Die Seidenraupenzucht führte zur Gründung der Fabriken von St. Karagjosov (1865) und St. Sarafidi (1868). Die Fabrik von St. Karagjosov war mit modernen österreichischen Maschinen ausgerüstet. Die Fabrik arbeitete mit Geldmitteln der italienischen Firmen Bianchi und Notari. Die ganze Produktion wurde nach Italien exportiert. Im Jahre 1871 wurden mehr als 20000 Kg Kokons erzeugt.

Die Herrschaft der türkischen Feudalverhältnisse, die Rechtlosigkeit im politischen Leben, der Mangel an Unterstützung die Entwicklung der örtlichen Industrie, sowie die starke westeuropäische Ausbeutung erlaubten nicht der bulgarischen Gewerbeindustrie sich zur Fabrikindustrie zu entwickeln. Eine höhere Stufe erreichte in Tirnovo die Manufaktur. Ein Zeichen dafür ist die grosse Arbeiterzahl und die hohe Produktion. Die hohe Entwicklung der Manufaktur basierte auf der erfolgreichen Marktforschung.

Der ökonomische Aufschwung der Stadt führte infolgedessen zu einer gesunden Entwicklung der gesellschaftlichen Kräfte. Das Einschliessen bulgarischer Elemente im wirtschaftlichen Leben, das Errichten neuer bulgarischer Häuser verliehen der Stadt eine neue Gestalt. Neben der türkischen Stadt mit ihren Konaks, Moscheen und Minarets entstanden die Bauten des bulgarischen Bürgertums — das waren die neuen Häuser, Gewerbehäuser, Kirchen, deren grösster Teil vom berühmten bulgarischen Baumeister Kolju Fitscheto gebaut worden sind. Der materielle Wohlstand in jener Zeit beeinflusste stark das Kultur- und Geistesleben in Tirnovo.

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Пенка Ибришимова

През време на почти петвековното турско робство старата българска столица е негаснело огнище на борбите за освобождение. Многобройните неуспешни въстания засилват вярата в освободителната мисия на Русия. Особено ярко това проличава в обръщението на жените от Велико Търново към руските жени, в което се казва: „Нека Ви бъде известно, сестри, че нашето положение от ден на ден става все по-опасно и че ако не дойде на помощ великодушният руски народ, скоро всички ние ще бъдем изтребени.“¹

В навечерието на Освободителната руско-турска война поради централното си местоположение — кръстопътен възел, първостепенна естествена крепост и богат край — Велико Търново е административен, занаятчийски, търговски и културен център. Той е седалище на санджак (окръг), включващ селищата: Велико Търново, Килифарево, Дряново, Горна Оряховица, Ловеч, Севлиево, Габрово, Осман пазар (Омуртаг), Елена, Трявна и 447 села.² В града има редица съдебно-административни учреждения: административен съвет (идаре-меджлис), граждански и углавен съд (темизи-хукук), търговски съд (тиджарет), градско управление (белидже).³ До 1865 г. тук е седалището на руско, френско и австрийско консулство. Конакът във Велико Търново, построен от Кольо Фичето, е една от най-големите за времето си сгради. В съседство с него са турските казарми, тюрма, кадийница (съд) и др. Градът е наричан още „куру скеля“ (сухо пристанище). Тук в многобройните търговски ханове се складирват стоките, докарвани по Дунав от пристанището в Свищов или изпращани към него.

За ролята и значението на Велико Търново в навечерието на Освободителната война може да се съди от оценката, която му е дадена на Цариградската конференция на Великите сили. В проекта за органически правилник на България се казва: „Ще бъдат образувани от долупосочените територии и съгласно с приложената тук карта два вилаета (области), които ще бъдат управлявани според по-долу изложените подробни форми. Източният вилает, който ще има за главен град Търново, ще бъде съставен от санджаците: Русенски, Търновски, Тулчански, Врачански, Сливенски, Пловдивски . . .“⁴

След бързото и енергично преминаване на Дунав през юни 1877 г., извършено с удивителен успех от освободителната руска армия, Велико Търново е на избраната главна операционна линия: Свищов — Велико Търново — Шипка — Одрин. По тази операционна линия се намира компактна маса българско население с буден свободолюбив дух, което очаква с нетърпение руските войски и може да им оказва всестранно съдействие, включително за формиране на доброволчески дружини.

За действие в това направление със заповед №97 от 30 юни 1877 г., издадена в Зимница, е сформиран Преден отряд. Заповедта гласи:

„Като вземам под внимание особения характер на местностите, които ще бъдат театър на предстоящите действия, намерих за полезно да се образува особен кавалерийски отряд в следния състав:

¹ Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах. Т. I; М., 1961, с. 504, док. № 347.

² Н. Михлюзов, Исторически преглед на войните и политиката на България 679—1918. Пловдив, 1933, с. 73, и F. Kanitz, Donau Bulgarien und der Balkan. I Bd, Leipzig, 1882, s. 166.

³ Освобождение Болгарии . . . Т. II. М., 1964, с. 138, док. № 105.

⁴ Международни актове и договори (1648—1918). С., 1958, с. 142.

1. Драгунска бригада . . . от 8-ми драгунски Астрахански и 9-и драгунски Казански полкове с 16-та конна батарея: 8 ескадрона и 6 оръдия; 2. Сводна бригада . . . от 9-и Киевски хусарски и Донски казашки №30 полкове с Донска казашка №10 батарея: 10 ескадрона и сотни и 6 оръдия; 3. Донска бригада . . . от Донски казашки №21 и 26 полкове с Донска казашка №15 батарея: 12 сотни и 6 оръдия; 4. Кавказка бригада . . . от 2-ри Кубански и Владикавказко-Осетински полкове с Донската казашка конно-планинска батарея: 12 сотни и 8 оръдия.

Кавалерийският отряд ще се състои от 42 ескадрона и сотни и 26 оръдия. Общото командване на отряда се възлага на назначения да стои при мене ген.-лейтенант Гурко. Под негово началство трябва да постъпят още 4-та стрелкова бригада с 1-ва и 2-ра планински пехотни батареи (4 батальона и 14 оръдия) и Българското опълчение (6 дружини). Всички означени части трябва да съставят Предния отряд.

Временно, до пристигането на ген.-лейтенант Гурко, отрядът ще се командва от намиращия се при мене за поръчки ген.-майор Раух. Щабът на бившата сводна казашка Кавказка дивизия ще състави щаба на Предния отряд . . . (Подписал) Главнокомандуващ действащата армия.⁵

Предният отряд получава задача: да настъпи през Велико Търново на юг, да завладее балканските проходи, да изпрати конницата далеч напред за разузнаване, да повдигне българското население. Зад Предния отряд настъпват останалите сили на армията.

На 4 юли отрядът започва движението си на юг. На 6 юли пехотата достига Батак, а конницата р. Росица, без да срещнат особена съпротива. Същия ден ген. Гурко настига главните сили на отряда и поема командването му. Предният отряд води престрелка с отстъпващи черкези и обезоръжава мюсюлманското население. Навсякъде русите са посрещани най-сърдечно от българското население.

Ген. Гурко е осведомен, че западно от Велико Търново няма противник, но че самият град е укрепен. От разпит на пленници се знае, че там са разположени около 5 табора пехота, няколко ескадрона и повече от 10 оръдия. Липсват по-точни сведения, понеже турците не допускат руски конни разузнавачи близо до града.

Поради голямото значение на Велико Търново като стара столица и ключ към планинските проходи и липсата на точни сведения за силите на врага ген. Гурко решава да проведе за бързото овладяване на града усилено разузнаване около него (на 7 юли — с драгунската бригада от западната страна, а на 8 юли — с казашката бригада от източната страна). Дадени са следните разпореждания: драгунската бригада да се придвижи от Бяла черква през Михалци, Русаля, Каябунар (сега не съществува) и Беяковец към Велико Търново; Донската казашка бригада да изпрати от Никюп за отвлечение вниманието на турците силни разузнавателни части от северната и източната страна към Велико Търново и отчасти сили по възможност да поддържат драгунската бригада; сводната бригада да изпрати 9-и Киевски полк с 2 оръдия от Сухиндол към Михалци, за да служи като най-близък резерв на драгуните; 30-и Донски казашки полк да остане с 2 оръдия при Сухиндол, като поддържа връзка с Кавказката казашка бригада, която в това време стои на пътя от Свищов към Плевен, до Българени. Останалата войска трябвало да остане на местата си в очакване резултата от разузнаването.

На 7 юли около 7 часа сутринта ген. Гурко излиза от Бяла черква с драгунската бригада. След преминаване на р. Росица с оглед да осигурят движението на бригадата са изпратени 2 ескадрона: един наядсно към шосето за Велико Търново, а друг наляво по реката. От височината, източно от Каябунар, е забелязан значителен отряд турска кавалерия. Гвардейският полускадрон и 2 ескадрона драгуни влизат в сражение с турската конна част. Скоро турците са обърнати в бягство. Срещу тях е открита артилерийска стрелба. Военните части, намиращи се в равнината, веднага започват да ги преследват. Всички останали драгунски ескадрони, 16-а конна батарея и 2 сотни от 26-и Донски казашки полк се отправят към Велико Търново.⁶

По данни от донесение на ген. Гурко №1545 от 10 юли 1877 г. до главнокомандуващия Дунавската армия⁷ към 16 часа колоната започва да се приближава до Велико Търново. От западната страна към града водят два пътя: южен — шосето от Севлиево и северен — черният път през Русаля, Каябунар и Беяковец. Черният път върви все по

⁵ Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877—78 г. г. на Балканском полуострове. Вып. 23. СПб. 1900, с. 67—68 (Сб. МРТВ 1877—78 г.).

⁶ Сб. МРТВ 1877—78 г. Вып. 24. СПб. 1900, с. 24—25; Описание русско-турецкой войны 1877—78 г. г. на Балканском полуострове. Том II. СПб. 1901, с. 172—175.

⁷ Сб. МРТВ 1877—78 г. Вып. 24. СПб. 1900, с. 25—28.

хребета на височините, които се намират около града и завършват с височина, имаща командно положение над него.

За влизане в града е избран северният черен път. Настъплението е извършено по две линии: в първата линия — с 3 ескадрона от Казанския драгунски полк, във втората линия — с 3 ескадрона астрахански драгуни, гвардейския полуескадрон и 16-а конна батарея. Когато първата линия на ескадроните се приближава на три версти от Велико Търново, турците, които заемат позиция на десния бряг на р. Янтра, откриват артилерийски огън. На височината е построено укрепление, а по склона е окопана батарея и са направени окопи за пехотата. Фронтът на турската позиция е прикрит от р. Янтра, стръмните брегове на която представляват сериозно препятствие. Въпреки голямото разстояние, турската артилерия стреля много често, което свидетелствува за обхваналата я паника. Освен това на пътя, водещ за Омуртаг, е забелязана голяма колона, движеща се на изток. Всичко това показва, че неприятелят се бои от русите и не ще издържи натиска им. Ето защо ген. Гурко решава да заеме незабавно града.

В изпълнение на този план конната батарея е изведена на позиция и 4 ескадрона драгуни се придвижват напред, прикривайки двата фланга на батареята. Ген. Гурко заповядва на останалите на височината казашки сотни с 2 оръдия също да отидат напред. Излизането на батареята на позиция се оказва извънредно трудно, тъй като цялата местност е заета с лозя и е трудно проходима. Освен това десният фланг на батареята остава под неприятелските изстрели. Турската артилерия веднага открива огън. Независимо от неизгодната позиция, командирът на батареята подполковник Ореус смело извежда своите оръдия на позиция и открива точен огън. Скоро русите заставят неприятелската артилерия да прекрати огъня и напускат позицията, да се оттегли по пътя за Омуртаг. Преминавайки на десния бряг на р. Янтра, руската артилерия открива огън по отстъпващите неприятелски колони.

Ген. Гурко заповядва на цялата войска да се придвижи напред, а току-що пристигналата сотня казаки да влезе на тръс в града. Тъй като Велико Търново лежи на десния фланг на неприятелската позиция, то движението на казаците по преминаването на р. Янтра ги довежда до фланга на турците. Това движение на русите заставя неприятелят окончателно да отстъпи. Скоро отстъплението на турците се превръща в паническо бягство. Те захвърлят по пътя пушки, патрони, мунции и др. За преследване на неприятеля са изпратени гвардейският полуескадрон, 2 ескадрона драгуни, 2 сотни казаки и 2 конни оръдия под началството на командира на Казанския драгунски полк полковник Корево.

Велико Търново е зает от сотня казаки, която превежда из улиците княз Церетелев, знаещ от по-рано разположението на града. В руски ръце се оказва целият турски лагер, в който се намират големи боеви и продоволствени запаси, много оръжие и едно знаме. Според донесението на ген. Гурко до главнокомандувачия турците участвуват в боя с 5 батальона пехота, 400 души от арнаутската кавалерия и 6 планински оръдия. От разпита на пленниците се установява, че в края на сражението около Лясковец пристигат 3 батальона пехота, изпратени от Шумен, но узнали за отстъплението на турците, също отстъпват, без да вземат участие в боя.

В сражението за превземането на Велико Търново русите участвуват с гвардейския полуескадрон, драгунската бригада, 16-та конна батарея и 2 сотни от 21-ви Донски казашки полк. Загубите на русите се състоят от двама ранени от низшите чинове на 16-а конна батарея, от които един тежко ранен, 5 коня от конната батарея и 3 от гвардейския полуескадрон. „За да се затвърди завземането на града — докладва в донесението си ген. Гурко, — незабавно заповядах да преминат в Търново главните сили на отряда, Киевският хусарски полк с 4 оръдия и 26-и казашки полк с цялата батарея.“⁸

Безгранична е радостта на българите при влизането на руските войски във Велико Търново. Тесните улици на града се изпълват с мъже, жени и деца, които с радостни възгласи приветствуват освободителите. „Те целуваха ръцете на офицерите, стрemenата на конете, засипваха с цветя кавалеристите...“⁹ В спомените си очевидец разказва следното за този знаменит ден: „... Жени и деца хвърляха зелени клонки от чемшир и цветя. Най-славно е било посрещането, както отпосле стана известно, пред къщата на Кисимови. По разпоредба на известната в града народна деятелка и общественица Евгения Кисимова бил е послан на улицата един килим, дето тя с една прочувствена реч е приветствувала освободителите, които между това са били обсипвани с цветя. Пред конака пък, гдето

⁸ Сб. МРТВ 1887—78 г. Вып. 24, СПб, 1900, с. 28.

⁹ Зыков, Война 1877 и 1878 г. г. в Европейской Турции. Т. I. С. Петербург, 1881, с. 145.

войските са се спрели, градските първенци са поднесли своите приветствия и признателност за освобождението. На улиците бе изнесено вино в чебури и котли, хляб, сирене и друго за угощаване на войниците. Тогава за пръв път се чуха трогателно звучащите думи: „братушка... братушки.“¹⁰

На 8 юли в старата столица пристига българското опълчение, възторжено посрещнато от великотърновчани. Опълченецът С. И. Кисов описва трогателната среща така: „Къщата бяха окичени с български и руски народни флагове, а балконите и прозорците с разни красиви килими, черги, пешкири и други изящни ръчни изделия. Прозорците и балконите бяха претрупани с народ... Жените и девойките се спущаха към офицерите и войниците, поздравяваха ги с „добре дошли“ и им целуваха ръцете. Те поднасяха и сами окачаха както на офицерите, така също и на войниците големи и хубави венци, раздаваха им кърпи, пешкири с вензела на царя, обшит със злато, чорапи, ризи и пр.“¹¹

На 9 юли пред конака тържествено е връчено на 4-та опълченска дружина знамето, ушито от Вангели Писарева, първоначално предназначено за въстаниците от Първи революционен окръг. С това знаме, на което са ушити със златни букви заветните думи „Свобода или смърт“, дружината участва до края на войната.

Няколко дни по-късно, на 12 юли, княз Николай Николаевич установява главната си квартира във Велико Търново. „Вчерашната среща беше и блестяща, и трогателна, виждайки щастieto на бедните българи“ — съобщава главнокомандуваният в телеграма до Александър II.¹²

Военните части, пристигнали в града, се разполагат в Марино поле. Тук в отделна къща се установява и главната квартира на главнокомандувания. Корпусният щаб, дивизионният лазарет и гражданската канцелария на княз Черкаски, която урежда временното руско управление в освободените райони, също се помещават на Марино поле.

Великотърновчани оказват активна помощ на освободителните руски войски. В руската армия се включват голям брой опълченци, предимно в 7-ма и 8-ма дружина, разузнавачи, преводачи. Жените от дружество „Милосърдие“, създадено на 1 август 1877 г., се грижат за ранените руски войници и бежанците, настанени в града. Те осигуряват ежедневни дежурства в болницата,¹³ събират помощи за пострадалите.¹⁴ За спазването на обществения порядък и спокойствие в града е учредена временна комисия с председател архимандрит Стефан и членове: Илия Попов, Янко Станеолу, хаджи Христати Стоянов, Христо Хаджиславчев, Георги Кабакчиоглу, Георги Стоянов Смилов и Цани Гинчев.¹⁵

След освобождението на Велико Търново Предният отряд се насочва към Балкана. Шипченският проход е добре охраняван и позицията му е недостъпна. Но жителите на града знаят малко известна пътека, годна за преминаване само с кон. При това хаджи Стою уверява, че е преминавал оттам с колесарка. Пътят за пресичане на Балкана към Казанлъшката долина е намерен. В изпълнение на поставената задача Предният отряд с бързи движения се насочва през селата Присово, Плаково, Войнежа, Средни колиби, Райковци и Паровци към Хаинбоаз.¹⁶

Щастливото завършване на операцията за освобождението на Велико Търново има важни последици. То позволява бързото овладяване на балканските проходи, осигурява пространство за развърщане на руската освободителна армия и допринася за разединяване на източната турска военна групировка от западната.

¹⁰ Т. Янков, Пътеписи. Кн. I. С., 1939, с. 70.

¹¹ С. И. Кисов, Българското опълчение в Освободителната руско-турска война 1877—78 г. С. 1897, с. 121.

¹² Сб. МРТВ 1877—78 г. Вып. 15. СПб, 1899, II.

¹³ Освобождение Болгарии... Т. II. М., 1964, с. 396, док. № 357.

¹⁴ Пак там, с. 280, док. № 239.

¹⁵ Пак там, с. 138, док. № 105.

¹⁶ Л. В. Шаховский, С театра войны 1877—78. Два похода за Балканы. М., 1897, с. 27.

DIE BEFREIUNG DER STADT V. TIRNOVO

P. Ibrischimova

ZUSAMMENFASSUNG

Am Vorabend des Befreiungskrieges 1877—1878 war V. Tirnovo Sandshaksitz und wichtiges Handwerks-, Handels- und Kulturzentrum. Nach dem schnellen Donauübergang von den Russen im Juni 1877 lag Tirnovo auf der Linie der Hauptoperation: Swischtov—Tirnovo—Schipka—Edirne. Zur Kampfhandlung in dieser Richtung wurde ein Vortrupp gebildet. Dazu gehörten Dragoner, kaukasische und die 4. Schützenbrigade und 6 Bataillone des bulgarischen Landsturmes.

Nach vorheriger Aufklärung begab sich am 7. Juli der Vortrupp mit Gen. Gurko an der Spitze durch die nördliche Landstrasse über Russalja, Kajabunar, Beljakowetz nach Tirnovo. Am Kampf für die Befreiung der alten bulgarischen Hauptstadt beteiligten sich die Dragonerbrigade, die 16. Kavalleriekompanie, eine halbe Gardeschwadron und zwei Hundertschaften vom 21. Kosakenregiment. Die türkische Artillerie, die die Höhe am rechten Jantraufer eingenommen hatte, stellte das Feuer bald ein und zog sich, der Infanterie folgend, auf dem Weg nach Omurtag zurück.

Veliko Tirnovo wurde von einer Kosakenhundertschaft befreit, die Fürst Zeretelev durch die Strassen der Stadt führte. Mit unbeschreiblicher Freude empfingen die Einwohner ihre Befreier. Am 8. Juli hatten die Tirnovoer das Glück die Landsturmeute in der alten Hauptstadt begrüßen zu können, und am 12. Juli begrüßten sie selbst den Oberbefehlshaber, den Fürsten Nikolai Nikolajewitsch. Die Tirnovoer leisteten dem russischen Heer grosse Hilfe.

Der erfolgreiche Ausgang der Befreiungsoperation hatte wichtige Folgen. Er ermöglichte das schnelle Erobern der Balkanpässe, sicherte den Platz zur Entfaltung der russischen Befreiungsarmee und eine Trennung der östlichen von den westlichen türkischen Streitkräften.

НЕУСПЕШЕН ОПИТ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА РЕДОВНА БЪЛГАРСКА ВОЙСКА ПО ВРЕМЕНА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА 1877—1878 Г.

Димитър Овчаров

Руско-турската война от 1877—1878 г. донесе свободата на нашия народ. Рамо до рамо с освободителните руски войски българските опълченци дадоха своя голям принос за извоюване на победата. В боевете при Стара Загора и Шипка се раждаше българската армия. Високият патриотизъм и себеотрицание на опълченците бе оценен от генерал Гурко, който по повод на героичната отбрана на Стара Загора се обърна към тях с думите: „Вие сте ядрото на бъдещата българска армия. Ще минат години и тази бъдеща армия ще каже с гордост: „Ние сме потомци на славните защитници на Ески Загра“.¹

Независимо от проявления висок героизъм от страна на българските опълченци те представляваха все пак нередовна, доброволческа войска и това ограничаваше възможностите за използването им и пълноценното им включване в бойните действия. Това се потвърждаваше и от трудностите, които съпровождаха формирането на втората серия от българското опълчение в хода на военните действия през 1877 г.² Ето защо още в началото на войната била изказана идеята за създаване на истинска редовна българска армия.

Прието е да се смята, че първият опит за създаване на редовна българска войска изхожда от руска страна и негов изразител е командирът на българското опълчение генерал Н. Г. Столетов.³ Идеята за организиране на българска войска чрез свикване на редовен набор се оформила у Столетов веднага след боевете при Стара Загора. В рапорт до началника на полевия щаб от 25 юли 1877 г. по повод организирането на втора серия дружини от българското опълчение, след като дава висока оценка на героизма на опълченците („Боят при Ески Загра показва, че българите могат да се бият и умират като герои. . . Въз основа на опита позволявам си да доложа, че от българина може да се направи за кратко време добър боеви войник“), Столетов изтъква, че „независимо от свикването на доброволци от българите в дружините би трябвало да се призват за това хора, за да се оформи в законна форма, а именно: градовете и другите населени места от заетата от нашите войски турска територия да дават определен брой млади хора, способни да носят оръжие“.⁴ В същия рапорт Столетов определя и възрастта, необходима според него на наборниците — от 20 до 25 години.

Практическо приложение на своята идея генерал Столетов се опитва да осъществи няколко месеца по-късно. В своите отговори на зададените му през 1885 г. въпроси от българското Министерство на войната, отнасящи се до българското опълчение, той пише, че през октомври 1877 г. се обърнал с рапорт до началник-щаба на действащата армия, в който предлагал да се създаде наборна комисия. Столетов дори назначил в нея един старши офицер полковник Конст. И. Кесяков, командир на I опълченска дружина, и старши-лекаря К. Б. Бонев, и двамата българи по произход. В Щаба на армията предложението на генерал Столетов било посрещнато твърде благосклонно, като главнокомандуваният княз

¹ Материали по историята на Българската армия. Сборник от документи. Том I. Българското опълчение. София, 1956, стр. 755.

² А. т. Бендерев, История на българското опълчение 1877—78. София, 1920, стр. 261 сл.

³ С. И. Кисов, Из боевой и походной жизни 1877—78, стр. 332—333.

⁴ Вж. цитираните Материали по историята на Българската армия, Том I, стр. 708.

Николай Николаевич предоставил осъществяването на тази работа на самия Столетов, обаче княз Черкасски, завеждащ гражданската част в България, не се отнесъл съчувствено и то пропаднало.⁵

В същото време и сред българското население възниква идея за създаване на редовна българска войска. Единствено свидетелство засега за това остава един интересен документ, който се съхранява в архива на В. Търновския исторически музей (инв. № 781). Това е протокол от събрание на българи, състояло се в Търново на 25 юли 1877 г. Написан е върху лист от голям тефтер, който по-късно е бил откъснат. На първата страница е текстът на протокола, а на втората — подписите на присъстващите. Почеркът е четлив. Поради големия интерес, който представлява този документ, предаваме пълния му текст.

ПРОТОКОЛ

Днес на 25 юлия 1877 год., като са събрахми в стаята на Читалището ний, гражданите на Търново, както и жителите на Лясковец, Дряново, Ряховица, Габрово, Севлиево, Елена, Трявна, Казанлък, Ески-Загра, Беброво и пр. и присъствахми в разглежданията и разсъжденията върху голямата нужда, която осещаме днес според твърде критическите днешни времена, решихме следующите:

1) Като са известихми от Н. Бл. Капитана, Г. Райча,⁶ че в Свищов имало около 15000 оръжия с потребностите им заедно, както и доволно количество дрехи за българското опълчение, одобрихми да са пратят в Свищов от 300—500 кола за пренасянето им.

2) Да са помоли Н. Сиятелство Княз Черкасский да благоволи да са распореди и да заповяда комуто принадлежи за учреждението на един закон, според който да бъде възможно да се земат войници (освен волниците) за да се образува една народна войска (Разредката навсякъде моя — Д. О.).

3) Понеже за таквизито войници ще са потребни оръжия с потребностите им, както и дрехи, то решихме да купим от Россия 20000 оръжия и за купуванието им са съгласихми да направим един народен заем в името на Българский народ според стойността на тези оръжия и този заем да са направи в Россия, Ромъния или дето ще бъде по сгодно.

4) За да са извърши сичко горе изложенно, именно да са отиде при Н. Прв. Губернатора⁷ да му са съобщи за това и отпосле да са отиди при Н. С. Княза Черкасский и при Капитана Г. Черевкова, началника на Търновский округ, избраха са и са определиха следующите лица: именно Н. Преп. Архим. Отца Стефана, Г. Д-ра Берна, Г. Д. Папазоглу от Казанлък, Г. П. Цокова, Г. Живкова и Г. Г. Смилова.

(Следват подписите на присъстващите)

Големият интерес и важност на приведения документ произтичат преди всичко от формулирането в пункт втори на протокола искане да бъде създадена българска народна войска, в която освен „волниците“, т. е. нередовната войска (опълченците), да бъдат призовани и редовни. С друга думи, определено се искало да бъде създадена редовна българска армия. Причините, които наложили вземането на такова решение, трябва да търсим в силното и горещо желание на българския народ да окаже всячески помощ на освободителните руски войски за по-скорошното освобождаване на България. Пряк повод за това станал променливият ход на военните действия на юг от Балкана през средата на юли 1877 година.

Руските войски, след като преминали Северна България почти без да срещнат съпротива, достигнали старопланинските проходи. Предният отряд начело с генерал Гурко се спуснал в Южна България и овладял Казанлък и Стара Загора. Тук срещу него била съсредоточена огромната армия на Сюлейман паша. В ожесточеното сражение при Стара Загора на 19 юли, в което руските войници и българските опълченци показали образци на героизъм, победният ход на освободителите бил временно спрял и те били принудени да

⁵ Иван Стойчев, Неизвестен ръкопис на генерал Николай Григориевич Столетов относно българското опълчение от 1877—78 г. Военноисторически сборник, 1953, кн. 4, стр. 418—419: Ат. Бендерев в цит. съчинение (стр. 239) отхвърля решително предположението, че последният е искал свикване на комисия за набиране на доброволци. В отговорите си обаче самият Столетов изрично подчертава, че се касае за свикване на редовен набор.

⁶ Това е известният кап. Райчо Николов, българин, командир на I-ва рота от 4-та опълченска дружина.

⁷ Търновски губернатор по това време е ген. Домонтович.

преминат в отбрана, като заели и укрепели старопланинските проходи. Стара Загора и околните селища били разорени и разграбени от разярените пълчища на Сюлейман. Стотици и хиляди бежанци напуснали родните си места и се отправили на север подир оттеглящите се руски войски. На 21 и 22 юли в Северна България „нахлули маси разорени българи, гладни и оголели“, както съобщава в едно свое писмо до И. С. Аксаков княз Черкасски.⁸ За всъщност кратко време числото на бежанците достигнало до 200 000 души.⁹

В Търново и околностите му потърсили убежище много бегълци не само от селищата на юг от Балкана, но и от застрашените в Северна България — Ловеч, Елена, Беброво и др. Градът се превърнал в грамаден лагер от хора, търсещи помощ и закрила. Бедственото положение на многобройните бежанци затруднило извънредно много Гражданското руско управление, канцеларията на което от 30 юни се намирала в Търново и което правело всичко възможно за облекчаване на участта им. Търновското население се отнесло също така съчувствено към тях и взело мерки за подпомагането им. Било образувано „Благотворително славянско общество“ с основно предназначение „да се помага колкото е възможно на тези пострадали“, в управителния съвет на което влезли Л. Каравелов, Ц. Гинчев и други видни българи.¹⁰ Създадено било женско дружество „Милосърдие“, което преследвало същата цел.¹¹

Както бежанците, събрани в Търново, така и местното население очаквали с тревога дали турските пълчища ще бъдат спрени на Балкана или ще нахлуят на север и ще разорят Северна България. В това именно се заключават „голямата нужда“ и „твърде критическите днешни времена“, за които се говори в протокола и които принудили по-видните граждани на Търново и други застрашени (Дряново, Габрово) или вече разорени (Стара Загора, Казанлък) селища да се съберат на 25 юли в търновското читалище и да вземат горното решение, което било продиктувано от мисълта за защита и желанието да се окаже подкрепа на руските войски. И това става не случайно в Търново, защото в тези моменти, когато се решавал по-нататъшният ход на войната, нему се паднало да играе твърде важна роля. „През всичкото време на отбраната на шипченските височини и обсадата на Плевен и Русчук — пише в спомениите си опълченецът С. И. Кисов — център на движението, стратегическият пункт беше Търново; за туй всяка една, ако и незначителна несполука твърде болезнено се отразявала на търновци...“¹²

Както се вижда от протокола, първата дейност, която предстояла да се извърши, била пренасянето на оръжието, принадлежностите му и дрехите, предназначени за българското опълчение от Свищов в Търново. Това всъщност били приготвените от Московското славянско благотворително общество обмундирование за формирането на новите 6 опълченски дружини, както и оръжието, предназначено за тях. По заповед на генерал Столетов те били превозени от Румъния и складирани в Свищов.¹³ Както се вижда от един списък, представен от щабс-капитан Пуцят на 6 юли 1877 г., те били на брой 6000 пушки система „Шаспо“, 600 карабини, 1 080 000 патрона, както и други вещи, а не 15 000 „оръжия с потребностите им“, както уведомил капитан Райчо Николов събраните в Търново българи.¹⁴

Съзнавайки, че за една бъдеща българска армия това оръжие ще бъде далеч недостатъчно, събранието взело важното решение за закупуване от Русия на голямо количество оръжие. Извънредно интересно е предложението да се сключи „народен заем в името на българския народ“ за закупуване на оръжие. В желанието си да създадат народна войска, нагърбвайки се да сключат външен заем и действайки за това от и в името на българския народ, събраните в търновското читалище българи са чувствували и разбирали, че изразяват желанието и възжеланията на целия български народ.

Няма съмнение, че при вземане на горните решения някои от присъстващите са се ръководили от свои лични подбуди. Така например собственикът на най-голямата по това време розопеработвателна фирма в турската империя Димитър Папазоглу е бил заинтересован от по-скорошното отблъскване на турските войски и освобождаване на Казанлък

⁸ Славянски сборник, Славянският въпрос и руското общество в 1867—1878 годах. Госуд. ордена Ленина библиотека СССР им. В. И. Ленина. Труды отдела рукописей, Москва, 1848, стр. 182—185.

⁹ Н. Р. Овсянников, Русское управление в Болгарии в 1877—78—79. т. I, С. - Петербург, 1906, стр. 56.

¹⁰ Много интересните и пълни протоколи на това „общество“ се съхраняват в архива на Великотърновската митрополия. Повече за него в сп. „Исторически преглед“, година XI, 1955, стр. 76—83. Също в сп. „Духовна култура“, София, 1956, кн. 10, стр. 31—33.

¹¹ ДБВК—БИА. Фонд „Евгения Кисимова“. Изследването на този въпрос би ни натъкнало на още много и извънредно интересни данни за голямата помощ на търновци към бежанците.

¹² С. И. Кисов, Българското опълчение в Освободителната руско-турска война 1877—78. София, 1902, стр. 463.

¹³ Материали по историята на българската армия. Том I — документи 492, 493, 494, 513.

¹⁴ Пак там, док. 549.

където е било предприятието му. Независимо от това взетите решения са били продиктувани от искреното желание на мнозинството да се помогне за по-бързото освобождаване на България.

Несъмнено основа на бъдещата народна войска е трябвало да послужат опълченските дружини, към които населението се отнасяло с любов и признателност и ги обгръщало с внимание.

Въпреки нашите търсения не можахме да се доберем до данни, които да ни покажат какво е станало по-нататък за изпълнение на взетите решения. Може де се допусне, че е последвало и друго събрание, за което да е бил съставен и друг протокол, още повече, че дошлият до нас е откъснат от книгата, на която е бил написан първоначално. От разгледания протокол № 1 се вижда, че за практическото осъществяване на взетите решения е била избрана делегация от шест члена, която е трябвало да се яви последователно пред губернатора генерал Домонтович, пред завеждащ гражданското управление в България княз Черкасски и началника на Търновския окръг капитан Черевков. Делегацията била избрана из средата на най-видните и популярни за това време хора.¹⁵ За решенията на събранието били известени властите от български произход и са ги одобрили. Нещо повече, някои от тях участвували в събранието и влезли в състава на избраната делегация — кметът на града Г. Живков и окръжният управител Г. Смилов.

Напълно възможно е делегацията да се е явила пред княз Черкасски, който предвид напрегнатата обстановка и имайки, общо взето, отрицателно становище по въпроса за създаване на редовна българска войска, в хода на военните действия е оставил молбата им неудовлетворена. Не е изключено той да ги е насочил към други мероприятия за подпомагане на гражданското управление, каквито били споменатите „Благотворително славянско общество“ и дружество „Милосърдие“, които имали твърде скромната, но благородна задача да събират помощи и подпомагат пострадалите от турските зверства.

Все пак княз Черкасски е бил принуден да вземе някои мерки. Интересен е фактът, че още на другия ден след събранието в читалище „Надежда“ той дава заповед да започне обучението на 250 млади търновци, което веднага съобщава с писмо до генерал-адютанта Непокойчицки и главнокомандувания.¹⁶ Обучението се провеждало без оръжие на разноските на самите българи и под ръководството на двама офицери и 12 подофицери от Якутския полк. Княз Черкасски смятал, както се вижда от цитираното писмо до Ив. Аксаков, обучаваните българи да се влеят в кадрите дружини, след като последните пристигнат от Свищов.¹⁷ В тази насока той отишъл още по-далеч, като предлагал с полученото оръжие да въоръжи „българската младеж по градовете и големите села“.¹⁸

Опитите да бъде създадена редовна българска войска в хода на Освободителната война не били осъществени. Едва на 25 април 1878 г. бил утвърден предложеният от генерал Анучин статут „Временни правила за създаване на българска земска войска“, с което се полага началото на редовна българска армия.

Значението на описания от нас, макар и неуспешен, опит за създаване на редовна българска армия и с това за подпомагане на руските войски за освободението на България е голямо. В противовес на буржоазната историография, в която, както изтъкна академик Сава Гановски навремето, „освободението на България нерядко се разглежда като акт, извършен от руската армия без участието на българския народ и даже въпреки неговата воля“,¹⁹ за лишен път се вижда, че българското население е подкрепяло с всички сили и възможни средства своите освободители.

¹⁵ Архим. Стефан, игумен на Капиновския манастир, взел дейно участие в обществено-политическия живот в Търново в последните години до освободението на България и по време на Освободителната руско-турска война; д-р Васил х. Стоянов-Берон (1824—1909), роден в Котел, завършил медицина в Германия, след което бил лекар във Виена и Букурещ. В 1864 г. се установява в Търново като лекар и развива активна обществена и културна дейност; Димитър Папазоглу (1835—1902), роден в Казанлък. От 1854 година се отдава на търговия с розово масло и създава първата българска къща за преработка и износ на розово масло (вж. Казанлък в миналото и днес, годишник II, стр. 182—183); Георги Живков (1844—1899), роден в Търново. До Освободението учител във Варна и Русе. Участник в борбите на българския народ за свобода. По време на описваните събития кмет на Търново (вж. биографията му, написана от сестра му Вела Благоева в Известия на археолог. д-во гр. Сталин, кн. IX, 1952, стр. 105). След Освободението виден политически деец, регент и министър; Г. Стоянов Смилов (1845—1913) от Търново. Учил в Търново и Одеса, където е в близка връзка с Ботев. Взел участие в революционните борби. По време на Освободителната война назначен за търновски окръжен управител (вж. Юбилеен сборник Александър Ст. Пенчев, Велико Търново, 1941, стр. 86).

¹⁶ Овсянникъ, Русское управление в Болгарии в 1877—78—79, т. I. С. - Петербург, 1906, стр. 277—281.

¹⁷ Славянский сборник..., стр. 182—185.

¹⁸ Там там, стр. 185.

¹⁹ Слово, произнесено при откриването на научната сесия, организирана от БАН на 26 и 27 февруари 1958 г. по случай 80 години от освободението на страната ни от турско иго (Исторически преглед, XIV, 1958, кн. 2, стр. 9). Пример на такова изопачаване на фактите е книгата на гръцкия историк Налкас, в която авторът пише дословно, че „българите не само не помагали на освободителите си, но и враждебно се отнасяли към тях и сътрудничели открито с турците“ (вж. Илпр., XIII, кн. 6, стр. 55).

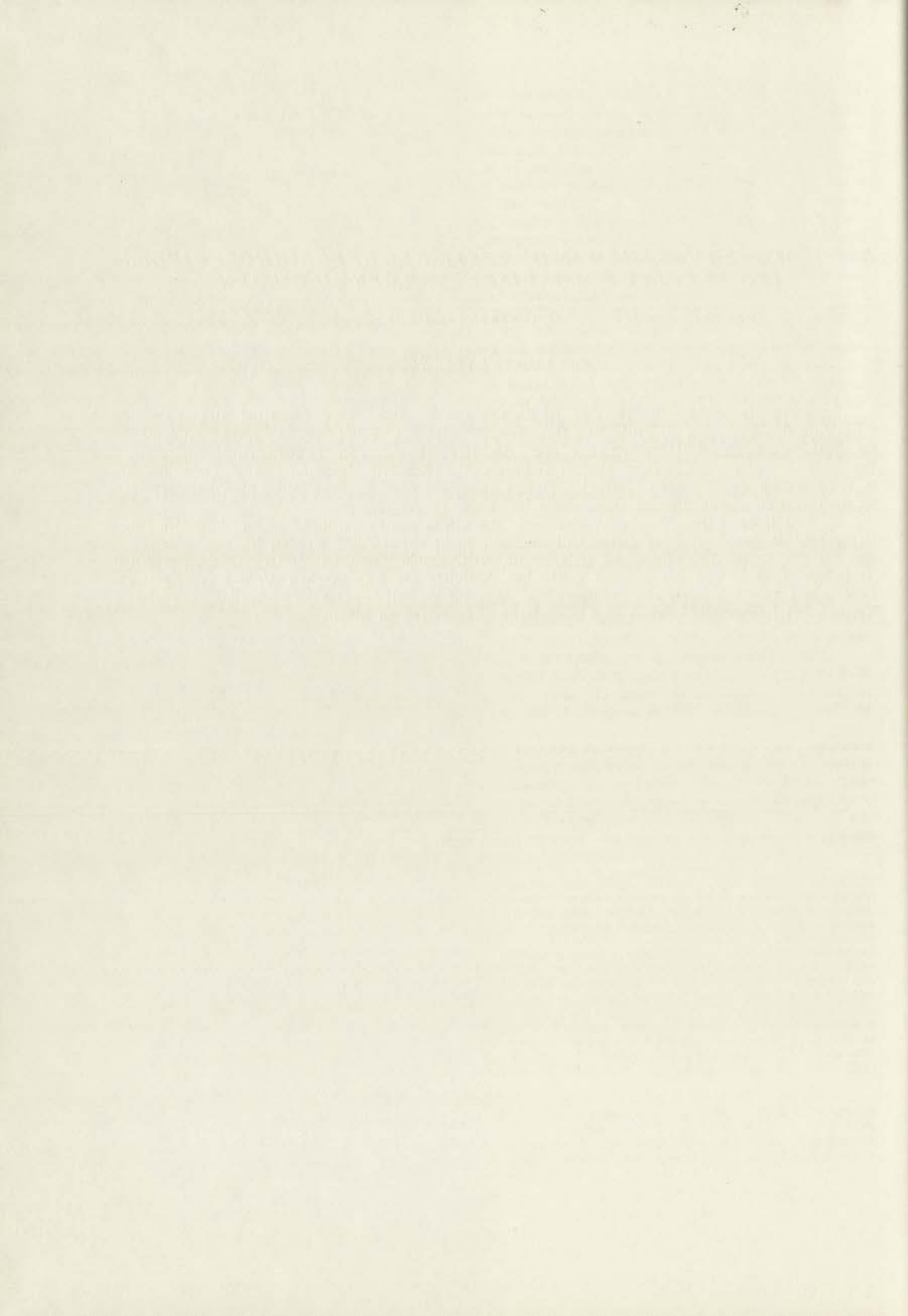
ERFOLGLOSER VERSUCH IN DER ZEIT DES BEFREIUNGSKRIEGES 1877—1878 EINE BULGARISCHE ARMEE ZU BILDEN

D. Owtscharov

ZUSAMMENFASSUNG

Schon in den ersten Tagen des russisch-türkischen Befreiungskrieges lief das bulgarische Volk den Befreiern zu Hilfe. Die Bulgaren versuchten eine bulgarische Armee zu bilden. Im Mittelpunkt dieses Unternehmens war die Bevölkerung von Tirnovo. Hier versammelten sich Vertreter auch anderer Städte: Gabrovo, Stara Zagora, Kazanlik, Gorna Orjachowiza u. a. Es bekam einen breiten Charakter. Davon zeugt ein einziges Protokoll. Man beabsichtigte auch Waffenlieferungen und Geldanleihe im Ausland zu machen.

Es sind leider keine Angaben vorhanden, die etwas mehr darüber sagen könnten. Die Kriegsberichte beweisen, dass dieses Unternehmen nicht verwirklicht worden ist, einerseits wegen der gespannten Kriegslage und andererseits, weil manche russische Militärs dagegen waren. Trotzdem zeugt es von der grossen politischen Aktivität des bulgarischen Volkes, von seiner Bereitschaft zum schnellen und erfolgreichen Ausgang zu helfen. Das ist eigentlich der erste Versuch bei Kriegsverhältnissen eine bulgarische Volksarmee zu bilden.

РАЗВИТИЕТО НА МЛАДЕЖКОТО РЕВОЛЮЦИОННО ДВИЖЕНИЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ ОКРЪГ

1 ЧАСТ

Ненчо Бонев

В героичната история на младежкото революционно движение у нас достойно място заемат и борбите на младежите от Великотърновски окръг. Младежта от окръга под ръководството на Българската комунистическа партия записа славни страници в борбите на целия народ за светло бъдеще. Все още обаче въпросът за тези героични страници на младежта от окръга не е поставен на по-пълно изследване. Доколкото тези въпроси са поставени в работите на нашите научни работници, то това е ставало по необходимост към някой въпрос, разглеждащ този проблем в национален мащаб.*

Целта на настоящата статия е да разкрие героичното минало на младежта от Великотърновски окръг. Правилното и пълно разкриване богатата история ще допринесе значително за патриотичното възпитание на младежта — задача, която стои пред всяко комсомолско дружество.

* Цветана Тодорова, Първи стъпки на революционното работническо младежко движение у нас, в сб. „Винаги верни на партията“, С, 1960. От същия автор, За началото на революционното работническо младежко движение у нас, Исторически преглед, 1955, кн. 3; Добрин Мичев, Българските социалисти в борбата против Стамболовия режим, Известие на Института по история на БКП при ЦК на БКП, 1957, кн. 1—2; Тотю Саралиев, Килифарските комсомолци, в сб. „Младостта на бащите“, С, 1965; Симо Топалов, Страници от времето на младостта, в същия сборник; Татяна Колева, Българският комунистически младежки съюз в периода на следвоенната криза 1919—1923 год., С, 1961; Филип Панайотов, Участието на младежта в Септемврийското въстание 1923 год., С, 1958 г.; Сава Арабаджиев, Младежкото комунистическо движение във Великотърновски окръг в периода на следвоенната революционна криза 1919 год., юни 1923 год. Сп. Военноисторически сборник, 1957, кн. 4; Николай Ирибаджиков, Страници от въоръжената борба против фашизма в Търновски окръг, С, 1957 год.; И. Тодорков, Комсомолът в изборите преди Девети септември 1944 год., в „Кооперативна трибуна“, бр. 3—4 от 25. II. 1966 г.; Димитър Овчаров, Четиридесет години от създаването на първия младежки вестник в България, в „Борба“, бр. 89 от 25 юли 1959 год.; Васил Марков, Дейността на ДКМС в Поликраище, „Комсомолски живот“ год. III, бр. 1—2; Кръстю Кръстев, 50 години героичен път, в „Борба“, бр. 98 от 16 авг. 1962 г.; Любен Кунев, Едно от първите в окръга, в „Борба“, бр. 36 от 24 март 1966 год.; Тодор Евтимов, Из революционното минало на учащата се младеж във Великотърновски окръг, Известия на държавните архиви, т. 11, 1966 год.

ПОЛОЖЕНИЕТО НА МЛАДЕЖТА ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ ОКРЪГ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

След освобождението на България от османско робство в резултат на Руско-турската война през 1877—1878 год. започнало безпрепятствено развитие на капитализма. Това свободно развитие на капиталистическите отношения не изменило тежкото икономическо положение на народа, в което той беше изпаднал в годините на петвековното иго. След Освобождението мястото на старите турски бейове и български чорбаджии, които изсмуквали силите на поробен народ, било заето от българската буржоазия, която продължила делата на своите предшественици. Останали неосъществени мечтите за социално равенство и република на онези, които горели и изгорели в огъня на борбата.

В освободена България започнало бързо нахлуване на западноевропейските евтини фабрични стоки, които разорявали дребните производители—селяни и занаятчийци. Особено бързо се разорявали тези занаяти, които били свързани с производство за снабдяване на турската войска. По признание на великотърновския окръжен управител през 1895 год. занаятите от година на година пропадали. Особено силно били засегнати занаятите табачество, кожухарство, абаджийство, халачество, мутафчийство, железарство, грънчарство, производството на които силно се конкурирало от западноевропейските фабрични произведения.¹

За пропадане на занаятчийството допринесла също и местната фабрична промишленост, която започнала бързо да се развива. През 1895 год. на територията на окръга имало 11 индустриални предприятия, преобладаващи от които били брашнените фабрики, пивоварните, бояджийските и др.² Силен тласък добила след Освобождението и тютюневата промишленост. На територията на окръга през 1895 год. е имало 7 фабрики за преработка на тютюн — две от тях били във В. Търново, собственост на братя Маневи & Ил. Петров и на братя Цоневи & х. Петър Баев. Останалите пет били в Горна Оряховица. Годишно фабриките преработвали 91 699 кг тютюн.³

Особено много били засегнати от капиталистическото развитие бедните и малоимотните селяни, които, за да си набавят необходимия инвентар за обработване на земята, прибегвали до заеми от лихварите и земеделските каси. Заемите били отпускани при високи лихви, което не давало възможност на селяните в определения срок да ги върнат. Те загубвали парчето земя и били принудени да станат ратаи при едрите земевладелци. За кредитиране на селяните на територията на окръга били създадени седем земеделски каси с над 1 250 000 лв. капитал.⁴

Тежкото състояние, в което изпадало селското население в окръга след Освобождението, принудило голяма част от селяните да търсят препитание в развиващата се в градовете индустрия или да емигрират в други страни, където ставали наемни работници при тежки условия на работа. В числото на постъпващите в индустрията селяни и разорени занаятчийци преобладавали младежите. Голям брой младежи емигрирали. Само за седем месеца (от 1 януари до 1 август 1895 г.) в окръга били издадени 8808 задгранични паспорта.⁵

Върху гърба на бедните и малоимотните от града и селото паднала и цялата тежест по издръжката на буржоазната държава. Това довело до по нататъшно съсипване на дребните производители. Пролетаризирането на населението довело до създаване на значителен

¹ Изложение за състоянието на Търновското окръжие 1894—1895 г., Търново, 1895, стр. 33.

² Пак там.

³ Пак там, стр. 17.

⁴ Пак там, стр. 36.

⁵ Пак там, стр. 20.

брой свободна и евтина работна ръка, която капиталистите използвали във фабричните предприятия. Последните се пълнели с малолетни работници и от двата пола. В редица насърчавани от държавата предприятия собствениците им широко използвали труда на жените и децата. Особено тежък бил трудът на чирашките работници, заети в тютюневата промишленост. Малкият чирак, възрастна на който не била повече от 7—8 години, бил подложен на непосилен труд и лоши обноски от страна на собствениците. Освен основната си работа във фабриката той бил длъжен да изпълнява и много други странични работи — носене на вода, сечене на дърва и др.⁶ Трудът на децата за собствениците на фабрики бил едно от най-подходящите средства за натрупване на капитали, тъй като на децата се заплащали ниски надници.

Използването на женския и детския труд в предприятията във Великотърновски окръг било широко разпространено. Тъкачните и тютюневите фабрики си служели най-вече с детски труд. В случая жертва ставали предимно малките момичета.⁷ Във фабриките работели момичета и момчета на възраст, в която трябвало да ходят на училище и да растат на свобода. Но вместо това те се отправяли към фабриките. Техният труд се заплащал много ниско — от 30 до 80 стотинки.⁸ Работният ден не се различавал от този на възрастните работници и често продължавал до 12—16 часа.⁹ Ние не разполагаме със статистически данни, които да покажат в кои предприятия в окръга по колко души работници били използвани, но няма съмнение, че собствениците на предприятия в окръга не са правили изключение от общото по това време правило да включват масово в производството деца и младежи, броят на които през 1910 год. съставлявал една трета от всички заети в промишлеността работници. Най-подробни сведения за използването на детския и женския труд дава д-р Димо Тодоров, който на основата на проведената през 1911 г. анкета съобщава, че от всички 363 795 работници 110 000 били деца и младежи до 25-год. възраст, а около 35—40 хиляди били на възраст от 20 до 25 год.¹⁰ Или общият брой на заетите в производството през 1911 год. в страната деца и младежи надминавал 200 хиляди души.

Издаденият закон за защита на детския и женския труд и допълнителните наредби към него не били спазвани от работодателите. Те не се грижели и за подобряване условията на труда, при които били поставени да работят малолетните. Не били вземани никакви предохранителни мерки срещу злополуките, нито пък за хигиенизирането на тези клонове от промишлеността, чието производство по характера си било отровно. Особено пагубно върху здравето се отразявали условията в тютюневите фабрики. Това се признава и от окръжния управител на Велико Търново, който в приказ № 2 съобщава: „Имам положителни сведения, че в тютюневите фабрики се използва трудът на деца от 7 до 10-годишна възраст и понеже вътре в тютюневите фабрики въздухът е развален с тютюнев дим, то вследствие на това някои от тия деца заболяват и в отсъствие на каква годее медицинска помощ стават или неспособни за работа, или пък се загубват веднъж за винаги.“¹¹ Въпреки дадените нареждания да не се използва трудът на деца под 13-год. възраст, липсата на всякаква охрана на труда давала възможност на фабрикантите да не се съобразяват с това. Напротив, тенденцията за непрекъснато въвличане в производството на малолетни от двата пола непрекъснато се разширявала заедно с ръста и броя на промишлените предприятия, каквито през 1905 год. започнали да възникват и в някои села на окръга — Златарица, Елена, Дебелец, Плаково, Килифарево, Бяла Черква и др.¹² Условията, при които били поставяни да работят младежите, били под нивото и на най-елементарните хигиенни изисквания. За тези условия четем в „Работнически вестник“. „Тук в праха, тъмнината и влагата, посред оглушителния шум на машините ние ще намерим десетки хиляди млади работници и работнички с изпити бледи лица, прегърбени и изтошени, как творят денонощно със своите нежни пръсти и слаби ръце несчетни богатства на своите безжалостни експлоататори, а самите те живеят в черна мизерия.“¹³ В резултат на всичко това и злополуките не закъснявали. Според изследванията на д-р П. Цончев през 1910 г. в седем текстилни фабрики в Габрово са станали 51 злополуки, които по възраст и пол се разпределят така:¹⁴

⁶ Работническото движение в България 1878—1904 г., т. I, С., 1953, стр. 127.

⁷ Пак там.

⁸ Пак там.

⁹ Пак там.

¹⁰ Д. Тодоров, Икономическото и политическо положение на работническата младеж в България, София, 1921, с. 11 и 19.

¹¹ Работническото движение в България, цит. съч., с. 127.

¹² Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1904—1905 год., Търново, 1905, с. 45.

¹³ В. Раб. вестник, бр. 15 от 2 юли 1910 г.

¹⁴ Д. Тодоров, цит. съч., с. 30.

Възраст	Мъже	Жени	Всичко
10—15 год.	1	12	13
15—20 год.	5	15	20
От 20 г. нагоре	16	2	18
Всичко	22	29	51

ници в селското стопанство. Така само за 1899 г. от мъжката гимназия „Св. Кирил“ във В. Търново броят на новозаписващите се ученици бил с 38 души по-малък в сравнение числото на записалите се през 1898 г.¹⁵ През същата 1899 г. от гимназията напуснали 98 ученика.¹⁶ Лошите материални условия, при които били поставени учениците, се отразил и на успеха им. От всички явили се през 1899 г. на изпит ученици само 30,70 % преминали в по-горен клас, 24,88 % останали с поправителен изпит, а 44,42 % останали да повтарят същия клас.¹⁷

Не се обръщало достатъчно внимание от властите и за удобна училищна сграда. Гимназията се помещавала в десет различни помещения, от които само две били собственост на общината, а останалите осем били частни къщи. По преценка на окръжния управител нито едно от тези помещения не отговаряло нито в педагогическо, нито в хигиенно отношение.¹⁸ При тази обстановка буржоазията се мъчела да внедрява сред младежта своята идеология, да я държи под свое влияние. Но младежта не останала беззащитна под капиталистическата експлоатация и идейното буржоазно влияние. Младежта намерила верен защитник в лицето на революционната марксистическа партия, която още с първите си стъпки поела защитата на интересите на трудовата младеж. Под непосредствените грижи на партията младежта устояла на буржоазното влияние и тръгнала по пътя на революционната борба на работническата класа за премахване на капиталистическата експлоатация, за изграждане на социалистическо общество.

ПРОНИКВАНЕ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ИДЕИ СРЕД МЛАДЕЖТА ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ ОКРЪГ

Тежките материални условия, при които били поставени да живеят младежите, ги карали да търсят нови идеали, по които трябвало да се устрои обществото. Ето защо в страната започнали да проникват различни идейни течения, чрез които се мъчели да обяснят преустройството на обществото. Това били предимно възгледите на руските революционни демократи, на утопичния социализъм на Чернишевски, както и някои обществено-политически теории на западноевропейските утописти като Ф. Ласал и радикалсоциализма от Сърбия.¹⁹ Особено широко се разпространявало в България сиромасомилството. Това идейно течение, което не е нищо друго освен смесица от руския нихилизъм и народничество, намерило почва сред учащата се младеж. Огромното влияние на това течение сред младежта се обяснява с факта, че училището не можело да даде отговор на големите социални проблеми, които вълнували учащата се младеж. Държавата, ръководена от класовите интереси на управляващата я буржоазна класа, въвеждала такива наредби, закони и правила, с които си поставяла за цел да подчини младежта на своето влияние, да препречи пътя на бедната трудова младеж за получаване на образование. Образователната система в училищата била в пълен разрез с демократичните стремежи на трудовата интелигенция. Тази система не давала възможност за едно демократизиране на образователното дело и по този начин училищните власти смазвали още при зараждането всяка проява на свободомислие. Това било и причината учащата се младеж да бъде така активна и с такъв пламенен

¹⁵ Изложение за състоянието на Търновското окръжие 1894—1895 г., Търново, 1895, с. 26.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Цв. Тодорова, Първи стъпки на революционното работническо младежко движение у нас. В Сб. „Винаги верни на партията“, София, 1960, с. 28.

идеализъм и готовност за изпитание в името на доброто, на красотата и правдата в живота да навлиза и възприема идейните течения. Нито едно обаче от тези течения не можело да даде точен отговор за бъдещото развитие на обществото, защото всички те са чужди на марксизма.

Широко разпространение намерили идеите на Спиро Гулабчев сред учениците от мъжката гимназия във В. Търново. Сам Сп. Гулабчев бил учител в гимназията през 1888—1889 год. Това били нови идеи, чужди дотогава на ученици и учители. Внасянето на тези идеи в гимназията оказало влияние не само на учениците, но и на учители, което довело до изоставяне на либералните убеждения от страна на някои учители. Особено внимание Сп. Гулабчев обръщал на четенето. Дори приятният поздрав между учениците бил заменен с нов „Чети, брате, чети“.²⁰

С присъщия на младежта пламенен идеализъм учащата се младеж от Велико Търново започнала да възприема и социалистическите идеи.

Разпространението на социалистическите идеи във В. Търново започнало след идването на Димитър Благоев и Вела Благоева, която станала учителка в девическата гимназия в родния си град през 1890 г. Това не останало незабелязано от училищните власти, които своевременно сигнализирали в Министерството на просветата, а последното от своя страна издало окръжно за проверка „благонадежността“ на учителите от всички средни и специални училища. За проверка верността на учителите към режима Министерството на просветата с окръжно № 2714 от 20. III. 1892 г. поискало от всички директори на училищата в страната да дадат сведение за миналото на учителите, за държанието им в училищата и мнението на директорите за благонадежността на учителите в техните училища, като дадат и заключения за дейността им — дали отговарят на правителствената политика.²¹

Под влияние и в резултат на дейността на Вела Благоева в девическата гимназия във В. Търново през учебната 1890—1891 г. се създал ученически социалистически кръжок. Учениците се събирали, четели, спорели, разширявали познанията си по някои въпроси на науката и обществения живот, отговорите на които не могли да намерят в училището, сега те ги намирали в разпространяваните книги и брошури със социалистическо съдържание. Разпространяването на тези идеи, особено между учениците от пети и шести класове на гимназията, представлявало голяма опасност, за която директорът на гимназията пише в рапорта си до Министерството на просветата.²² В разпространяването и възприемането на социалистическите идеи от учениците директорът виждал причината за влошаване на дисциплината, което било изразено чрез открито обявяване от учениците против някои недружелюбно отнасящи се към тях преподаватели.²³ Социалистическите идеи сред учениците се разнасяли чрез устната пропаганда на Вела Благоева и чрез различните брошури със социалистическо съдържание. Особено полезни се оказали часовете по история, в които В. Благоева разкривала пред учениците си причините за лошите условия на живот.²⁴ Вела Благоева не само разпространявала социалистическите идеи, но насърчавала и одобрявала дейността на учениците в това отношение. Срещу тези действия учителският съвет решително реагирал чрез рапортите на директора, които периодически изпращал до Министерството на просветата. Не намерил друг начин да спре огромното влияние, с което В. Благоева се ползвала сред своите ученици, директорът в своите рапорти се опитал да я представи едва ли не като най-неспособната от всички учители в гимназията.²⁵ Нищо не било в състояние да ограничи влиянието и разпространението на социалистическите идеи в гимназията. В резултат на това все по-ярко се очертавали сред учениците две групи или, както ги нарича директорът на гимназията, две партии — социалистки и несоциалистки.²⁶ Против това разпространение на социалистическата пропаганда в гимназията се вдигнали на крак и класните наставници, които заплашвали учениците с изключване, ако те възприемат и разпространяват тези идеи.²⁷ Заплахите, изглежда, не са дали за училищните власти очакваните резултати, което ги принудило да преминат към убеждаване на учениците да се откажат от тях, защото възприемането на тези идеи водело до разсейване и отвлечане от

²⁰ Н. Станев, Първите ми учителски години във Великотърновската мъжка гимназия. Юбилейна книга на Великотърновската мъжка гимназия „Св. Кирил“, В. Търново, 1933, с. 120.

²¹ ОДА — В. Търново, ф. 77, оп. 1, а. е. 5, л. 31.

²² ОДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 48, л. 20.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там, л. 26.

²⁵ Пак там.

²⁶ Пак там, л. 20.

²⁷ Пак там, л. 21.

сериозните им занимания в училище.²⁸ Учителският съвет препоръчал на учениците да използват книги не със социалистическо, а с научно съдържание.²⁹ След като и тези увещания не помогнали да се спре разпространяването на социалистическата литература в гимназията, на 6 юни 1891 г. учителският съвет решил да бъде изключена всяка ученичка, в която се намерят книги със социалистическо съдържание.³⁰ За разпространението на социалистическите идеи сред учащата се младеж във В. Търново допринесло значително и завръщането на Никола Габровски, който бил уволнен за такава дейност като учител от Пловдивската гимназия през 1891 г. Влиянието на Н. Габровски се признава и от директора на девическата гимназия, който в рапорта си до Министерството на просветата от 5 юли 1891 г. донася, че уволненият учител Никола Габровски, който живее тук, е прокарвал тия идеи и е разпространявал социалистически книжки сред учениците.³¹

Против разпространяването на тази „безздравствена“ идеология сред учениците през 1891 г. вземали мерки и училищните власти в мъжката гимназия „Св. Кирил“. На специално проведен учителски съвет били предупредени всички ученици, че ще бъдат наказани, ако се занимават с разпространението на социалистически идеи.³²

Една от проявите на учениците под влияние на тези идеи било пренебрежителното отношение към преподаването на „закон божи“. То било изразено чрез бягство от час или в отказване да четат молитва преди започване на часа,³³ в открито говорене и хулене против бога, създаване сред учениците неблагоприятна обстановка за провеждане на часа и др.³⁴ За такива прояви на учениците от мъжката гимназия учителският съвет на 31 октомври 1891 г. наказал учениците Иван Христов, Кръстю Николов, Колю Атанасов, Никола Николов и др.³⁵ Не били редки случаите и на колективно отказване на учениците да отговорят на поздрава на някои учители, които се отнасяли недружелюбно към тях. Такъв е случаят с учениците от IV клас, които не отговорили на поздрава на учителя по химия и откажали да излязат да бъдат изпитани.³⁶

Резултат на възприемането на социалистически идеи от учениците било и организираното чествуване деня от гибелта на Христо Ботев. На този ден учениците от седми клас провели манифестация, която започнала от гимназията през площад „Баждарлък“ до „Марно поле“, и на различни места в града издигали трибуни, от които пеели революционни песни и декламирали Ботеви стихове. Това чествуване направило силно впечатление не само на учениците, но и на цялото гражданство.³⁷ Придаването организиран характер на това чествуване не се понаряло на управляващите среди в града и по тяхно настояване учителският съвет наказал с намаляване на поведението учениците-организатори: Николай Друмев, Стефан Байчев, Петко Наев и др.³⁸

С особена любов и старание учениците от мъжката гимназия подготвяли вечеринки и утре, средствата от които използвали за закупуване на литература, между която имало и такава, забранена за внасяне в гимназията. Затова и училищните власти се обявили против провеждането на такива вечеринки.³⁹ За да прочисти училищната библиотека от литература със социалистическо съдържание, на 1. I. 1891 г. учителският съвет прегледал списъците на библиотеката и констатирал, че имало немалък брой книги в нея с философско съдържание, които действували разложително на учениците. Четенето на такива книги по преценка на учителския съвет било губене на време и не отговаряло на умствените възможности на учениците. След направените констатации била избрана комисия, която да прегледа книгите и отхвърли непотребните и безполезните.⁴⁰ Страхът от четенето на литература със социалистическо съдържание бил толкова голям, че накарал учителският съвет на гимназията на 30. XI. 1891 г. да забрани на учениците да посещават читалната и библиотеката на читалище „Надежда“, а класните наставници и целият учителски състав били задължени да следят изпълнението на това протоколно решение, За всеки ученик, посе-

²⁸ ОДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 48, л. 21.

²⁹ Пак там. а. е. 119, л. 71.

³⁰ Пак там.

³¹ Пак там а. е. 77, л. 26.

³² ОДА, ф. 99, оп. 1, а. е. 147, л. 1.

³³ ОДА, ф. 99 К, оп. 1, а. е. 148, л. 22.

³⁴ ОДА, ф. 99, оп. 1, а. е. 48, л. 84.

³⁵ ОДА, ф. 99 К, оп. 1, а. е. 148, л. 22.

³⁶ Пак там, л. 23.

³⁷ ОДА, ф. 199 К, оп. 1, а. е. 147, л. 3.

³⁸ Пак там.

³⁹ Пак там а. е. 148, л. 30.

⁴⁰ Пак там, л. 32.

шаващ библиотеката, да се донеса веднага в учителския съвет.⁴¹ По всичко личи, че това решение на учителския съвет не е било спазвано от учениците, тъй като то е било потвърдено отново на 29 февруари 1892 г.⁴² Наред с това учителският съвет забранил да бъде внасяно в гимназията списание „Ден“ и да не се разрешава на учениците да го четат, а класните наставници да следят изпълнението на това решение.⁴³

Независимо от това широко разпространение на социалистическата пропаганда сред младежта от Велико-търновски окръг в края на миналия век и в началото на XX век дейността на няколко младежки групи и кръжоци имала предимно просветен и пропагандаторски характер. Нови начини на

Обр. 1. Сградата на Дряновския хан във Велико Търново, където Димитър Благоев и Никола Габровски през 1891 г. основават първия марксистически кръжок

Abb. 1. Das Gebäude des Drjanovski-Hans in V. Tirnovo, wo Dimitar Blagoev und Nikola Gabrovski im Jahre 1891 den ersten marxistischen Zirkel gegründet haben

младежкото движение дало създаването и откритото излизане на БСДП като самостоятелна политическа партия на работническата класа. Социалистическата пропаганда след този исторически факт станала по-организирана, проявите на младежите, закърмени със социалистическия идеал, също ставали все по-насочени.

Особена целенасочена дейност започнали да развиват ученическите кръжоци в окръга. За активизиране разпространението на социалистическата пропаганда допринесли много изключенията от Пловдивската гимназия ученици-участници в бунта през 1891 г., които дошли заедно със своя учител Н. Габровски. Още с идването си те започнали активно да разпространяват социалистическите идеи. Социалистическите кръжоци в училищата във В. Търново започнали по-целенасочено да изучават произведенията със социалистическо съдържание. Тази важна задача ставала по предварително изготвен план. Тон за такава целенасоченост дал младежкият марксистически кръжок, изграден от Д. Благоев и Н. Габровски през 1891 г. (обр. 1), в който участвували не само ученици, но и млади работници. Този кръжок си поставил за цел изучаването на Маркс-Енгелсовия икономически материализъм и провеждал своите занятия по предварително изготвен от организаторите му план. Особено внимание Дим. Благоев обръщал на теоретическата подготовка на младите работници, а на учениците задавал литературата и ги оставял сами да се готвят по нея. Такъв план-програма изработил и социалистическият кръжок в мъжката гимназия „Св. Кирил“. Същата програма се използвала и от ученическия кръжок във Варненската гимназия. В програмата било застъпено изучаването на книгата на Д. Благоев „Що е социализъм и има ли той почва у нас“ и друга литература от поредицата на „Социалистическа библиотека“ (обр. 2).

Тази активност на учениците при възприемането и разпространяването на социалистическата пропаганда изплашило до такава степен директора на мъжката гимназия във В. Търново, че поискал от Министерството на просветата допълнително надзиратели, които да следят дейността на учениците не само в гимназията, но и вън от нея. От своя страна учителският съвет задължил учителите сами да упражняват контрол и да се противопоставят на всеки опит за внасяне и разпространение на социалистическа пропаганда в гимназията.⁴⁴ В знак на протест против това решение учениците започнали да изпращат анонимни писма до онези учители, които се отнасяли грубо към тях.⁴⁵

⁴¹ ОДА, ф. 99 К, оп. 1, а. е. 148, л. 68.

⁴² Пак там, л. 76.

⁴³ Пак там, а. е. 48, л. 83.

⁴⁴ Годишен отчет на Търновската мъжка гимназия „Св. Кирил“, 1899, с. 6.

⁴⁵ Пак там.

Обр. 2. Марксистически кръжок във Велико Търново през 1892 г.
Abb. 2. Marxistischer Zirkel in V. Tirnovo — 1892

За противопоставяне на този акт на учителския съвет учениците от гимназията изградили таен ученически комитет. Той разпространил прокламация, с която призовал учениците на бунт срещу онези учители, които се отнасяли грубо към тях. Датата на бунта щяла да бъде определена допълнително от тайния комитет.⁴⁶

Активната дейност на учениците-социалисти се дължала на връзките, които те поддържали със социалистическите дейци извън гимназията. За тази връзка пише и директорът на гимназията: „Не може да се отрече, че външни лица са подбудили и учениците към незачитане на училищния ред. Изобщо

не е лесно да се постави в нормален ред едно учебно заведение.“⁴⁷ Тясната връзка на ученическите кръжоци със социалистическите дейци давала възможност за редовното им снабдяване със социалистическа литература.⁴⁸

За ограничаване социалистическата дейност на учениците и връзките им със социалистическата дружинка в града учителският съвет задължил всички учители да засилят контрола над учениците вън от училището, като се посещават по-често квартирите им.⁴⁹ Учителският съвет виждал във всяка колективна проява на учениците опасност, чрез която се внасяли социалистически идеи в гимназията. Ето защо било забранено на учащите се в града да устройват забави, да присъствуват на сватбени тържества, да играят хоро, да откриват ученически гостилници и др.⁵⁰

В този начален период на социалистическо младежко движение учениците били преследвани, изключвани, забранявало им се да заемат учителска професия след завършване на гимназията. С тяхното проучване се занимавала и полицията.⁵¹ Против тези антидемократични и реакционни наредби и закони в образователната система, които не давали възможност за демократично образование на младежта, и под влияние на развиващите се в страната остри политически борби в периода на Стамболовисткия режим учениците от гимназиите в окръга започнали да се надигат на стачки в защита на своите интереси. Такъв бунт избухнал в Петропавловската семинария в манастира край Лясковец. Бунтът бил подготвен от ученици, членували на таен ученически кръжок в семинарията.⁵²

За целенасочена дейност на ученическите кръжоци във Великотърновската гимназия съдействувал и издаваният ученически вестник „Ученическа защита“ през 1895 г. В неговото издаване участвували учениците Васил Сребров, Драгомир Герганов, Стефан Димитров и др., които били изключени от гимназията за активна социалистическа дейност.⁵³ Ученическият вестник послужил за връзка с кръжоците от другите гимназии и съдействувал за известно свързване на дейността им около един център. Много от членовете на ученическите социалистически кръжоци се включвали в работата на социалистическата дружинка и станали едни от най-активните сътрудници на партийния орган в „Работник“⁵⁴ (обр. 3—4).

Младежките социалистически кръжоци в края XIX в. се изграждали предимно в онези места, където имало социалистически дружинки. Марксистическите кръжоци и библиотеки се

⁴⁶ Годишен отчет на Търновската мъжка гимназия „Св. Кирил“, 1899. с. 6.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ ОДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 48, л. 20.

⁴⁹ Годишен отчет на мъжката гимназия, цит. съч., с. 6.

⁵⁰ ОДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 120, л. 1, а. е. 148, 149 и 150.

⁵¹ ОДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 147, л. 1, а. е. 5, л. 55.

⁵² Цв. Тодорова, цит. съч., с. 31.

⁵³ Г. Боршуков, в. „Работник“, 1955, с. 45 и сл.

⁵⁴ Пак там.

превърнали в истински огнища за насаждане на социалистически идеи сред младежта. Поради това партията гледала на тези кръжоци като на ковачница за здрави просветни кадри за своите редици. Членовете на тези кръжоци били първите, които се обявили против реакционната политика на стамболовистите и опита им да превърнат училищата в гнезда на правителствените агенти. Младежите, пропити от социалистическите идеи, се прогивопоставяли решително на опита на властта да разтури ученическите кръжоци под предлог, че били разсадник на руското влияние.

Обр. 3. Васил Сребров от В. Търново, активен участник в марксистическия кръжок в мъжката гимназия

Abb. 3. Wassil Srebrow aus V. Tirnovo
aktiver Teilnehmer am marxistischen
Zirkel im Knabengymnasium

Обр. 4. Драгомир Герганов от В. Търново, активен участник в марксистическия кръжок в мъжката гимназия

Abb. 4. Dragomir Gerganov aus V. Tirnovo,
aktiver Teilnehmer am marxistischen
Zirkel im Knabengymnasium

Правителствените органи, ръководейки се от своята шовинистическа политика към Русия, се нахвърлили към ученическите кръжоци, разтурили библиотеките им, забранявали да се четат прогресивна литература, да се посещават читалните и библиотеките. Не били редки случаите и на масово изключване от гимназиите на тези, които не се подчинявали на правителствените решения. За да спре разпространяването на социалистическите идеи сред учениците от окръга, освен с терор стамболовисткото правителство си послужило и с други мерки. Министерството на просветата наредило на директорите да създадат нарочни комисии за наблюдение държането и дейността на учениците не само в гимназиите, но и във от тях. От своя страна учителските съвети натоварвали класните наставници да държат пред учениците речи, в които да оборват социалистическите идеи. Освен това класните ръководители и всички учители били длъжни да извършват внезапни проверки в квартирите и домовете на учениците и там, където се забележат, макар и слаби прояви на социалистическа пропаганда, учениците да се изключват от гимназията.

Реакционната политика на Стамболовия режим сплотявала младежите за борба против властта, за защита на своите интереси. В борбата против този режим голям дял се пада и на учащата се младеж, която водела борба предимно за защита на своите непосредствени интереси в училището и това предопределило нейните размери. Борбата на ученическата младеж не могла да излезе извън рамките на бунтовете, не могла да привлече и работническата младеж и особено младежта от селата. Въпреки това чрез своите бунтове учащите се излезли на общата политическа сцена, което говори за започналото все по-определено разширяване дейността на кръжоците, на социалистическото влияние над тях и превръщането им действително в марксистически кръжоци. Много от членовете на тези кръжоци както

на много места в страната, така и във Великотърновски окръг се изгубили в потока на живота, болшинството от тях обаче останали пламенни пропагандатори и борци за социализъм.⁵⁵

В борбата за подобряване на положението и за създаване на работническо законодателство активно се включва и младежта от Горна Оряховица. На 24 октомври 1893 г. 40 души работници изпратили прошение до Народното събрание. В прошениято младите работници описвали тежките условия на живот и работа, създадени вследствие развиващите се капиталистически отношения, които карат работниците да продават своята работна сила на най-ниска цена, за да си изкарат необходимите средства за живеене.⁵⁶ В своето прошение горнооряховските млади работници протестирали против увеличаване на работния ден, който достигал до 16—18 часа в денонощие. Особено енергичен е протестът против използването на женския и детския труд и униженията, които са принудени да търпят жените и децата от капиталистическия режим.⁵⁷ В прошениято младежите издигнали глас за пълна свобода на печата, на изборите и на сдруженията.⁵⁸

Прошение със същото съдържание изпратили и 80 души млади работници от Велико Търново.⁵⁹

Борбата на младите работници в защита на техните интереси не се ограничавала само с изпращане на прошения до Народното събрание. Често пъти тяхното търпение преминавало в открити стачки. Такава стачка обявили работниците от шивашките работилници на братя Николови във Велико Търново. Стачниците искали подобряване условията на работа ограничаване на работния ден и редовно изплащане на надниците. В знак на протест против тези произволи на собствениците стачкуващите шивашки работници напуснали работа.⁶⁰ Стачка организирали и 13 души шивашки работници от работилницата на Райнов във Велико Търново.⁶¹ С искане за редовно изплащане на надниците и подобряване на условията на труда се вдигнали на стачка през 1899 г. и работниците от строящата се железопътна линия Русе—Велико Търново. В стачката по сведения на окръжния управител на В. Търново взели участие над 500 души работници, на които не било изплащано за два и повече месеца.⁶²

През 1902 г. на стачка се вдигат и работниците от поддържането на горнооряховската гара. Причина за стачката е увеличаването на работния ден и грубото отношение на надзирателите.⁶³

Особено продължителна през 1902 г. била стачката на шивашките работници от работилницата на братя Николови и Райнов във В. Търново. В продължение на трийсет дни младите шивашки работници защитавали своите справедливи искания. Тази стачка била организирана и ръководена от работническия шивашки синдикат, в който били обединени повечето от работниците. Опитът на собствениците чрез уволнението на организатора на стачката Т. Грънчаров да принудят работниците да започнат работа не успял. Стачкуващите масово напуснали работа с решение да не се завръщат, докато не им се изпълнят исканията. Намесата на полицията също не дала резултати. В знак на протест против арестуването на 11 души стачкуващи работниците провели събрание, на което приели резолюция. В нея те енергично протестират против произвола на полицията и осъждат всички буржоазни институти, които служат на господарите.⁶⁴ Стачката на шивашките работници предизвикала оживление между всички работници в града. Тя била подпомогната от БРСДП. В нея партията виждала средство за издигане на класовото съзнание на работническата младеж.

Общо за периода от 1878—1904 г. във Великотърновски окръг работниците провели пет стачки, четири от които били във Велико Търново и една в Горна Оряховица.⁶⁵ Не всички проведени през този период стачки завършвали с успех, тъй като в повечето случаи те били стихийни и неорганизирани. Независимо от това обаче стачките показвали издигането на по-високо ниво класовото съзнание на работниците, осъзнатата от тях необ-

⁵⁵ Цв. Тодорова, цит. съч., с. 35.

⁵⁶ В. „Работник“, г. II, бр. 2 от 6. XI. 1893 г.

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Пак там, бр. 1 от 30 окт. 1893 год.

⁶⁰ В. „Освобождение“, г. III, бр. 1 от 20 юни 1898 г.

⁶¹ В. „Български печатар“, г. II, бр. 1, от 10 февр. 1902 г.

⁶² В. „Раб. вестник“, г. II, бр. 23 от 12 фев. 1899 г.

⁶³ В. „Раб. вестник“, г. V, бр. 45 от 28 юли 1902 г.

⁶⁴ В. „Раб. вестник“, год. VIII, бр. 14 от 29 септ. 1904 г.

⁶⁵ Работническото движение в България, 1878—1904 г., С., 1954, с. 14.

ходимост от премахването на капитализма. „Всяка стачка, учи Ленин, навежда работниците с грамадна сила на мисълта за социализъм, за борба на цялата работническа класа за своето освобождение от гнета на капитала“.⁶⁶ Това огромно значение на стачките за класово съзнание на работниците било изразено и от работниците от с. Килифареево, които в борбата си с местната буржоазия заявили: „Единственото спасение е народните маси да се наредят под знамето на социалдемократическата партия.“⁶⁷

Защита от експлоатацията младежта намирала в създаваните под влияние на партията свои организации и дружества. Първи в окръга работниците-печатари от Велико Търново създали свой клуб „Освобождение“, в който членували 43 души. Основаният през 1893 г. клуб се намирал в сградата на Дряновския хан. Клубът бил посещаван от над двеста души работници. В работническия клуб се получавали всички български вестници и списания и всички социалистически издания. Клубът развивал активна просветна дейност сред своите членове и младите работници в града. Всеки празничен ден се изнасяли беседи за социализма.⁶⁸ Начело с Великотърновската социалдемократическа организация членовете на този клуб взели участие в борбата на работниците за извоюване на закона за покровителстване на труда.⁶⁹ Това движение било подкрепено и от горнооряховските работници.⁷⁰

За повишаване на класовото съзнание на работническата младеж говори и организираното чествуване празника на труда — Първи май. За пръв път това чествуване било организирано във Велико Търново.⁷¹ Тържествено отпразнуване на Първи май през 1894 г. станало и в селата Мусина, Михалци, Емен и др.⁷² На самия празничен ден в с. Мусина било окачено червено знаме, което се развявало през целия ден пред селското читалище.⁷³ В с. Михалци били поставени три червени знамена.⁷⁴ Манифестиращите на празника трудещи се издигнали лозунга: „Да живее международната солидарност!“ „Да живее работническата социалдемократическа партия!“⁷⁵

През същата година бил направен опит за отпразнуване на Първи май с манифестация и във В. Търново.⁷⁶ Това чествуване се превърнало в традиция и в него вземали участие не само работническата младеж, но и учащите се.⁷⁷ Особено активни били учениците от мъжката гимназия във В. Търново — Васил Харлаков и Ил. Иванов, които през 1904 г. организирали в Горна Оряховица величествена манифестация. Дватамата застанали начело на манифестиращите работници, носейки червени знамена и декламирали стихове с революционно съдържание.⁷⁸ Те организирали подобно чествуване в целия VI клас на гимназията. В междучасието, въпреки настояването на учителите, те пеели революционни песни.⁷⁹ Повикан в дирекцията на обяснение, В. Харлаков заявил: „Ние искаме свобода, а не тирания, искаме свобода за изкуствата.“⁸⁰ За тази смела постъпка ученикът В. Харлаков бил изключен от гимназията.⁸¹

Под влияние на активната дейност на учениците-социалисти и подема на общото работническо движение в страната учениците предявили пред училищните власти искане за организирано чествуване на празника на труда Първи май, като се разреши на учениците да организират екскурзии, демонстрации извън училището.⁸² Това чествуване спомогнало много за засилване чувството сред младежта на организираност и другарска взаимопомощ. То било изразено на практика в организирането на различни мероприятия от учащата се младеж в помощ на бедни ученици. Такъв е случаят с учениците Ас. Георгиев от VII б клас и Ив. Петров от VI клас, които организирали заедно с други младежи от Лясковец през 1904 год. концерт в помощ на бедните ученици. За тази си постъпка организаторите били наказани от учителския съвет със строго мъмрене.⁸³

⁶⁶ В. Ил. Ленин, съч., т. 4, с. 322.

⁶⁷ В. „Освобождение“, бр. 31 от 2 март 1896 г.

⁶⁸ В. „Работник“, бр. 31 и 34 от 29 май и 10 юни 1893 год.

⁶⁹ Пак там, бр. 52 и 1 от 23 и 30 окт. 1893 год.

⁷⁰ Пак там.

⁷¹ Пак там, бр. 27 и 28 от 5 май 1894 г.

⁷² В. „Работник“, г. II, бр. 26 от 25 апр. 1894 г.

⁷³ Пак там.

⁷⁴ Пак там.

⁷⁵ Пак там.

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ Пак там.

⁷⁸ ОДА, ф. 99, оп. I, а. е. 148, л. 28.

⁷⁹ Пак там.

⁸⁰ Пак там, л. 17.

⁸¹ Пак там, л. 26.

⁸² Пак там, л. 26.

⁸³ Пак там.

През този период младежите все по-открито се обявяват против някои постъпки на местните власти, с които не били зачитани желанията им, или пък им отнемали някои придобивки. Младежите от с. Килифарево открито се обявили против опита на местната буржоазия да отнеме сградата, която се ползвала за нуждите на читалището, и се предаде на църквата.⁸⁴ Откритите прояви против съществуващите порядки се дължали на засилената партийна дейност за възпитанието на младежта. В резултат на това младежите от Свищов през 1893 г. основали свое работническо дружество и го нарекли на името на поета-революционер „Хр. Ботев“. В него членували 12 младежи. Дружеството послужило като основа за изграждането на социалдемократическа група в Свищов, която с известни прекъсвания, възобновила своята работа през 1895 г.⁸⁵ Представител на това дружество взел участие в работата на Първия конгрес на БРСДП в София.⁸⁶

През август 1893 г. във В. Търново бил основан първият шивашки синдикат с 13 души работници. Дейността на синдиката се изразявала преди всичко в организиране на събрания за работниците, на които Димитър Благоев и други социалисти изнасяли беседи и обсъждали въпроса за положението на работниците.⁸⁷ Няколко години по-късно такива работнически дружества били създадени и в други градове на окръга. В Свищов през януари 1902 г. било основано общообразователно работническо дружество „Съзнание“, а през март с. г. — Работнически клуб.⁸⁸ Общоработническо еврейско дружество „Работник“ с 20 члена било основано на 10 декември 1902 г. в Горна Оряховица.⁸⁹ През зимата на 1902 и 1903 г. пак в Горна Оряховица били основани работнически вечерни училища.⁹⁰ През 1902 г. възникват и първите професионални дружества на служителите от пощите. Телеграфопощенско дружество възникнало и във Велико Търново. То било основано на 15 юли 1902 г.⁹¹ Младежки дружества, чрез които прониквала социалистическата пропаганда, се създавали и в селата. Още през 1900 г. в с. Килифарево се създадо младежко социалистическо дружество „Закрила“ със седем души основатели.⁹² Между основателите били Георги Ковачев, Трифон Саралиев и др. Дружеството било регистрирано в общината и приело свой устав и програмата.⁹³ В програмата била определена целта на дружеството — комуната. Дружество „Закрила“ изиграло огромна роля за разпространяване на социалистическите идеи в селото.⁹⁴ То развивало и разнообразна просветна дейност. Организирано вечеринки, забави, изнасяло театрални представления, в които участвували голям брой младежи. Дружеството провеждало с членовете си и трудови дни за залесяване с плодни и декоративни дръвчета оголените край селото места. С постъпилите средства дружеството наело клуб и закупило книги. В своя клуб младежите от Килифарево поставили портретите на Хр. Ботев, В. Левски, Л. Каравелов.⁹⁵ Младежният клуб се превърнал в огнище за разпространение на социалистическа пропаганда. В него се помещавала и партийната библиотека, а през 1901 г. тук бил създаден и първият открит социалистически кръжок, в който участвували 7—8 души. В младежката и партийната библиотека се получавали партийният орган в. „Раб. вестник“, сп. „Труд“, „Природа“ и др. Първата книга със социалистическо съдържание била книгата на Д. Благоев „Що е социализъм и има ли той почва у нас“.⁹⁶

Под социалистическо влияние попаднали и някои младежи от с. Самоводене, които през 1903—1904 г. били ученици в лозаро-овощарското училище в гр. Видин. Тук те участвували в ученически социалистически кръжок. Няколко пъти присъствували на работническо събрание, на митинги и манифестации. Всичко това спомогнало за идейното възпитание на тези младежи.⁹⁷ През същия този период и други младежи от Самоводене се запознали със социалистическите идеи като ученици в Русенското столарско училище. Тези и други младежи, които симпатизирали на социализма, станали ревностни разпространители на марксизма в с. Самоводене.⁹⁸

⁸⁴ В. „Работник“, год. I, бр. 3 от 8 ноем. 1893 г.

⁸⁵ Ив. П. Игнатов, Из революционното минало на Свищовския край, Свищов, 1965, с. 36.

⁸⁶ БКП в резолюции и решения, т. I, с. 57.

⁸⁷ В. „Работник“, бр. 48 от 25 септ. 1893 г.

⁸⁸ Пак там, год. V, бр. 28 от 21 март 1902 г.

⁸⁹ Пак там, бр. 13 от 12 дек. 1902 год.

⁹⁰ Пак там, бр. 20 от 7 фев. 1903 год.

⁹¹ Кирил Ламбрев, Работническото професионално движение в България 1891—1903, С., 1966, с. 203.

⁹² Г. Михайлов, Килифарево в миналото и днес, раз. II, с. 91 (ръкопис).

⁹³ Пак там.

⁹⁴ Пак там.

⁹⁵ Пак там.

⁹⁶ Пак там.

⁹⁷ Георги Хр. Патриков, Страници от историята на Самоводене, В. Търново, 1967, с. 80.

⁹⁸ Пак там.

Целта на дружествата и кръжоците била да се откъсне младежта от влиянието на буржоазията.

Тази задача била от особено значение.

ДЕЙНОСТТА НА БРСДП (Т.С.) ЗА ПРАВИЛНОТО ОРГАНИЗАЦИОННО И ИДЕЙНО РАЗВИТИЕ НА МЛАДЕЖТА ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ ОКРЪГ

Очистила се от опортюнизма и превърнала се в революционно марксистическа партия след X конгрес 1903 год., БРСДП (т.с.) разгърнала още по-голяма работа за пропагандирането на социалистическите идеи сред работническата младеж. Като форма за задълбочено усвояване на социалистическите идеи от младежта партията използвала различни вечери, работнически кръжоци, просветни, гимнастически и други дружества.

След X конгрес окръжната партийна организация провеждала редица мероприятия за спечелване на младежта. Устройвала на редица места в окръга литературно-музикални вечери, на които пред младежите били изнасяни беседи със социалистическо съдържание. В Свищов била проведена вечер, на която младежите изслушали беседата „Социалдемократията и работническата младеж“.⁹⁹

С помощта на партийните организации през 1906 г. във Велико Търново и Свищов били изградени марксистически кръжоци.¹⁰⁰ Привличането в тези кръжоци на по-голяма част от работническата младеж наложило партията да обърне особено внимание на класовото възпитание на младежта. С този въпрос се занимавал XIII конгрес на партията през 1906 г. На конгреса се заговорило по-определено за такова възпитание на младежта.¹⁰¹ Въпросът бил разгледан отново и на XIV и XVI конгрес на партията. На тях пак се изтъкнала необходимостта от класово възпитание на младежта. В изпълнение на конгресните решения партийните организации във В. Търново и Горна Оряховица създали нови работнически младежки кръжоци.¹⁰²

Социалистически кръжоци били изградени и в някои села на окръга. В село Муси, на Цветан Лесичков основал кръжок, в който членували П. Д. Гановски, Атанас Р. Рачевски, Трифон Хаджиев и др.¹⁰³ Членовете на марксистическите кръжоци били основното ядро на създаващите се по места партийни групи. За основа на социалдемократическа група в Самоводене послужил марксистическият кръжок, изграден през 1905 год. от завърналите се в селото наскоро завършили образованието си ученици.¹⁰⁴

Кръжоците станали истинска школа за марксистическа подготовка на младежите, за спиране влиянието на буржоазната идеология. Дейността на марксистическите кръжоци се простирила не само над работническата младеж, но и над учащата се. В тях учениците имали възможност да се запознаят с прогресивното Марксово учение, да видят недостатъците на буржоазната образователна система.

За групиране на младежта около партията и за нейното класово възпитание наред с марксистическите кръжоци се създавали и гимнастически дружества. През 1907 г. в Килифарево било основано дружество „Юнак“, в което членували млади работници и младежи от средата на местната интелигенция.¹⁰⁵ В гимнастическите дружества, изградени и в други селища на окръга, членували и ученици. Създаването на гимнастически дружества разширило възможностите на партията за по-активна пропаганда на научния социализъм сред младежта.

В резултат на това младежките акции ставали по-революционни (обр. 5).

Избухването на Балканската война и особено на Първата световна война прекъснало хода на изграждането и укрепването на младежките дружества. Мобилизирането на голяма част от младежките и партийните членове, от една страна, и създаването се военно положение, от друга, попречили да бъде оказана по-действена помощ за укрепване на дружествата или за създаване на нови такива.

⁹⁹ В. „Работнически вестник“, бр. 100 от 11 март 1902 г.

¹⁰⁰ В. „Раб. вестник“, бр. 25 от 29 май 1904 г. и бр. 44 от 14. II. 1906 г.

¹⁰¹ БКП в резолюции и решения, т. I, с. 232.

¹⁰² Цв. Тодорова, За началото на работническото революционно младежко движение у нас. Ист. преглед, 1955, кн. 3, с. 49.

¹⁰³ Димо Р. Димов, Мусинската република, С, 1963, с. 169

¹⁰⁴ Хр. Патриков, цит. съч., с. 80.

¹⁰⁵ Георги Михайлов, цит. съч., стр. 95.

Обр. 5. Младежко дружество с. Дебелец — 1912 г.
Abb. 5. Jugendverein, Debelez, 1912

През време на войната партията не преставала да посочва на младежите, че е необходимо те да водят редовен организационен живот, макар и с малкото останали членове, че не трябва да се изоставя въпросът за възпитанието на младежта и борбата против войната. При съществуващите условия било трудно неукрепналите още дружества да организирват самостоятелни прояви, а се включвали в акциите, провеждани от партийните организации.¹⁰⁶

Едва след свършването на Балканската война отново започнало възстановяването на младежките организации. В краткия период между двете балкански войни и

Първата световна война килифарската партийна организация установила още по-тесни връзки с младежта. Под нейно непосредствено ръководство било създадено младежко социалдемократическо дружество.¹⁰⁷ То било една от формите, чрез които партията се свързвала и влияела не само на работническата младеж, но и на младежите, работещи на полето. Заедно с основателя на дружеството Стефан Манев в ръководството влизали Никола Вълев, Георги Тихов, Георги Колев и др.¹⁰⁸

Както партията, така и младежките дружества през този период не разбирали по ленински въпроса за единството между работници и селяни, което се отразило на правилното виждане на въпроса и след учредяването на Съюза на работническата социалдемократическа младеж през август 1912 г. Сега вниманието на всички младежки дружества било насочено предимно към сплотяване само на работническата младеж и по-малко за организиране на селската младеж. Само в с. Килифарево след учредителния конгрес на съюза било образувано единственото младежко селско дружество.¹⁰⁹ Представител на това дружество взел участие в работата на Втората конференция на СРСДМ, която се провела на 9 август 1915 г. в София. От всичко 16 делегати на конференцията, които представяли 400 члена на съюза, единият от делегатите бил от с. Килифарево.¹¹⁰ Конференцията, разглеждайки състава на съюза, констатира, че дружеството в с. Килифарево води редовен организационен живот и е редовно отчетено към Централното настоятелство.¹¹¹

РАЗВИТИЕТО НА МЛАДЕЖКОТО КОМУНИСТИЧЕСКО ДВИЖЕНИЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ ОКРЪГ СЛЕД ПОБЕДАТА НА ВЕЛИКАТА ОКТОМВРИЙСКА СОЦИАЛИСТИЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ

За разрастване на младежкото революционно движение в България и Великотърновски окръг оказала огромно влияние победата на Октомврийската социалистическа революция през 1917 г. Целият период след Първата световна война до извършване на Деветоюнския преврат през 1923 год. е период на разрастване и укрепване на младежкото революционно движение, което под влияние на започналия процес на болшевизация на партията и нейното непосредствено ръководство също се въоръжавало с новите ленински идеи. Чрез тях младежкият съюз виждал необходимостта от сплотяване своите редици на всички младежи.

¹⁰⁶ В сб. „Винаги верни на партията“, С, Нар. младеж, 1960, с. 70.

¹⁰⁷ Г. Михайлов, цит. съч., с. 99.

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ Материали по история на младежкото революционно движение, София, 1960 г., с. 70.

¹¹⁰ СРСДМ, БКМС и РМС в резолюции и решения на конгресите и конференциите, 1912—1947 г., С, 1961, с. 18.

¹¹¹ Пак там, с. 19.

Засегнати от войната, промишлеността и селското стопанство в окръга довели до значително влошаване на положението на трудещите се. Върху гърба на населението легнали последиците от войната — нови данъци, повишаване цените на стоките и др. Много младежи, синове на загинали на фронта войници, останали без поддръжка. Те били принудени при тежки условия да изкарват прехраната на своите семейства. Така например младежите от Горна Оряховица и Лясковец постъпвали на работа в захарната фабрика в Горна Оряховица.¹¹² В плетачната фабрика на братя Керкови и в макаронената фабрика в Горна Оряховица работният ден бил 10 часа.¹¹³ При ниски надници и лоши условия на работа продавали своя труд младите работници в керамичната фабрика в с. Калтинец, в дърводелските и шивашките работилници в Горна Оряховица и Лясковец.¹¹⁴ Не било по-добро положението на младежите от селата. Бедните селски младежи се наемали за ратаи при едри земевладелци, при които работили при ниско заплащане на труда по 15—18 часа. Войната оказала своето пагубно влияние върху образователната система и разстроила работата в училищата. В резултат на лошите условия на живот се разпространили различни болести. Били засегнати предимно онези младежи и ученици, които изпитвали на гърба си последиците от войната. Липсата на достатъчен брой лекари, които да следят за здравословното състояние на учащите се, водела до все по-широко разпространение на болестите. Освен това войната причинила и много материални щети на училищата, някои от които загубили цялата си материална част. Правителството не се интересувало от съдбата на учениците, не отпусвало достатъчно средства за подобряване на учебното дело. Тези обстоятелства не могли да създадат условия за добра работа нито в училище, нито в къщи. Те подтиквали учащата се младеж към образуване на свои организации и борба за подобряване на тяхното положение.¹¹⁵ Икономическата разруха, влошеното жизнено равнище на населението и засилената експлоатация били основната предпоставка за възторженото приемане на революционните лозунги на Октомврийската революция от трудещите се и младежта във Великотърновски окръг. „Ехото на Октомврийската революция — пише Тотю Саралиев — беше стигнало и до нашия Балкан и то даде съвсем ясна перспектива на партийната пропаганда и борба. Една особена възбуда обхвана младежта. Разговорите за революцията, за класовата борба заместиха обичайните младежки занимания. И особено съдбата на младата държава — тя като че ли стана и наша съдба и ние заживяхме с нейните трудности и успехи, с нейния нов, пълнокръвен живот. Отговор на въпросите, които ни вълнуваха, можеше да ни даде само партията. Почнахме да посещаваме партийните събрания, пълнехме с повод и без повод партийния клуб. Партийното ръководство почувствува колко сме израсли в това бурно време и своевременно се насочи към нас. Партийните дейци привличаха младежите с голям такт и умение, напътствуваха ги, запознаваха ги с партийната програма, възлагаха им една след друга задачи.“¹¹⁶

За правилното организиране и идейно насочване на младежта от окръга голяма роля изиграла партията, която след свършване на войната бързо възстановила своите организации и създавала нови. Окръжната партийна организация израснала като голяма политическа сила. На Първия конгрес на БКП(т.с.) през 1919 г. окръжната партийна организация била представена от 53 делегати, които представлявали 7 градски и 44 селски партийни организации с 1860 члева.¹¹⁷

Бързият ръст на партията ѝ позволил да застане начело на надигащото се революционно движение в окръга. Тя обърнала особено внимание за въоръжаване на младежта с марксизма-ленинизма, за насочването ѝ по нов път. Под грижите на партията младежкото движение в окръга придобило масов характер. Възстановени били старите дружества и израснали нови. Израстването на нови дружества в селата давало тон за целия младежки живот.

Нов тласък за организационното и идейното изграждане на младежките дружества дала Третата конференция на СРСДМ, която се провела на 25 май 1919 г. в София едновременно с Първия конгрес на партията. Тя фактически се превърнала в Първи конгрес на Българския комунистически младежки съюз. Първият конгрес се провел в обстановка на все по-разрастваща се революционна криза, започнала още в годините на Първата световна война. По примера на партията Третата конференция преименовала СРСДМ в БКМС. На

¹¹² С. Арабаджиев, Младежкото революционно движение във Великотърновски окръг под влияние на Октомврийската революция, ВИС, 1967, кн. 4, с. 27.

¹¹³ В. „Младеж“, бр. 52 от 8 юни 1922 г.

¹¹⁴ С. Арабаджиев, пос. съч., с. 27.

¹¹⁵ ОДА — ф. 77, оп. 1, а. е. 94, л. 182—184.

¹¹⁶ Тотю Саралиев, Килифарските комсомолци, Младостта на бащите, сб. спомени, С., 1959, с. 76.

¹¹⁷ Йордан Н. Йотов, Първи конгрес на БКП, С, 1959, с. 16.

Първия конгрес на БКМС от всичко 23 делегати 3 били от Великотърновски окръг, представители на младежките дружества в Голямо Яларе (Русаля), Дебелец и Килифарево.¹¹⁸ Комсомолски дружества били основани преди конгреса и непосредствено след него във Велико Търново, Бяла Черква под името „Ламби Кандев“,¹¹⁹ Лясковец, Златарица, Сухиндол Дебелец и др. Младежите от Килифарево нарекли своето дружество „Ленин“ и в него членували 40 души младежи.¹²⁰

Обединена в своите комсомолски организации, младежта от окръга по призива на партията вървяла в първите редици на провежданите акции против военното положение, скъпотията и глада. Младежите от Килифарево съвместно с партийната организация изпратили искане за подобряване живота и прокарване на революционни преобразования до министър-председателя и председателя на Народното събрание.¹²¹ На 20 март, 1919 г. цялата трудова младеж от Килифарево заедно с трудещите се от селото, всичко 600 души, под ръководството на комсомолския деец Петко Ахчиев с плакати и червени знамена се отправили за окръжния град, за да искат хляб.¹²² Тази акция, продължила повече от 5 часа и завършила с успех, била първата бойна акция на партийната организация и комсомола в Килифарево. След Първия конгрес в годините на революционен подем горнооряховските и лясковските младежи участвували в голямата стачка на работниците от захарната фабрика в Горна Оряховица през 1919 г., организирана и ръководена от партията за подобряване на материалното положение против реакционната политика на правителството.¹²³

Младежите от окръга участвували и в други големи акции на партията. През септември 1919 г. наравно с партийните членове те се включили в организираните от партията митинги и демонстрации против заробващия Ньойски договор. Тези акции били окървавени — паднал убит общарският работник Георгиев и ранен секретарят на ОК на БКП Върбан Ангелов.¹²⁴

Под въздействието на Октомврийската революция зачестили и революционните прояви на учащата се младеж. В окървавената демонстрация във В. Търново участвували много ученици от горните класове на гимназията, измежду които имало ранени.¹²⁵ Активността на учениците от Свищов била проявена на 24 май 1919 г. по време на величествената манифестация, организирана от партийната организация в града. Някои от учениците открито се обявили против скъпотията, а един от тях обяснил пред учителския съвет: „Участвувах в демонстрацията и митинга, защото изнемогавам под тежестите на скъпотията и като син на крайно беден баща с мизерни средства не мога да не протестирам.“¹²⁶

На масова стачка повторно се вдигат учениците от търговската гимназия в гр. Свищов. Стачката започнала на 7 октомври 1919 г. и продължила близо месец — до 3. XI. 1919 г.¹²⁷ Тя била ръководена от партийната организация. В протокола на учителския съвет на гимназията от 10. X. 1919 г. е отбелязано: „За съжаление трябва да признаем влиянието на външните обществени среди, които оказваха влияние върху външните и буйствата на стачниците-ученици.“¹²⁸ Учителският съвет провеждал заседание след заседание. На помощ бил извикан и представител от Министерството на просветата д-р Магнев, който се включил веднага и заработил за прекратяване на стачката.¹²⁹ Под негово председателстване на 14. X. 1919 г. се провело ново заседание на учителския съвет, в което четиричленна делегация на стачкуващите се явила и предложила 14 искания, за да се прекрати стачката. Между исканията, които стачкуващите издигнали и в позива си към гражданите на Свищов, били: уволнение на някои учители, които се отнасяли грубо към тях; да не се преследват стачкуващите ученици; да се приемат в училище всички стачкуващи; да се увеличи ваканцията за гроздобер и др.¹³⁰ Това предложение на стачкуващите не било прието от училищните власти и на 22 октомври отново се свикал на заседание учителският съвет. След четиричасово заседание били взети следните решения: 1. Учениците-инициа-

¹¹⁸ СРСДМ, БКМС и РМС в резолюции и решения, цит. сб., с. 26.

¹¹⁹ В. „Младежка правда“, бр. 3 от 10 септ. и бр. 69 от 19. XI. 1919 г.

¹²⁰ Т. Саралиев, цит. съч., с. 78.

¹²¹ ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 1849, л. 190.

¹²² ВОСР и рев. борби в България 1917—1919 г., С, 1957, с. 580.

¹²³ ОДА, В. Търново, ф. 60, оп. 2, а. е. 6, л. 9, 14, 16, 21, 25, 27. Цит. по Сава Арабаджиев, пос. съч., стр. 29.

¹²⁴ В. „Раб. вестник“, бр. 29 и 72 от 11 авг. 1919 г. и 2. X. 1919 г.

¹²⁵ В. „Раб. вестник“, бр. 71 и 74 от 1 и 4 окт. 1919 г.

¹²⁶ ОДА, ф. 878, оп. 1, а. е. 5, л. 30.

¹²⁷ Пак там, л. 12—30.

¹²⁸ ОДА, ф. 878, оп. 1, а. е. 5, л. 12—30.

¹²⁹ Пак там.

¹³⁰ Пак там.

тори да бъдат изключени от гимназията. 2. Инициаторите на стачката от други селища да напуснат града. 3. Учебните занятия да продължат само за първите и вторите курсове, а за трети и четвърти да се прекратят. 5. Гимназията да бъде затворена до прекратяване на стачката.¹³¹ Тези мерки не били в състояние да въздействуват на стачкуващите. Стачката продължила, като стремехът бил да се привлекат всички ученици и да не се допускат дезорганизатори. Спрямо тези, които правили опити да дезорганизируют стачката, стачният комитет ги лишавал от храна в ученическия стол.¹³² За прекратяване на стачката не помогнало и решението на учителския съвет да се затворят всички ученически столове за демонстрантите.¹³³ С всеки изминат ден броят на учениците в стачката се увеличавал. В заседание на учителския съвет от 23. X. 1919 г. било констатирано, че към стачниците се присъединявали и нови ученици, които дотогава не се били включили.¹³⁴ След като учителският съвет видял, че взетите мерки не са в състояние да спрат разрастването на стачката, опитали и с други мерки. Поискал всички ученици да се яват в гимназията с родителите си или с настойниците си, а Министерството на просветата да разреши гимназията да бъде затворена до второ нареждане.¹³⁵ В резултат на единството на стачкуващите учителският съвет не посмял да изключи инициаторите на стачката. Без условие били приети на училище всички стачкуващи, били открити затворените по време на стачката ученически столове, а стачният комитет успял да наложи своето искане — онези от учениците, които не взели участие в стачката, да не се приемат за столуващи в кооперативните ученически столове.¹³⁶

Стачката на учениците от търговската гимназия в Свищов била началото на организиран протест и борба против неуредиците в училището, за тяхното премахване и подобряване положението на учениците. Нова стачка за подобряване системата на обучение в търговската гимназия била проведена на 5. III. 1920 г. Този път демонстрантите се събрали в салона на местното читалище, където присъствували на организираното от партията театрално представление. На поканата на учителите да напуснат салона някои ученици заявили: „Ние искаме свобода за посещаване на всички организирани представления!“¹³⁷ След тази демонстрация били изключени завинаги от гимназията 9 ученика, а някои били наказани с последно предупреждение и условно записване в гимназията.¹³⁸

Масова ученическа стачка избухнала и в мъжката гимназия във В. Търново, която преминала при голяма организираност. В нея участвували ученици от всички класове. В някои паралелки стачкували повече от 30 души.¹³⁹ Младежите от Лясковец и Горна Оряховица през 1919 г. се вдигнали на стачка против реакционните и бездарни учители. Стачката била насърчавана от партията и учителите-комунисти и продължила близо три седмици.¹⁴⁰ По време на стачката били провеждани публични събрания и срещи, на които се разяснявали причините за стачката. Против стачкоизменниците били сформирани стачни постове, които имали за задача да не им позволяват да влизат в училище. Учителите стояли сами в класните стаи. Стачкуващите ученици дали отпор на групите полицаи, пристигнали да потушат стачката. В резултат на сплотеността на стачкуващите ученици стачката победила. Директорът на гимназията бил уволнен, а заедно с него учителите по руски език и психология. „Бе осъществено — пише Симо Топалов — нашето комсомолско искане да се върнат в гимназията всички изключени прогресивни ученици, и то без да им се намалява поведението.“¹⁴¹ Това било истинска крупна победа на комсомола.

Голям брой младежи участвували в транспортната стачка през 1919—1920 г. в Горна Оряховица. В подкрепа на стачкуващите железничари комсомолците от Лясковец и други селища на окръга организирали вечеринки и други акции с цел да съберат помощ за участващите в стачката железничари и телеграфопощенски работници. Младежите-комсомолци от окръга открито се обявили в защита на справедливите искания на транспортния пролетариат.

Организационното и идейното изграждане на комсомола в окръга в духа на идеите на Октомврийската революция продължило още по-активно и в следващите години и особено след Третия конгрес на комсомола през 1921 г. През този период великотърновската ком-

¹³¹ ОДА, ф. 878, оп. 1, а. е. 5, л. 12—30.

¹³² Пак там.

¹³³ Пак там.

¹³⁴ Пак там.

¹³⁵ Пак там.

¹³⁶ Пак там.

¹³⁷ Пак там, л. 44.

¹³⁸ Пак там.

¹³⁹ ОДА, ф. 99, оп. 1, а. е. 155. Цит. по Т. Колева, пос. съч., с. 71.

¹⁴⁰ Симо Топалов, Страници от времето на младостта, в сб. Младостта на бащите, С, 1959, с. 67.

¹⁴¹ Сим. Топалов, цит. съч., с. 69.

сомолска организация се наредила на едно от първите места. От всички 111 дружества в страната във Великотърновски окръг имало 16 редовно водени на отчет в Централното настоятелство комсомолски дружества.¹⁴² Само през 1920 г. в окръга били изградени много нови дружества, а в края на 1921 г. във Великотърновски окръг имало 9 градски младежки дружества с 475 члена и 28 селски дружества с 572 члена, или общо 32 дружества с 1047 члена, а в края на 1922 г. над 40 младежки дружества с около 1200 члена.¹⁴³

Това бързо нарастване на комсомолските дружества било резултат на активната работа на партийните дейци, които обграждали с внимание и грижи младежта. Делегат на Третия конгрес на комсомола през 1921 год. бил известният партиен деец Васил Мавриков. Той изнесъл един от основните доклади, включен като точка втора от дневния ред на конгреса. В доклада особено внимание се обръщало на работата на комсомола сред младежите от село, за решително пробуждане на малоимотните селски младежи и сплотяването им с градския пролетариат в една мощна революционна сила. В своя доклад представителят на великотърновската младеж изтъкнал, че заедно с ръста на БКП в селата никнат едно след друго и селски комсомолски дружества, чрез които трябвало да се работи активно преди всичко върху съзнанието на младежта от село, за сплотяване на нейните сили и не се позволи на буржоазията да противопостави селската младеж на градската работническа младеж.¹⁴⁴ Но както партията, така и комсомолът виждали сплотяването на селската младеж единствено чрез организирането ѝ в комунистическите дружества.¹⁴⁵ Затова конкретни лозунги, с които тя можала да бъде привлечена в борбата на пролетариата, БКМС не издигаше. Не си поставил за задача да установи връзки със ЗМС, който тогава имал влияние сред селската младеж.

В резултат на разширената възпитателна и организаторска дейност на комсомола след Третия конгрес изградените дружества в селата укрепвали, изграждали се нови. Най-масови дружества в окръга били в градовете В. Търново — 50 члена, Г. Оряховица 60 члена.¹⁴⁶ В селата Килифарево — 100 члена,¹⁴⁷ Стражица — 67 члена и др.¹⁴⁸

Особена активна работа развили комсомолските организации през т. нар. червен месец от 26 юни до 24 юли 1921 г. Младежите организирали масови и разнообразни мероприятия за привличане на нови членове, записване на абонати за в. „Младеж“, в. „Работнически вестник“, сп. „Ново време“ и др. На 11 юли 1921 г. комсомолците от гр. Свищов организирали излет. Те преминали през града с развети червени знамена. С това те искали да покажат на работниците в Свищов, че младежта е готова да се бори против мизерията. Вечерта същия ден партийната организация устроила вечеринка за комсомола, на която децата на работниците изнесли богата литературно музикална програма, а секретарят на партийната организация Евлоги Дамянов говорил за задачите на комсомола. Тази комсомолска проява спомогнала за привличане на нови членове в дружеството.¹⁴⁹ Такъв излет организира и младежкото дружество в с. Килифарево, в който участвували над 100 младежи. Тодор Радославов изнесъл беседата „Задачите на комсомола, значението на техните организации и политическата просвета в тях“, след което секретарят на ОК на БКП Борис Атанасов говорил за значението на детските групи. И двете беседи били изпратени от младежите с одобрителни възгласи.¹⁵⁰ През червения месец активна дейност развило и комсомолското дружество във В. Търново. На 13 юли 1921 г. то организиало събрание, на което Сотир Бранков изнесъл доклад „Цели и задачи на комунистическото младежко движение“. В резултат на тази дейност още същия ден 11 души младежи пожелали да станат членове на комсомола.¹⁵¹ През червения месец младежкото дружество „Спартак“ в с. Стражица устроило две танцови вечеринки, провело едно заседание, едно организационно събрание с литературна вечер, посетено от 67 члена. През месеца били приети трима нови члена и се обърнало особено внимание на дисциплината в дружеството. Всички младежи от дружеството се абонирали за в. „Младеж“.¹⁵² По време на червения месец се увеличил съставът и на младежкото дружество в с. Килифарево. Дружеството разгърнало широка

¹⁴² В. „Младеж“, г. I, бр. 1 от 1 юни 1921 г.

¹⁴³ ЦПА, ф. 39, оп. 1, а. е. 13. Цит. по С. Арабаджиев, цит. съч., с. 34.

¹⁴⁴ В. „Младеж“, г. I, бр. 1 от 1 юни 1921 г.

¹⁴⁵ Пак там.

¹⁴⁶ В. „Младеж“, бр. 10 от 4 авг. 1921 г. и бр. 35 от 28 януар. 1922 г.

¹⁴⁷ В. „Килифарски светли годишници“, Юбилеен лист, 21 септ. 1963 г.

¹⁴⁸ В. „Младеж“, бр. 32 от 6 ян. 1922 г.

¹⁴⁹ В. „Младеж“, бр. 9 от 27 юли 1921 г.

¹⁵⁰ Пак там.

¹⁵¹ В. „Младеж“, бр. 10 от 4 авг. 1921 г.

¹⁵² В. „Младеж“, бр. 32 от 6 януари 1922 г.

агитация и пропаганда сред работническата и малоимотната младеж в селото. Пред младежите се изнасяли различни беседи. Резултатът бил много добър. При приключване на месеца членовете на дружеството се увеличили с 30 души.¹⁵³ На проведената при приключване на месеца вечер видният партиен деец Тодор Радославов изнесъл беседа на тема „Пролетарската младеж и предните редове на комунистическото движение“. Била изнесена богата литературно-музикална програма от бойки стихове и революционни песни. Накрая всички дали обещание да укрепят още повече комсомолското дружество в селото.¹⁵⁴ В резултат на акцията през червения месец комсомолското дружество в Лясковец увеличило своя числен състав с двама нови членове, 14 абоната за в. „Младеж“, 1 за в. „Раб. вестник“. На организационни събрания се разгледали въпроси за съюзната дисциплина и се обърнало внимание за нейното подобряване.¹⁵⁵ Младежкото дружество в с. Арбанаси обявило 22 декември за въздържателен ден и средствата, събрани от неупотребата на алкохол, отивали за дружеството. Дружеството увеличило подписката за в. „Младеж“ и приело двама нови члена.¹⁵⁶

По време на червения месец във Великотърновски окръг се изградили нови младежки дружества във В. Търново, с. Беброво (под името Георги Кирков), с. Михалци с 58 члена, с. Горско ново село (под името Карл Либкнехт) с 14 члена. В с. Дебелец младежкото, комсомолско дружество било основано на 24. XI с 15 члена. То абонирали 10 члена за в. „Младеж“. В основаното комсомолско дружество в с. Михалци членували 65 члена. Младежите от селото били абонирани за в. „Младеж“, 20 души за в. „Равенство“, 20 за „Червен смях“, 6 за „Работнически вестник“, 5 за списание „Ново време“, 1 за „Селски вестник“ и 5 за „Народна армия“. В гр. Елена дружеството било основано с 18 члена. Въпреки тежките условия то укрепнало организационно и разширило своята дейност сред младежта. В Горна Оряховица било основано дружество с 60 члена.¹⁵⁷ Нови дружества през червения месец били основани и в Полски Тръмбеш,¹⁵⁸ Мусина, Драганово, Върбовка, Г. Липница.¹⁵⁹ В село Благоево дружеството било наречено „Червен борец“.¹⁶⁰

За сплотяване на младежките редици комсомолските дружества провеждали излети, срещи, конференции, вечеринки и др., на които са изнасяли лекции и беседи, литературни програми. Такъв излет и събрание провело на 16 и 24 август 1921 г. комсомолското дружество във В. Търново. На срещата, проведена под ръководството на секретаря на комсомола Димитър Иванов край Петропавловския манастир, взели участие и младежите от Лясковец и Горна Оряховица. Тази среща спомогнала за сплотяване на младежите от трите града. На нея партийните ръководители Панайот Цвиков и Сотир Бранков изнесли беседи, с които разобличили опитите на буржоазните партии да тровят съзнанието на младежта.¹⁶¹

За революционната активност допринасяли много и провежданите конференции и срещи, чрез които се сплотявали още по-тесно младежките редици за решителен отпор на настъпващата фашистка реакция. На 23 март 1922 год. във В. Търново се провела окръжна среща. На нея младежите от Килифарево преминали през града в няколко колони с червени знамена. Полицията арестувала ръководителите на срещата. В отговор на този произвол работниците от В. Търново изпратили решителен протест¹⁶² (обр. 6).

Голяма околийска среща се провела в с. Стражица, на която в образцов ред, под звуците на Интернационала, младежките колони от района навлезли в селото. Срещата завършила с манифестация и митинг, на който П. Цвиков и Борис Богданов говорили за целите и задачите на комсомола. Всички се разделили с вярата, че бъдещето принадлежи на комунизма.¹⁶³

Под лозунгите „Долу войната“, „За мир и братство със Съветска Русия“ преминала конференцията на комсомола от Горна Оряховица и района, проведена на 16 април 1922 год. В работата на конференцията взели участие 30 делегати от 10 села. Конференцията разгле-

¹⁵³ В. „Младеж“, бр. 11 от 11 авг. 1921 г.

¹⁵⁴ В. „Младеж“, бр. 84 от 1922 г.

¹⁵⁵ В. „Младеж“, бр. 84 от 1922 г.

¹⁵⁶ В. „Младеж“, бр. 36 от 8 февруари 1922 г.

¹⁵⁷ В. „Младеж“, бр. 10 и 11 от 4 авг. 1921 г. и 1 сеп. 1921 г., бр. 16 от 16 сеп. 1921 г., бр. 17 и 18 от 23 и 30 септ. 1921 г., бр. 26 от 24 поем. 1921 г., бр. 27 от 1 дек. 1921 г., бр. 34 и 35 от 21 и 28 ян. 1922 г.

¹⁵⁸ В. „Младеж“ бр. 42 от 1922 г.

¹⁵⁹ В. „Младеж“, бр. 3 от м. септ. 1922 г.

¹⁶⁰ В. „Младеж“, бр. 166 от 5 ян. 1923 г.

¹⁶¹ В. „Младеж“, бр. 10 от 4 авг. 1921 г.

¹⁶² В. „Раб. вестник“ бр. 251 от 4-май 1922 г.

¹⁶³ В. „Младеж“, бр. 49 от 6 май 1922 г.

Обр. 6. Излет, организиран от БКМС с. Килифарево през 1922 г.
Abb. 6. Ausflug vom bulgarischen kommunistischen Jugendverband organisiert, Kilifarevo, 1922

дала въпросите за задачите на комсомола, тезисите и резолюцията на II конгрес на Комунистическия интернационал на младежта.¹⁶⁴

Нова внушителна конференция провели комсомолците от Велико Търново и Килифарево на 6 май 1922 г. На този ден 30 младежи от Килифарево и В. Търново провели вечеринка в града. Полицията и този път се опитала да я разтури, като арестувала трима от участниците. Това не е попречило на младежите организирано на следващия ден да проведат още по-масова среща, в която взели участие 53 младежи от 6 села. В работата на конференцията взели участие партийните дейци Тодор

Радославов и Сотир Бранков. Срещата продължила цял ден и завършила с манифестация из града¹⁶⁵ (обр. 7).

Масова била окръжната конференция на комсомола на 14 декември 1922 год. във В. Търново, в която участвували 48 делегати от 28 младежки дружества в окръга. Конференцията се занимавала с практическите мерки, които трябва да вземат комсомолските дружества за ускоряване изграждането на нови дружества и подобряване идейното състояние на изградените.¹⁶⁶ След тази конференция били проведени районни конференции, които се занимавали с организационното състояние на дружествата в районите. По инициатива на младежкото дружество „Спартак“ в Стражица на 31 декември 1922 г. била свикана районна конференция в селото. В нея взели участие комсомолските дружества от с. Кесарево, Камен, Благоево, Лозен и др. Конференцията била проведена в училищния салон. Били изслушани докладите: „За вътрешното и международното положение“, „Младежкото движение“, „Общата политика“ и др. Разгледани били също и някои въпроси от организационен характер: състоянието на дружествата, дейността на секретарите и др. След приключване работата на конференцията младежите организирали манифестация. Над 900 души преминали с развети червени знамена из улиците на селото. Манифестацията била наблюдавана от почти цялото село. Накрая младежите изказали надежда, че всички ще работят за възтържествуване на новото светло бъдеще.¹⁶⁷

Под непосредственото ръководство на окръжната партийна организация дейността на Комунистическия младежки съюз през 1922 год. и началото на 1923 год. значително се подобрила. Започнало изграждането на нови дружества и укрепване на съществуващите. Така за по-малко от месец били създадени нови дружества в Горна Липница, Златарица, Леденик и др.¹⁶⁸ Под непосредственото ръководство на партийната организация дружества били изградени в с. Сергювец (Първомайци) и Паскалевец.¹⁶⁹

Комунистическият младежки съюз във Великотърновски окръг развил активна дейност за привличане под свое влияние и на тези младежи, които били членове на туристическия съюз. Особено енергично се противопоставили комсомолците от В. Търново на стремежа на ръководството на туристическия съюз да изпрати от името на съюза телеграма до правителството с грубо националистическо съдържание¹⁷⁰ (обр. 8).

¹⁶⁴ В. „Младеж“, бр. 49 от 6 май 1922 г.

¹⁶⁵ Пак там.

¹⁶⁶ В. „Младеж“, бр. 29 от 14 дек. 1922 г.

¹⁶⁷ В. „Младеж“, бр. 33 от 17 ян. 1923 г.

¹⁶⁸ В. „Младеж“, бр. 43 от 1923 г.

¹⁶⁹ Н. Бонев, Към историята на няколко партийни и младежки знамена във В. Търновски окръг, Изв. на ОМ, В. Търново. Варна, 1952, с. 131—132.

¹⁷⁰ В. „Младеж“, бр. 4 от 1922 г.

Обр. 7. Окръжна комсомолска среща през 1922 г. в с. Дебелец
Abb. 7. Bezirkstreffen der Komsomolzen, Debelez, 1922

Обр. 8. Младежки туристически поход до връх Бузлуджа — 1922 г., ръководител секретаря на окр. комитет на БКМС — Димитър Иванов
Abb. 8. Jugendwanderung bis Busludsha, 1922, Leiter — der Sekretär des bulgarischen kommunistischen Jugendverbandes Dimitir Iwanov

За патриотичното и интернационалното възпитание на младежта комсомолските дружества в окръга използвали чествването на годишнините на наши революционери и активни дейци на международното работническо движение. Голямо чествуване на годишнината на поета-революционер Христо Ботев организирали младежите от с. Лесичери, на което те дали обещание да доведат докрай борбата против буржоазията,¹⁷¹ а младежите от с. Миндя отбелязали годишнината от обесването на Васил Левски.¹⁷²

Клетва за довеждане докрай борбата против класовия враг дали и младежите от комсомолското дружество в Лясковец, което те изразили в издадената другарска жалейка във връзка с убийството на техния секретар Петър Цоцуманов, загинал на 13 юни 1923 г. в бой с деветоюнските превратаджии. В жалейката младежите заявили, че борческият дух на техния секретар ще ги окриля в борбата за тържеството на комунизма.¹⁷³

Организирано чествували деня на Карл Либкнехт и Роза Люксембург комсомолските дружества в с. Стражица и Константин. На свои събрания младежите изслушали доклади за делото на двамата работнически водачи, а младежите от с. Константин с подкрепата на партийната организация манифестирали из селото под звуците на Интернационала и издигнали лозунга „Да живее пролетарската младеж“.¹⁷⁴ Годишнината на двамата работнически водачи била чествувана съвместно с партийната организация и от комсомола в с. Горско ново село. В него взели участие над 240 младежи. Това чествуване било повторено в с. Долна Липница, на което присъствували и младежите от с. Обединение.¹⁷⁵ Този ден комсомолците издигнали лозунга „Те са живи, те са между нас, те не умират“.¹⁷⁶ Чествването годишнината от смъртта на двамата пролетарски герои се превръщало в мощна манифестация на интернационализма на партията и комсомола.

Ярка проява на интернационализма на младежта на Великотърновски окръг било чествването на международния младежки ден — 5 септември. На този ден младежите провеждали събрания, митинги и демонстрации. Събирали средства за международния младежки фонд. На този ден комсомолът от окръга събрал 2400,95 лв., които по селища се разпределят така:¹⁷⁷

Горна Оряховица — 889	Горско ново село — 92	Арбанаси — 51
Велико Търново — 739,45	Иванча — 80	Лясковец — 35
Стражица — 273	Долна Оряховица — 61	Елена — 22
Бяла Черква — 98,50	Дебелец — 60	

Международният ден на младежта във Великотърновски окръг минал под знака за събиране помощи за гладуващите в Поволжието. Зовът на партията за оказване помощ на гладуващите в Съветска Русия намерил широк отзвук и сред младежта. Младежите от всички краища на окръга се поставили веднага в услуга на партийните организации и участвували активно в акциите за събиране на помощи. Още със започването на акцията младежите от комсомолското дружество „Левски“ във Велико Търново обходили младежки и партийни членове за събиране на средства. В резултат на акцията били събрани 360 лева.¹⁷⁸ Акция за събиране помощи за пострадалите в Поволжието провели и младежите от с. Стражица,¹⁷⁹ а комсомолците от Килифарево организирали манифестация и с марша на Съветската армия преминали през селото. Вечерта на 11 ноември 1921 г. устроили вечеринка, средствата от която внесли във фонда „Подкрепа на гладуващите в Съветска Русия“.¹⁸⁰ Вечеринка за събиране на средства за фонда провели и младежите от с. Арбанаси.¹⁸¹ В акцията се включили и учениците от мъжката гимназия във Велико Търново, които организирали вечеринка и събраните средства внесли във фонда.¹⁸² В акцията за събиране на средства активно участвували и учениците от девическата гимназия във Велико Търново. Те организирали лотария с ученически рисунки и събраните средства внесли за подпомагане на гладуващите в Поволжието. В резултат на това били събрани

¹⁷¹ В. „Младеж“, бр. 38 от 17 март 1922 г.

¹⁷² Пак там, бр. 40 от 3 март 1922 г.

¹⁷³ Пак там, бр. 3 от 23 юни 1923 г.

¹⁷⁴ Пак там, бр. 35 и 36 от 3 и 28 ян. 1922 г.

¹⁷⁵ Пак там, бр. 44 от 30 март 1922 г.

¹⁷⁶ Пак там, бр. 38 от 17 март 1922 г.

¹⁷⁷ В. „Младеж“, бр. 38 от 17 февр. 1922 г.

¹⁷⁸ Пак там, бр. 40 от 3 март 1922 г.

¹⁷⁹ Пак там, бр. 36 от 8 февр. 1922 г.

¹⁸⁰ Пак там, бр. 24 от 11 ноем. 1921 г.

¹⁸¹ В. „Младеж“, бр. 46 от 16 април 1922 г.

¹⁸² ОДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 94, л. 35.

4626 лв. и няколко предмета.¹⁸³ Активни помощници на партията в тази акция били и комсомолците в Лясковец. Те организирали публични младежки събрания, ходели по къщите, разяснявали целта на акцията. Събирали пари и храни. Били събрани два вагона жито, фасул, царевица, овес, ечемик и др. Събраните продукти комсомолците придружили до Варна и участвували в натоварването им на парахода.¹⁸⁴

Тези акции и разнообразната масово-политическа дейност на окръжната комсомолска организация я сплотявали организационно и укрепвали връзките между дружествата в целия окръг.

Възникнало и оформило се под непосредствените грижи на партията, революционното работническо младежко движение във Великотърновски окръг носело същите белези и слабости, каквито партията допускала през своя тесносоциалистически период на развитие. През този период партията насочвала своето внимание главно към работническата младеж, а по-малко се работило за идейното и организационно сплотяване на трудещата се младеж от селата.

Независимо от всичко това създадените през разглеждания период младежки кръжци, дружества, СРСДМ и БКМС изиграли огромна роля за идейно-теоретическото укрепване на младежта и нейните организации, които се явяват като един основен резерв за разрастването на партията.

Младежкият комунистически съюз във Великотърновски окръг се издигнал като истинска революционна младежка организация, верен помощник на партията в борбата ѝ против капитализма.

DIE ENTWICKLUNG DER REVOLUTIONÄREN JUGENDBEWEGUNG IM BEZIRK V. TIRNOVO

N. Bonev

ZUSAMMENFASSUNG

Die Befreiung von der Türkenherrschaft bahnte den Weg der kapitalistischen Entwicklung Bulgariens. In ihrem Streben nach schnellem Bereichern nahm die neue kapitalistische Klasse den Platz der türkischen Feudalherren und der bulgarischen Unterdrückten ein, begann in grossem Masse die Arbeit minderjähriger Jungen und Mädchen auszubeuten. Besonders stark wurde die Arbeitskraft der Minderjährigen in der Textil- und Tabakindustrie ausgebeutet.

Aus Geldmangel und wegen hoher Schulgebühren wurden Kinder im Schulalter nicht in die Schule, sondern in die Fabriken geschickt. Unter schweren Arbeitsverhältnissen wurden sie gezwungen bei kleinem Lohn und langem Arbeitstag ihre Arbeit zu verkaufen. Die Ideale der Revolutionäre für „reine und heilige Republik“ und soziale Gleichberechtigung wurden keine Wirklichkeit. Die aufgeweckte bulgarische Jugend begann nach neuen Ideen zu suchen, die ihre Fragen nach der zukünftigen Gesellschaftsordnung beantworten könnten. Unter die Jugendlichen drangen die Ideen der russischen Demokraten ein, des utopischen Sozialismus Tschernischewskis.

Auch manche politische Theorien der westeuropäischen Utopisten und des serbischen Radikalsozialismus blieben der bulgarischen Jugend nicht fremd. Sie machte sich auch mit der Armentheorie von Spiro Gulabtschew bekannt. Keine von diesen Strömungen war aber imstande die Fragen der Jugend zu beantworten, da sie alle dem Marxismus fremd waren.

¹⁸³ СДА, ф. 77, оп. 1, а. е. 94, л. 155 и 165.

¹⁸⁴ Симо Топалов, цит. съч., стр. 72.

Nur die sozialistischen Ideen konnten den Interessen der Jugend erwidern und ihr helfen die Mittel zur Verteidigung der eigenen Interessen zu finden.

Viele Zirkel und Vereine wurden gegründet, die die sozialistischen Ideen unter die Schul- und Arbeiterjugend verbreiteten. Einen neuen Aufschwung bekam die Entwicklung der jugendlichen Arbeiterbewegung im Bezirk nach der Gründung der bulgarischen sozialdemokratischen Partei (BSDP), die den Organisations- und Ideenaufbau der Jugendorganisationen direkt leitete.

Eine wichtige Rolle für die richtige Orientierung der Jugend im Bezirk spielte auch der 1912 gegründete Verband der sozialdemokratischen Arbeiterjugend.

Von grosser Bedeutung für die weitere Entwicklung der revolutionären Arbeiterbewegung in Bulgarien und auch im Bezirk war der Sieg der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution. Die ganze Periode nach dem ersten Weltkrieg bis zum Staatsstreich am 9. Juni 1923 ist eine Periode des Wachsens und Starkens der revolutionären Jugendbewegung. Unter dem Einfluss des Bolschewisierungsprozesses in der bulgarischen kommunistischen Partei, unter ihrer unmittelbaren Leitung rüstete sich die Jugendbewegung mit den Ideen Lenins aus.

Die Jugend aus dem Bezirk stand in den ersten Reihen im Kampf gegen Hunger und Verteuerung, den die Partei organisierte. Der Komsomol im Bezirk faltete aktive Tätigkeit zur Klassenerziehung seiner Mitglieder aus, erzog sie in Liebe zu Volk und Vaterland.

ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ФАБРИКА ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ФИЛЦ И КЕЧЕ

Кинка Панайотова

Велико Търново и след Освобождението си остава в кономическо отношение предимно занаятчийски град. Под влияние на новите капиталистически производствени отношения неговата слава на „куру скеля“ от времето на Възраждането постепенно замира. Стесненият пазар, нуждите от нови производства, първоначалното натрупване на капитала, конкуренцията на местните и вносните фабрични стоки водят до разоряване на значителна част от занаятчиите. Отрицателно влияние върху икономическото развитие на града оказва и игнорирането му като столица на България и построяването на жп. център в Горна Оряховица. До края на XIX в. Велико Търново не престава да играе до известна степен ролята на икономически и политически център, но все повече се чувства неговото изоставане. От началото на XX в. градът като че ли изведнъж изгубва своето икономическо значение. Остава неговата историческа слава и авторитет на административен град. Това води до бързо намаляване на населението му, до масово преселване в София, Габрово, Русе, Варна и други градове, където се развива индустриално производство. Много видни търновски общественици изказват мнението, че бъдещето на Велико Търново е в индустрията.¹ В редица случаи обаче съзнателно се спъва индустриалното развитие на града с оглед защита на интересите на занаятчиите.

Наред с малките занаятчийски работилници и основаните преди Освобождението няколко фабрики възникват нови индустриални предприятия от местно значение с незначителни капитали. Новите фабриканти след 1900 г. са предимно бивши търговци и занаятчи. Към последните се отнася и Злати Ив. Златев, който през 1914 г. основава първата българска фабрика за производство на филц и кече.

По професия Злати Ив. Златев е общар. Отначало той вижда бъдещето на занаятчийството в кооперацията. Под негово ръководство осем общари основават кооперация. Те закупуват сградата на работилницата за производство и боядисване на забрадки на Владимир Нейков,² която била на шосето за Габрово, и за пръв път в града организират производство на обувки по индустриален начин. Не след дълго обаче кооперацията се разпада поради липса на капитали. Злати Ив. Златев изкупува сградата и имуществото на кооперацията и продължава да работи сам.³ Постепенно той се убеждава, че общарството има незавидна перспектива в сравнение с текстилната промишленост и затова се преориентира към нея. Привлича го преди всичко вълненият текстил, но развитието му във В. Търново предполага наличието на известни условия, които всъщност не съществуват по това време. Освен това Златев трябва да се съобразява с бързо развиващите се вълнотекстилни фабрики в Габрово и Сливен. Отчитайки правилно обективната обстановка в страната, подготовката на правителството за въвеждане на България в Първата световна война, както и условията и възможностите за индустриално производство във В. Търново, Злати Ив. Златев се ориентира към фабрикация на кече, от което особено много се нуждае войската. На 22. III. 1914 г. той основава първата българска фабрика за филц и кече. Фабриката се развива бързо и намира добър пласмент на производството си до края на

¹ Москов М., Миналото и бъдещето на В. Търново в ик. отношение. В. Търново, 1910, с. 28—29.

² Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1905—1906 г., с. 56—57.

³ Алманах на Царство България 1913—1914 г., с. 1037.

Първата световна война. Успоредно с нейното разрастване растат и печалбите на Златев. След свършването на войната търсенето на кече рязко спада. Фабриката е обвърната в керамична и функционира като такава до 1925 г.^{3а}

По време на частичната стабилизация на капитализма 1925—1929 г. във В. Търново натрупаните от занаятчий и търговци капитали от войната се влагат в нови индустриални предприятия. Възникват частни фирми, акционерни дружества, събирателни дружества и такива с ограничена отговорност.⁴ Трябва да отбележим обаче, че в сравнение с индустриално развитите градове раздвижването във В. Търново е в значително по-малки мащаби. То не донася прелом в икономическия облик на града. Под влияние на новите условия Злати Ив. Златев отново променя производството си. Той преустройва тухларската фабрика в шапкарска, внася шапкарски машини от Чехия и Германия и поканва като моделиери чешки специалисти. Оказва се обаче, че произвежданите шапки не са на нивото на съвременната модна линия, в която ръководна роля играят френските и италианските моделиери. Постепенно произведената продукция залежава. Започналата нова икономическа криза 1929 г. — 1933 г. довежда Златев до фалит. Не след дълго той умира (1929 г.). Банката описва цялото му имущество. Активната намеса на съпругата на Злати Ив. Златев Мария Златева Дикун спира разпродажбата и пълното ликвидиране на предприятието.

Наследниците на Злати Ив. Златев — Здравко, Живко и Милко Златеви — предлагат на банката отсрочка на дълговете и промяна на фирмата — Събирателно дружество „Злати Ив. Златев & Синове“. Те извършват някои преобразования от организационен и технически характер. Същевременно поканват за моделиер немец, който дълги години е работил в Испания. Отначало производствената дейност е насочена към оползотворяване на материали, вложени в залежалите и демодирани стоки. Около 10 000 развалени мъжки шапки са преправени на дамски и пласирани във В. Търново и София.⁵ Въпреки че в Русе по същото време работи шапкарска фабрика, Златеви имат голям успех. Те се свързват с търговци-евреи, които им предоставят капитали, дават им възможност бързо да доставят вносни материали и да пласират продукцията си.

Основната суровина — вълната — предприятието си набавя чрез големите търговски фирми-вносители и търговски къщи: Соломон Адания (София), Ашен Бенсусан (Русе), Ар. Джайн (Русе), Киркор Закарян (София) и др. Доставчици на фина австралийска вълна, карбонизирани и дегудронирани кемлинги, карбонизирана вълна „далермо“, „далила“, „долима“, „бонко“ и „депура“ са търговската къща Ойлер и Со (Брадфорд), Hamilton & Co Ltd (Bradford), Wattinne, Bossut & Fils (Bradford), Bersch & Co (Sydney).⁶ Вълна „кап“ и всички видове европейска вълна доставят фирмите: W. A. Fritze & Co (Bremen), Holzwardt (Berlin), Kasten & Co (Berlin), C. Hans Kühn (Leipzig), Jg. Ortoman's Nachfolger (Wien), Simonius, Vischer & Co (Basel), Ernst Bleckman (Berlin) и др.⁷

Във връзка с разширяването на производството и с оглед изработването на шапките и шумпите в съвременна модна линия братя Златеви през 1940—1941 г. стават членове на Италианската търговска камара и поддържат връзки с големи германски и италиански шапкарски фабрики и фирми: S. A. Cappellificio Nazionale (Monza), Hutfabrikanten J. Huckels Söhne (Neutitschein, Ostsudetenland), Hutmacher P. и C. Habig (Wien), Gebrüder Otto (Leipzig), Gubener Hutfabrik K. G., A. Peschel Hutfabrik (Schonau, Neutitschein, Ostsudetenland) и др.⁸ Някои от тях им доставят мъжки и дамски шумпи-мостри.

За периода 1935 — 1946 г. фабриката произвежда 28 вида артикули, като се започне от шапкарството и производните му до всички видове кечета и филц. Представа за промишлената продукция по години дава таблица 1.⁹

Шумпите и всички видове шапки и барети се пласират в страната, а фесовите у нас и в мохамеданските страни. Предприятието доставя шумпи в София на такива известни шапкарски фирми като: събирателно дружество „Труд“ за търговия с мъжки шапки на Аруети & Кузманов, ул. „Екзарх Йосиф“ 15, мъжки и дамски шапки на Н. Голдшайн, ул. „Алабин“ 35, шапкарница „Ренесанс“ на Сами Машиах, ул. „Пиротска“ 14, Несим Финци, Леон

³ Анкета по керамичното производство в България през 1924 г., извършена от Съюза на българските керамисти, С, 1925 г., стр. 42.

⁴ Дружествен търговски регистър, т. I, II, III, ОДА — В. Търново.

⁵ Според спомените на Димитър Димов, който работи в предприятието от 1932 г. сега лича лник ОТК при ДИП „В. Левски“.

⁶ ОДА, ф. 287, оп. 1, а. е. 7, л. 2, 3, 173; а. е. 29, л. 160, 161, 164, 165, 162, 163.

⁷ Пак там, а. е. 7, л. 4, 7, 15; а. е. 8, л. 127, 169; а. е. 9, л. 78; а. е. 29, л. 82, 83 и др.

⁸ Пак там, оп. 1, а. е. 10 л. 205, 253, 282, 286, 297, 298, а. е. 29, л. 23, 28, 34, 90, 103, 128, 134.

⁹ Пак там, а. е. 21, л. 40.

Таблица 1

№	Производство	1935 г.	1936 г.	1937 г.	1938 г.	1939 г.	1940 г.	1941 г.	1942 г.	1943 г.	1944 г.	1945 г.	1946 г.
1	Еълнен дреб	—	—	—	—	—	7000	5643	—	37097	19971	—	—
2	Филцови барети	—	—	—	—	—	—	47	—	—	—	—	—
3	Викли	—	—	—	—	—	—	7330	—	—	—	—	—
4	Подложки за маш.	—	—	—	—	—	—	750	—	—	—	—	—
5	Филцово сиво фино кече	—	—	—	—	—	—	—	41000	—	14000	—	—
6	Вълзоби. вълна	—	—	—	—	—	—	—	—	30050	10600	4.00	—
7	Кече за паттони	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Кече за пантофи	—	—	—	—	—	—	—	—	—	920	14930	3100
9	Кече за подметки	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1500	19370	3600
10	Пантофи	—	—	—	—	—	—	—	—	—	973	41193	—
11	Кече за гамаша	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1142	—
12	Мъж. шапки	1248	—	11412	25780	27151	25139	10333	10680	—	—	—	—
13	Мъж. шумпи	16920	16294	9151	8915	7120	—	—	—	—	—	—	144
14	Дам. шумпи	2557	11880	7812	11740	5533	231	—	—	—	—	—	—
15	Жел. гоен. кече (кг)	1400	—	15985	—	—	9000	—	3047	4100	24430	33750	—
16	" " " (кв. м)	—	13550	—	1809	8889	3519	4980	—	—	—	—	—
17	Сарашко кече	520	400	2544	—	1978	242	4200	550	—	900	—	—
18	Сиво кече	2150	—	7363	—	3300	4500	—	—	3000	16060	—	—
19	Вълнена вата	—	—	43463	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	Фесове	17520	9516	11163	6294	10263	3480	3600	270	—	—	—	—
21	Филц. и вел. шапки	—	—	—	1084	1087	1483	376	—	—	—	—	—
22	Фино кече	—	—	—	176	—	—	—	—	—	—	450	—
23	Сиво кече за каски	—	—	—	—	—	—	1750	—	10000	2000	—	—
24	Кайлък	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1850	—
25	Шапки филц	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	—
26	Филц. шайби	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	500	—
27	Безкоп. филц	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	234	175
28	Спец. кече за ТПТ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	130	95

Финци, Молла Ямрулов от Кържали и др.¹⁰ Продукцията на предприятието получава първа награда и златен медал на Горнооряховския мострен панаир 1928 г.¹¹

Сезонният характер на шапкарското производство Златеви до известна степен компенсират с производството на кече. Последното е най-доходното перо в баланса на фабриката, особено в периода на 1942—1943 и 1945 г. Поради характера на производството, което е пряко свързано с доставките за армията, предприятието като единствен производител на кече у нас е под покровителството на Министерството на войната. Неговите работници се смятат за граждански мобилизирани.

Фабриката доставя кечета и потници за военната фабрика в Казанлък, главното интенданство, оръжейната инспекция, пехотната школа и военните поделения в страната.¹² Именно военните доставки предпазват Златеви от кризата 1938—1941 г. Тя се чувства в шапкарското производство, но не и в производството на кече.

Освен тези поръчки Златеви работят през август 1941 г. 552 кв. м кече за потници на германската армия на стойност 400 000 лв.¹³ През 1942 г. по договор с АД „Аляска“ — София те експедират с 10 вагона 40 870 кг сиво кече по дадена мостра, дебелина и размери на стойност 6 539 200 лв. С разрешение на Гражданска мобилизация АД „Аляска“ продава кечето на германската армия.¹⁴ През май 1944 г. е сключена сделка с фирмата „Strel & Co“ (Берлин) за доставка на 3000 кг кече на стойност 965 000 лв.¹⁵ Непосредствено през септември 1944 г. фабриката работи усилено срочна поръчка за германската армия. Бързият марш на Съветската армия и Деветосептемврийското въоръжено въстание у нас принуждават напускащите страната германски части да се откажат от 10 264 кг жълто военно кече, изработено от фина европейска вълна, на стойност 3 931 112 лв. По същото време Банка български кредит закрива акредитива на фирмата „Злати Ив. Златев & Синове“ в немски райхсмарки.¹⁶

¹⁰ ОДА, ф. 287 а. е. 1, л. 23, 98.

¹¹ Български мострен панаир в Г. Оряховица от 13 до 23. IX. 1928 г.

¹² Пак там. оп. 1, а. е. 21, л. 33, 34; а. е. 12, л. 254; а. е. 14, 15, 16.

¹³ Пак там, а. е. 21, л. 35.

¹⁴ Пак там, а. е. 2, л. 277.

¹⁵ Пак там, а. е. 21, л. 35.

¹⁶ Пак там, а. е. 2, л. 199, 220, 221, 229.

Фирмата притежава два патента за изобретения: под № 3312 от 13. V. 1937 г. „противогазов въздухочистач“ и под № 5381 от 18. III. 1943 г. „гъонзаместител“.¹⁷

Още от 1935 г. братя Златеви търсят допълнителни източници за печалба. През 1935 г. е издействувано удостоверение за право за търсене на каменна сол и солена вода в землището на с. Князево (Провадийско), гр. Провадия и с. Добриня.¹⁸ Сондажът не дава желани резултати.

През 1936 г. Златеви искат разрешение от министъра на търговията, промишлеността и труда да търсят полезни изкопаеми и получават концесия в с. Черни Осъм и Г. Желязна (Троянско). Но и тук не им провървява.¹⁹ Успоредно с това те замислят обработка на дървен материал. С удостоверение от 7. II. 1938 г. от Министерството на търговията, промишлеността и труда им се разрешава да открият ново индустриално предприятие — Събирателно дружество „Балканска горска индустрия“ — В. Търново — за производство на фасониран дървен строителен материал, мебели, траверси, шперплат и други дърводелски произведения. Разрешението се дава при условие, че необходимите машини се внесат от странство и са фабрично нови, т. е. неупотребявани.²⁰ С помощта на Георги Кузманов предприятието влиза във връзка с пътуваща из страната германска група, която се интересува от изгодно производство на шперплат. Уреждането на сделката става чрез инж. Думлер, представител на хамбургска фирма, по настояване на секретаря при отдела „Дърво“ на „Райхсцелс“. Здравко Златев, който добре владеел немски, заминава през 1941 г. за Германия, за да оформи в Берлин сделката с „Райхсцелс“ и да уреди въпроса с доставката на машините и поръчките.²¹ Доставката на машините се уговаря с фирмите *Fereinichte sprechholzmaschinen Fabriken (Berlin)* и *Simpel Kampt (Krefeld)*. Златеви предлагат на фирмите продажба на машините в условна собственост, т. е. да бъдат собственост на фабриката-доставчик до пълното им изплащане. Те са съгласни да предоставят производството на шперплат за 1—2 години, като за изплащането се брои 100% от предадения шперплат и 8% годишна лихва за неизплатената сума.²² До 1942 г. производството на шперплат не е започнато. В един отчет от 27. V. 1942 г. се казва, че предприятието има три основни производства: 1) производство на всички видови шапки и шумпи, 2) производство на всички видове кечета за военни, технически и други цели и 3) производство на дървен строителен материал, дърва за горене, шперплат (не започнато поради недоставени машини от Германия) под фирмата „Балканска горска индустрия“ на Здравко и Живко Злати Ив. Златеви.²³ Фирмата доставя на града дърва за горене и дървени въглища, работи траверси по заявки за Германия и Румъния.²⁴

На 23. V. 1940 г. Златеви сключват договор-споразумение с кап. Станев от гр. София за производство на активни въглища от костилки. Капиталите за новото производство според договора ще дадат Златеви, а кап. Станев ще се грижи да осигури пазар, сключване сделки на изгодни цени в страната и чужбина, за което ще получава 7% от печалбата. Георги Кузманов от София ще се грижи за пласмента, за доставка на материали и тяхното инкасиране, застъпване интересите на предприятието пред властите и министерството, за което ще получава 5% от печалбата.²⁵

С молба до Министерството на търговията, промишлеността и труда от 28. II. 1942 г. Златеви искат разрешение да открият ново индустриално предприятие за производство на памучни, копирени и леки дамски вълнени платове с капитал 3 200 000 лв. Машините предвиждат да бъдат доставени от германските фирми Хемниц и Хунбах (Елзас).²⁶

Стремекът към печалби и игнориране на конкурента кара Златеви да водят дело, за да изкупят актива и пасива на ООД „Шапкарска индустрия“ — Русе, защото собствениците му са евреи, т. е. от неарийски произход.²⁷ Гъвкавостта и търговският нюх на Златеви дават своите резултати. Те успяват да създадат сравнително добра материална база. През 1939 г. е завършена нова триетажна фабрична постройка, в която се настаняват отделите: тепавичен, парен, шапкарски, стъргачен дарачен, пресовъчен, бояджийски и шлосерен. По

¹⁷ ОДА, ф. 287, оп. 1, а. е. 21, л. 25.

¹⁸ Пак там, а. е. 19, л. 24, 25, 26, 28, 29.

¹⁹ Пак там, а. е. 19, л. 59, 88, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 134, 146, 151, 158, 160, 161.

²⁰ Пак там, а. е. 12, л. 15.

²¹ Пак там, оп. 1, а. е. 3, л. 51, 66, 72.

²² Пак там, а. е. 23, л. 7.

²³ Пак там, а. е. 12, л. 259.

²⁴ Пак там, а. е. 3, л. 107.

²⁵ Пак там, оп. 1, а. е. 3, л. 14.

²⁶ Пак там, а. е. 12, л. 224, 225, 236, 247.

²⁷ Пак там, а. е. 12, л. 250.

същото време са внесени шапкарски машини от Виена. Машините на Златеви носят марките на немски и виенски фирми. Болшинството от тях са доставени след 1932 г. Останалите са още от времето на стария Злати Ив. Златев.²⁸ Сградата и някои от машините се използват и сега. Като енергиен източник се използва парна и електрическа енергия. Фирмата притежава акции от водния синдикат „Янтра“. Материалната база, висококачествените вносни материали и добрият пласмент на продукцията водят до увеличение на капиталите, оборота и печалбата на фирмата (табл. 2).²⁹

Таблица 2

Година	Капитал	Оборот	Печалба	Загуба	%
1935	1600159	1552277	112253	—	8
1936	2042898	6517593	442739	—	7,1
1937	2682611	5077633	339713	—	6,2
1938	2925717	5022716	243106	—	4
1939	3263880	8892261	404163	—	5
1940	3630631	8266166	366751	—	4,1
1941	3558631	3803103	380587	—	10
1942	3434030	8474405	309680	—	3,9
1943	3655499	12493806	221469	—	2
1944	4511510	8767932	856021	—	10
1945	8840193	57279068	1793204	—	3
1946	4485866	9257551	—	4264327	—

Във фабриката на Златеви работят средно 40—50 до 60 души. Поради сезонния характер на производството периодически част от тях биват освобождавани. Продължителността на работния ден е 9½ до 14 часа. Заплащането труда на работниците става на час. Така че намалението на работното време е пак за сметка на работниците. Всеки работник има лист, разграфен за всеки ден от седмицата, който се заверява от надзирателите. Въз основа на него се заплаща трудово възнаграждение.³⁰ Средното възнаграждение на надница на общите работници през 1942 г. е 70 лв.³¹ Не се полага годишен отпуск. Въпросът с последния е уреден едва през 1939 г. със закон, според който се ползва или заплаща годишен отпуск. До построяването на новата сграда, пък и след това се работи при лоши трудови условия. „Старата сграда на фабриката беше почти разрушена, покривът течеше, а вътре зимно време беше много студено. Дори необходимата за производството пара не достигаше, за да отопли работните помещения.“³² Не се създават елементарни хигиенни изисквания и не се спазва охраната на труда.

След 1944 г. фабриката продължава производството предимно на кече, необходимо за екипировката на Първа българска армия, гъон-кече, кечани и филцови изделия по държавни заявки. Вносът на европейска и австралийска вълна престава и затова се налага да се промени технологията на производство с оглед използването на местни материали. Работническият контрол върху производството се осъществява от профкомитета с председател Димитър Димов и ОФ комитет с председател П. Райков. Двата комитета следят за производството — доставка на суровини, изпълнение на поръчките, участвуват в установяването на трудовите норми, организирането на първомайско и деветосептемврийско съревнование, явяват се в защита на работническите интереси.³³ По споразумение с работодателя Здравко Златев са установени премии за преизпълнение на производствените норми — при 20% наднормена продукция — 10 лв, 40% — 12 лв, над 40% — 14 лв.³⁴ Със съдействието на ОРПС са доставени работни облекла, уреден е стол и работническа библиотека, проведени са редица мероприятия по охрана на труда и подобряване на трудовите условия.³⁵

²⁸ ОДА, ф. 287, а. е. 23, л. 268—274; а. е. 13, л. 25; а. е. 2, л. 193.

²⁹ Пак там, оп. 1, а. е. 21, л. 1—12; а. е. 22, л. 38.

³⁰ Пак там, а. е. 24, л. 85—89; а. е. 12, л. 260; а. е. 18, л. 20, 21.

³¹ Пак там, а. е. 19, л. 266.

³² Разказва Димитър Димов.

³³ ОДА, ф. 287, оп. 1, а. е. 25, л. 1, 3, 60—69, 71, 120, 123, 142, 147, 191, 151; а. е. 13, л. 12; а. е. 24, л. 47, 56, 57, 146.

³⁴ Пак там, а. е. 24, л. 50, 51.

³⁵ Пак там, а. е. 24, л. 103, 104, 133, 140, 142, 143, 158, 167.

Фабриката на „Злати Ив. Златев & Синове“ е национализирана на 8. XII. 1947 г. Управлението на предприятието се поема от изграден работнически комитет. Последният просъществува само един месец, след което предприятието като държавно се ръководи от назначен директор. Двама от собствениците, макар и за кратко време, остават на работа — Здравко Златев като технически ръководител и Милко Златев като инженер-бойджия.

Днес ДИП „В. Левски“ се развива като единствената у нас филцово-кечана фабрика. Произвежда технически филц за уплътняване на машини, технически филц за телефонни кабели, гъон-кече за подметки на топки и валенки, жълто кече и гъон-кече за физкультурни площадки, шайби за лъскане, военни и други барети, шапки, шумпи, фесове и др. С производствената си дейност предприятието е от държавно значение. Неговата продукция се плазира не само у нас, но и зад граница — СССР, Сирия, Ливан, Турция и почти всички арабски и мохамедански страни. През 1952—1953 г. русенската шапкарска фабрика е закрита. Нейните машини и производство минават към ДИП „Васил Левски“. Сега те се използват в шапкарското производство. През 1966 и 1967 г. средносписъчният брой на работниците е 188.

От юни 1965 г. ДИП „В. Левски“ се числи към ДСО „Вълнено-коприненотекстилна промишленост“. През 1967 г. започна голямо разширение на предприятието. Предвижда се въвеждането на поточно производство с нова модерна климатична инсталация, внасяне на нови, високопроизводителни машини във връзка със запланиваните нови производства. Към предприятието ще се прехвърли производството на тъкан филц за направа на даражни ленти от ДИП „Съби Димитров“ — Сливен. Ще бъдат усвоени нови производства: нетъкан текстил „архне“ и „скелан“, шапки от заешка вълна, плетени барети и фесове, летни шапки и др.

Според перспективния план на предприятието през 1970 г. ще бъдат произведени 150 000 кв. м нетъкан текстил „архне“, а през 1975 г. — 600 000 кв. м. Сега предприятието произвежда 200 000 броя шапки, през 1970 г. техният брой ще нарасне на 235 000, а през 1975 г. — на 300 000. Напоследък у нас и на международния пазар особено много се търсят плетените барети и фесове. С оглед на това през 1970 г. предприятието ще произведе 509 000 броя плетени барети и фесове, а през 1975 г. — 1 000 000.

С влизане в действие на новите производствени мощности и технологически усъвършенствувания колективът на ДИП „Васил Левски“ ще отговори на големите съвременни изисквания.

DIE ERSTE BULGARISCHE FILZFABRIK

K. Panajotova

ZUSAMMENFASSUNG

Unter dem Einfluss der neuen kapitalistischen Produktionsverhältnisse nach der Befreiung von der Türkenherrschaft spielte Tirnovo immer noch die Rolle eines wichtigen ökonomischen und politischen Zentrums. Neben den kleinen Werkstätten und vor der Befreiung gegründeten Fabriken, gründeten reichgewordene Kaufleute und Handwerker neue Industriebetriebe.

Der ehemalige Schuster Slati Iwanov Slatev eröffnete am 22. März 1914 die erste bulgarische Filzfabrik. Nach dem ersten Weltkrieg funktionierte die Fabrik als keramische (bis 1925) und als Hutfabrik (bis 1929), als infolge misslungener Produktion und der neuen ökonomischen Krise in den Jahren 1929—1933 machte Slatev Bankrott. Seine Erben führten den Firmennamen ein „Slati Iw. Slatev und Söhne“.

Die Fabrik wurde mit bekannten bulgarischen, deutschen, englischen, italienischen und anderen Firmen verbunden. Sie führten feine europäische und australische Wolle und andere Ma-

terialien ein. In der Zeit zwischen 1935—1946 produzierte der Betrieb 28 Artikel: Hüte, Stumpeil, Filz u. a. Die Produktion wurde im In- und Ausland verkauft. Ein bedeutender Teil davon fiel für die Lieferungen der bulgarischen und deutschen Armee ab.

1938 gründeten die Slatevs einen neuen Industriebetrieb-Aktiengesellschaft „Balkanforstindustrie zur Produktion von fassoniertem Holzmaterial. Der zweite Betrieb bestand paralell mit dem ersten. In der Fabrik waren durchschnittlich 40—60 bis 60 Arbeiter beschäftigt, bei einem Arbeitstag von 9½ bis 14 Stunden.

Nach dem 9. September 1944 übten das Gewerkschaftskomitee und das Komitel der Vaterländischen Front Arbeiterkontrolle aus. Am 8. Dezember 1947 wurde die Fabrik verstaatlicht und umgenannt — DIP (VEB) „Wassil Lewski“.

Heute entwickelt sich der Betrieb als einzige Filzfabrik in Bulgarien. Die Produktion wird nicht nur in Bulgarien, sondern auch weit über die Grenzen unsers Landes verkauft. Seit 1965 gehört DIP „Wassil Lewski“ zur DSO (VVB) „Woll—Seidene Textilindustrie“.

НЕИЗВЕСТНИ ПОРТРЕТИ НА АРНО НОВАК ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ

Нестор Иванов

Във фонда на художествената галерия при окръжния исторически музей в гр. В. Търново се съхраняват три портрета, които по инвентарната книга се приписваха на възрожденския ни художник Николай Павлович.

Колоритният градеж на портретите и стилните похвати са съвсем несходни с тези на Павлович — обстоятелства, които ни навеждат на мисълта, че тук се касае за друг автор.

По-късно написаните имена на самите портрети с фирмописен шрифт и годините на раждането и смъртта на портретуваните помогнаха да се изясни само фактът, че изобразените на платното личности са заможни великотърновци. Това са двамата братя Стефан и Панайот Белчеви и съпругата на Стефан — Мариола Ст. Белчева. Стремешът да се установи контакт с възрастни хора от същата фамилия и посредством тях да се разбере за автора на портретите не се увенча с успех.

По стилни и типографски белези портретите не можеха да се причислят към творчеството на един или друг български художник.

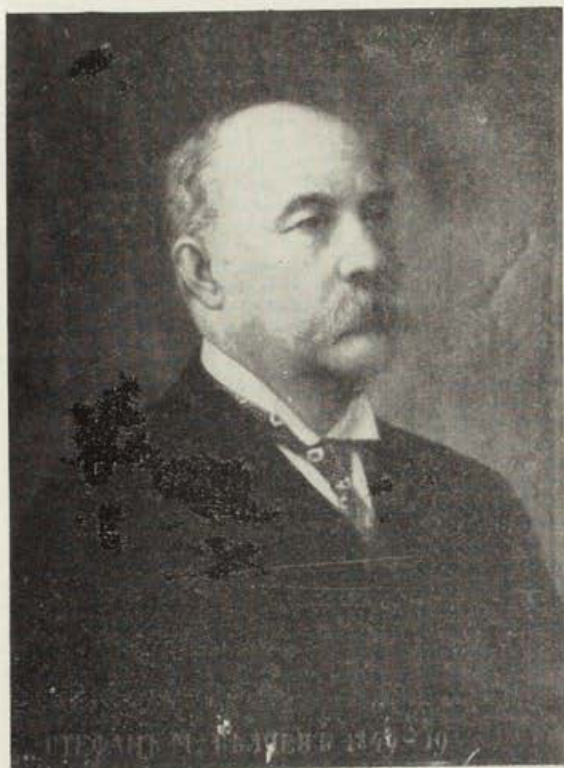
При внимателното оглеждане на двата мъжки портрета се откриха трудно четливи подписи на художника Новак. На третия портрет липсва подпис, но по стилните белези, по близката фамилна връзка на портретуваните е ясно, че и той е от същия автор. От направени справки в културните центрове на Полша и Чехословакия в София се установи, че Новак е чешки художник.¹

Трите портрета-бюстове са с размери 42/53 см. Изпълнени са с маслени бои, на ситнозърнесто платно, почти в естествена величина. Двата мъжки портрета са в $\frac{3}{4}$ фас, а този на Мариола Ст. Белчева — в пълен фас. Изградените в топла гама глави се открояват на тъмния сивозеленикав фон. От портретите лъха дух на закъснял академизъм, задачите на който не излизат извън пределите на елементарното постигане на прилика с модела, без да са поставени и разрешени по-сложни задачи: психологическа углъбеност на образа и емоционална характеристика. Техническото изпълнение на портретите също издава известен консерватизъм, в който не виждаме сложни пластични решения. По иконографските си белези портретите се сближават с образите на Николай Павлович, което може би е давало основание да се смятат за негово дело. Но от задълбочения анализ и съпоставяне портретното творчество на двамата художници виждаме, че Павлович успоредно с постигането на външна прилика с портретувания разрешава и задачата с психологическата характеристика на модела, показва по-голямо живописно чувство, сочна мазка и по-плътна фактура. Павлович умее да съчетае в портретите индивидуално неповторимото с характерното в образа на своя съвременник, да се добере до големи обобщения и изгради художествен образ.

Монотонността в цвета и светлосиянката, еднообразната фактура и статичността в позата ни карат да мислим, че портретите са работени по снимки. По възрастовите белези на портретуваните и по известните ни вече години на тяхното раждане и смърт можем да допуснем, че портретите са рисувани между 1905—1910 г.

Липсват все още много данни, които биха могли да ни доведат до по-категорични твърдения за евентуално пребиваване на Новак в България, които от своя страна биха хвър-

¹ Изказваме нашата най-сърдечна благодарност на научните сътрудници при Националната галерия в Прага за оказаното съдействие, благодарение на което се събраха интересни данни за художника Новак.

Обр. 1. Портрет на Стефан М. Белчев от Арно Новак (маслени бои на платно)
Abb. 1. Stefan M. Beltshev, Öl, Leinen—Arno Novak

Обр. 2. Портрет на Панайот М. Белчев от Арно Новак (маслени бои на платно)
Abb. 2. Panajot M. Beltshev, Öl, Leinen—Arno Novak

лили светлина върху въпросите за по-точната датировка, за взаимните връзки между нашето и чешкото изкуство, който въпрос излиза далеч зад границите на чистите професионално-художествени интереси и представлява за нас, българите, обществено-културна значимост. Недостатъчните данни за художника и портретите не могат да отговорят и на въпроса за метода на тяхното изпълнение. Изясняването на тези въпроси ще ни посочи мястото им в нашето изкуство и ще изясни някои техни формални стилни белези. Макар и със скромни художествени качества, портретите поставят редица задачи за бъдещи изследвания, които биха изяснили още повече връзките между двата славянски народа, и заслужават вниманието на нашите научни работници. Разрешаването на тези задачи ще ни доведат до по-пълно изясняване на интересуващите ни въпроси.

За настоящата студия не са без значение и някои други данни, които биха хвърлили светлина върху творческия портрет на Новак.

„В края на XIX и началото на XX век Чехия и Словакия продължават да влизат в състава на Австро-Унгарската империя.“² „В чешкото изкуство постепенно се изживяват романтичните традиции и се утвърждава реалистичният метод. Историческата живопис постига своя разцвет, като се посвещава на правдивото разкриване на преломните революционни събития в живота на чешкия народ. Постигат се големи успехи в пейзажната живопис, която утвърждава величието и красотата на родния край“ и се освежава от похватите на импресионистите; развива се и жанровата живопис.

Но наред с това изкуството на Чехия изживява и големи кризисни моменти с появата на символизма, а по-късно на различни варианти на кубизма, немския експресионизъм и сюреализма. В такава сложна и противоречива епоха се ражда и оформя като художник Арно Новак.

Роден е на 9. II. 1872 г. в селището Куклени.³ Завършил художествено промишлено училище, след което продължава образованието си в Пражката академия при професорите Хинайс и Моржак и я завършва през 1897 г. След това посещава Мюнхен, Дрезден, Бер-

² Всеобщая история искусств, т. VI, кн. II, стр. 289.

³ Биографичните данни са дадени от научните сътрудници при Националната галерия в Прага.

лин и Виена. В тази благоприятна за творчески подем среда Новак търси своя път. Посещенията му в музеите и галериите в тези центрове на изкуството по това време допринасят за развитието му като художник и формират естетическите му възгледи. Усилено изучава творчеството на големите майстори на световната живопис. Получил солидна професионална подготовка и с изграден вече творчески мироглед, Новак се явява като художник с широк обхват. Той работи в областта на фигуралната композиция („Възнесение Богородично“ на главния олтар в Шлапанице до Бърно). Допустимо е заниманията му с декоративно-монументална живопис да са резултат от влиянието на професор Войтех Хинайс, който е типичен представител на салонното, повърхностно-виртуозно изкуство в края на XIX и началото на XX век. В завещание ни е оставил и много портрети. През 1900 г. в дома на художниците излага своята картина „В спомените“. Освен това е създал и голям брой графични и акварелни творби.

За произведенията му „Самота“, „Звездата при Либоце“, „При Марквартице до Сobotка“, „Развалините и Казаков“ нямаме още конкретни данни и не можем да ги причислим към определен жанр на изобразителното изкуство, но по самите им заглавия можем да допуснем, че в тях той интерпретира романтични, анекдотично-сентиментални сюжети. Ако в бъдещите изследвания се потвърдят горните предположения, ще можем да твърдим, че и Новак, както цялото чешко изкуство в този период, не е изживял напълно романтизма.

Но заглавията на неговите творби „Черешовата алея при Росток“, „Брезовата гора“ и др. ни дават основание да допуснем, че той прави и решителни опити за създаване на реалистичен пейзаж. Не трябва да забравяме, че е ученик на Моржак (1832—1899), който с голяма широта рисува родния реалистичен пейзаж и упорито изучава пленера („Утро в гората“. „Елени на водопой“ и др.).

През 1899 г. професор Юлиус Моржак почива. За свободното професорско място в Пражката академия се кандидатира виенският художник Руд(олф) от Отенфелд. Чешките художници организират протест, който е подписан и от Арно Новак — факт, който ни говори за напълно национално чувство и стремеж за отстояване на относително самостоятелния път, по който е тръгнало чешкото изкуство.

Четиридесет и две годишен Новак почива на 9. XII. 1914 г. в Прага—Подоли.

Все още оскъдните биографични данни, липсата на пряк контакт с повече негови творби не позволяват напълно да се изясни характерът на творчеството му, а от тази позиция мястото и художествената стойност на въпросните портрети.⁴

⁴ Благодарим на доц. Любен Белмустаков за оказаната методична помощ.

Обр. 3. Портрет на Мариола Ст. Белчева от Арно Новак (маслени бои на платно)

Abb. 3. Mariola St. Beltscheva, Öl, Leinen—Arno Novak

UNBEKANNTE BILDER VON ARNO NOVAK IN DER GEMÄLDE- GALLERIE IN V. TIRNOVO

N. Iwanov

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gemäldegalerie in V. Tirnovo besitzt drei Bilder, die lange Zeit fälschlich dem Renaissance-maler Nikolai Pawlowitsch zugeschrieben wurden.

Der Farbenbau der Bilder und das stilistische Verfahren sind nicht wie bei Nikolai Pawlowitsch. Das lässt uns glauben, dass die erwähnten Bilder von einem anderen Maler gearbeitet worden sind. Aus der Gemeindezeitung „Veliko Tirnovo“ erfuhren wir, dass die Bilder drei wohlhabende Tirnovoer darstellen. Ihre Namen sind auch bekannt.

Die aufmerksame Untersuchung der Bilder half uns eine kaum leserliche Unterschrift des Malers Novak zu entziffern. Die tschechische Herkunft des Malers wurde auch vom Kulturinstitut der ČSSR in Sofia bestätigt.

Die drei Bilder haben gleiche Grössen: 42/53 cm, und charakterisieren sich durch warme Töne auf dunklem, graugrünem Grund. Die Arbeitsweise des Malers ist nicht imstande, komplizierte farbige, plastische und psychologisch-emotionelle Aufgaben zu lösen. Betrachten wir die Bilder von Novak und N. Pawlowitsch macht sich der Unterschied bemerkbar: N. Pawlowitsch versteht es eine psychologische Charakteristik aufzubauen, er hat ein starkes Künstlergefühl, er arbeitet mit saftigen und dichten Farben und baut so eine kunstvolle Gestalt auf.

Uns sind Geburts- und Todesjahre der Dargestellten bekannt, den Bildern nach können wir ungefähr ihr Alter bestimmen. Daher glauben wir, dass sie in den Jahren 1905—1910 gemalt worden sind. Einen eventuellen Aufenthalt Novaks in Bulgarien können wir immer noch nicht bestätigen. Sollte uns das später gelingen, würde es auch zur Erklärung der gegenseitigen Beziehungen zwischen der tschechischen und bulgarischen Kunst beitragen. Diese Frage geht weit über die rein beruflichen Künstlerinteressen hinaus und hat grosse gesellschaftlich-kulturelle Bedeutung. Manche Angaben im vorliegenden Artikel können den Künstlerporträt Arno Novaks erklären.

ТОДОР НИКОЛОВ ИВАНОВ

(1884—1957)

(по случай десет години от смъртта му)

Т. Драганова

Тодор Николов е роден на 8 януари 1884 г. в град Велико Търново. Средно образование завършва в родния си град. Висшето — специалност история — завършва в Софийския държавен университет. След 1913 г. Тодор Николов е учител по история в Плевен и Шумен. От 1915 г. почти непрекъснато до 1945 г. е учител във Великотърновската мъжка гимназия. Няколко години е инспектор по история на основните училища.

При идването си във В. Търново той заварва паметниците на културата — Царевец, Трапезица, църквите в Асенова махала и Арбанаси — разрушени от земетресенията и изоставени от тогавашната власт. Любовта му към старините го кара да посвещава свободното си от училище време на проучване местната история, да събира исторически ценности.

Под нещото ръководство на младия историк Тодор Николов старинните предмети, събрани при читалище „Надежда“, потънали в прах и забвение, са подредени в музей. На 15 септември 1921 г. гражданите на Велико Търново имат щастие да видят съкровището на малкия, но интересен музей. На 1 март 1945 г. тази сбирка е превърната в държавен музей, а по-късно Тодор Николов е назначен за уредник. В продължение на повече от двадесет и пет години той работи за организиране, обогатяване и разрастване на музея.

С безкрайно много труд, унижения, минимални средства и с помощта и поддръжката на други ценители на историята и на паметниците на културата Тодор Николов успява да укрепи и запази паметниците в град Велико Търново и околностите му.

През 1929 г. Тодор Николов изпраща молби до министерства, учреждения, апелира пред населението за парични помощи за спасяване на старините. Отпусната е една малка сума, която той съобразно нуждите използва. Закрепени са покривните конструкции на средновековните църкви в Асенова махала, Трапезица и Малката порта на Царевец. С познанията, които има, и с помощта на отделни специалисти-архитекти се укрепяват стенописите в тези църкви. Когато забелязва, че колоните в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ са наклонени с по 15—18 см, той незабавно наема майстори и под негово лично ръководство и наблюдения са изправени.

В лицето на Тодор Николов град Велико Търново намира човека, който не само се грижи и съхранява историческите паметници, но и с голяма любов и себеотрицание разказва на всеки посетител, на всеки гост тяхната история, тяхното славно минало. Всеки ден, зиме и лете, Тодор Николов развежда от хълм на хълм, от руина на руина и разказва с удивително постоянство историята на старопрестолния град и възкресява славните страсти от родната история.

Вместо похвала, насърчение и награда за дългогодишната работа по укрепяването на паметниците и като добър учител по история Тодор Николов през 1933 г. е уволнен. Но активната намеса на гражданите, които го ценяха и уважаваха, го връща при любимите старини и родната история.

Като учител по история десетки години наред, особено в годините на фашизма, той намира сили и правилно осветлява историческото минало, възпитава и вдъхва любов към родната история. Музейната сбирка при читалище „Надежда“ става място не само за съхранение на исторически ценности, но се превръща в извор за патриотично възпитание.

От 1922 г. Тодор Николов намира време и участва в разкопки на римското тържище при с. Гостилица, а през 1942 и 1943 г. на Момина Крепост. От 1946 г. до последните дни от живота си той непрекъснато участва с акад. Кръстю Миятев в археологическите разкопки на царския дворец на Царевец.

За проявените грижи за паметниците от Втората българска държава и археологическа дейност на 29. II. 1922 г. е избран за дописен член на Българския археологически институт. За проявена културно-просветна дейност през 1930 г. е избран за дописен член на Полско-българското дружество. Избран е и за почетен член на туристическото дружество в България.

Заслугите на Тодор Николов към родната история, опазване паметниците на културата и музейното дело във Велико Търново бяха най-добре оценени от народната власт. През 1953 г. Президиумът на Народното събрание го награди с най-високото отличие — *златен орден на труда*.

Тодор Николов остави на музейните работници във В. Търново една немалка музейна сбирка с неограничен документален и веществен фонд. Той остави и няколко статии, поместени във вестници и списания, с които се осветляват въпроси от историята на града, и ръкописи, недовършени проучвания за икономическия и културен живот на В. Търново през XIX в.

Името на Тодор Николов е известно не само на трудещите се в града и околността, но и на музейните работници от цялата страна. Познават го гражданите на В. Търново и всички гости и посетители на града като отличен познавач и разказвач на историята на старопрестолния град В. Търново. Той познаваше, както може би никой друг, своя роден край, неговата славна история, неговите паметници на културата. Няма гражданин във В. Търново, който да не го е виждал, да не го е срещал да бърза към старините, да води ученици, граждани, чуждестранни специалисти от ранно утро до късна вечер по паметниците на културата и да разказва за стотен и хиляден път историята на столицата на Втората българска държава. Въпреки напредналата си възраст и разклатено здраве той намери сили и до последния момент от живота си работи за популяризиране миналото на родния град, за опазване паметниците на културата.

Делото на дългогодишния, неуморен труженик, пионер в музейното дело Тодор Николов ще служи за пример на музейните работници в страната.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ТОДОР НИКОЛОВ ИВАНОВ

I. Статии с историческо съдържание

1. Иван Асен II и Клокотнишката победа. — Общински вестник Велико Търново, бр. 34, 21 март 1930.
2. В. Търново (град Трапезица и град Търново) през епохата на Второто българско царство. — Общински вестник Велико Търново, бр. 21, 29 дек. 1933 и бр. 23 и 24, 31 ян. 1934.
3. Една бележит седемстотингодишнина — Възобновяване на българската патриаршия 1235—1935 г. — Общински вестник Велико Търново, бр. 29, 20 март 1935.
4. Св. Сава в Старопрестолния град (По случай седемстотингодишнината 1235—1935 от смъртта на сръбския народен светец). — Общински вестник Велико Търново, бр. 8, 10 юни 1935.
5. Евтимий Патриарх Търновски житие на Св. Иван Рилски. Увод и превод. — Общински вестник Велико Търново, бр. 10, 29 юни, бр. 11, 10 юли, бр. 12, 20 юли, бр. 13, 30 юли, бр. 14, 10 авг. бр. 15, 20 авг., бр. 16, 20 септ. 1935.
6. Житие и страдание на Св. Иван Нови Търновски или Трапезонски, съставено от иеромонасите Никифора и Иротей Светогорски пострижници. Увод и превод. — Общински вестник Велико Търново, бр. 18 и 19, 18 окт., 1935.
7. Месец юлий 16 ден. Слово, житие и мъчение на свети мъченик Иван нови Търновски, пострадал от тамошния мъчител във време царуването в Цариград на Махмуда царя агарянски. — Общински вестник Велико Търново, бр. 21, 9 ноем., бр. 22, 20 ноем., бр. 23, 30 ноем., бр. 24, 10 дек., бр. 25, 16 дек., 1935.
8. Житие на Свети Гавраил Лесновски. Увод и превод. — Общински вестник Велико Търново, бр. 7, 13 апр., бр. 8—9, 1 май, бр. 11—12, 31 май 1937.
9. Житието на Св. Гавраил Лесновски. Увод и превод. — Търновски епархийски вестник, бр. 6, 31 март бр. 7, 15 апр., бр. 8, 30 апр., бр. 9, 18 май, бр. 11, 15 юни 1934.
10. Георги Сава Раковски и В. Търново. — Общински вестник Велико Търново, бр. 24, 20 март 1934.

II. Статии за паметниците на културата

11. Из студията „Църквата „Св. Димитър Солунски“ във В. Търново“. — Общински вестник Велико Търново, бр. 2, 22 апр., 1929.
12. Из историята на църквата „Свети Четиридесет мъченици“. — Общински вестник Велико Търново, бр. 24, 20 март 1934.
13. Църквата „Свети Димитър Солунски“ (по случай седемстотин и петдесет години от съграждането ѝ). — Общински вестник Велико Търново, бр. 31, 7 ноем. 1936.
14. Из историята на църквата „Св. Четиридесет мъченици“. — Търновски епархийски вестник, бр. 5, 15 март 1934.
15. Църквата „Св. Димитър Солунски“ (по случай седемстотин и петдесет години от съграждането ѝ). — Търновски епархийски вестник, бр. 19, 15 ноем. 1936.
16. Църквата „Св. Димитър Солунски“ (по случай седемстотин и петдесет г. от съграждането ѝ). — Янтра, бр. 77, 8 ноем., 1936.
17. Из историята на патриаршеската църква „Възнесение Христово“. — Общински вестник Велико Търново, бр. 8, 13 май, бр. 4, 31 май 1934.
18. Великата патриаршеска църква „Възнесение Христово“ в старопрестолния град. — Търновски епархийски вестник, бр. 10—11, 15 юни, 1937.
19. Страници из миналото на църквата „Св. св. Апостоли Петър и Павел“ в старопрестолния град. — Общински вестник Велико Търново, бр. 7, 25 юли, бр. 8, 31 юли 1934.
20. Из историята на църквата и манастира „Успение пресвета Богородица Темниска“. — Общински вестник Велико Търново, бр. 9, 10 юли, бр. 10, 25 авг., бр. 11, 10 септ., бр. 12 и 13, 29 септ., бр. 16, 12 ноем. бр. 18, 28 ноем. 1934.
21. Из историята на българската светиня „Трапезица“. — Общински вестник Велико Търново, бр. 5, 16 юни, бр. 6, 30 юни 1934.

III. Статии за разкопки и разкрити предмети

22. Златни монети от Второто царство (Историческо откритие в Търново). — Общински вестник Велико Търново, бр. 4—5, 30 апр. 1930.
23. Разкопки на Царевец през 1933 година. — Общински вестник Велико Търново, бр. 18, 19 дек., бр. 19, 30 дек., бр. 30, 15 ян., бр. 21, 31 ян. 1933.
24. Цончев, Димитър и Тодор Николов, Нови разкопки в крепостта Трапезица, В. Търново. — Годишник, на народния музей, 1926—1931, кн. V.
25. Цончев, Д. и Т. Николов, Новооткрити старини от Търновския музей. — Известие на българския археологически институт, 1932—1933, т. VII, с. 393—396.
26. Цончев, Д. и Т. Николов, Нови релефи на тракийския конник. — Известие на българския археологически институт, 1930—1931, т. VI.
27. Разкопките в третата българска столица. — Борба, бр. 63, 26 май 1955.

IV. Други статии и пътеводители

28. Иманярство. — Общински вестник Велико Търново, бр. 5, 27 апр. 1928.
29. Закрепване и поддържане на старинните паметници в Търново и Арбанаси. — Янтра, бр. 66, 23 авг. 1936.
30. Гости на царствения град В. Търново. — Янтра, бр. 68, 6 септ. 1936.
31. Гости — приятели на България и В. Търново. — Янтра, бр. 70, 20 септ., бр. 71, 27 септ. 1936.
32. Видни гости на старопрестолния град. — Янтра, бр. 74, 18 окт., бр. 75, 25 окт., бр. 76, 1 ноем. 1936.
33. Из историята на В. Търновското читалище „Надежда“. — Общински вестник Велико Търново, бр. 23, 28. фебр., бр. 25, 31 март 1934.
34. Принос към историята на археологическия музей при читалище „Надежда“. — Надежда, бр. 8, 25, юли 1944.
35. Професор д-р Васил Н. Златарски — личност и дело. — Общински вестник Велико Търново, бр. 25, 10 септ., бр. 27, 30 септ., бр. 28, 10 окт., бр. 30, 30 окт. 1936.
36. Старопрестолният град — средище и огнище на политическо възраждане, национални борби и освобождение. — Общински вестник Велико Търново, бр. 3 и 4, 1 май 1935.
37. Град Велико Търново. — В кн. сб. Климент Търновски, Васил Друмев. С., 1927, с. 251—310.
38. Велико Търново (малък пътеводител), С., 1949, 26 с.
39. Цончев, Д. и Т. Николов, Водач за старините в гр. В. Търново и околността му. В. Търново, 1933, 120 с.

ОБЪЯВЛЕНИЕ ОБ УПЛАТЕ

В соответствии с требованиями законодательства Российской Федерации о налогах и сборах, а также с условиями договора № 123/2024 от 15.05.2024 г., заключенного между ООО «Искра» и ООО «Солнечный свет», ООО «Искра» обязана уплатить в пользу ООО «Солнечный свет» сумму налога на добавленную стоимость (НДС) в размере 100 000 (сто тысяч) рублей 00 копеек, подлежащую уплате в бюджет, в срок, установленный условиями договора.

Налоговая база, подлежащая обложению НДС, составляет 100 000 (сто тысяч) рублей 00 копеек. Ставка НДС составляет 10%.

Сумма НДС, подлежащая уплате, составляет 10 000 (десять тысяч) рублей 00 копеек.

Общая сумма к уплате составляет 110 000 (сто десять тысяч) рублей 00 копеек.

Срок уплаты: до 15.06.2024 г.

Платежные реквизиты ООО «Солнечный свет»:

ИНН 77-07-000000, ОГРН 1047707000000

Банк: ПАО «Сбербанк России», расчетный счет: 40702838938010107893, корреспондентский счет: 30101838938010107893.

ООО «Искра» обязуется произвести оплату в указанный срок и в пользу ООО «Солнечный свет».

ОБЪЯВЛЕНИЕ ОБ УПЛАТЕ

В соответствии с требованиями законодательства Российской Федерации о налогах и сборах, а также с условиями договора № 456/2024 от 20.06.2024 г., заключенного между ООО «Звезда» и ООО «Светлый путь», ООО «Звезда» обязана уплатить в пользу ООО «Светлый путь» сумму налога на добавленную стоимость (НДС) в размере 50 000 (пятьдесят тысяч) рублей 00 копеек, подлежащую уплате в бюджет, в срок, установленный условиями договора.

Налоговая база, подлежащая обложению НДС, составляет 50 000 (пятьдесят тысяч) рублей 00 копеек. Ставка НДС составляет 10%.

Сумма НДС, подлежащая уплате, составляет 5 000 (пять тысяч) рублей 00 копеек.

Общая сумма к уплате составляет 55 000 (пятьдесят пять тысяч) рублей 00 копеек.

Срок уплаты: до 20.07.2024 г.

Платежные реквизиты ООО «Светлый путь»:

ИНН 77-07-000000, ОГРН 1047707000000

Банк: ПАО «Сбербанк России», расчетный счет: 40702838938010107893, корреспондентский счет: 30101838938010107893.

ООО «Звезда» обязуется произвести оплату в указанный срок и в пользу ООО «Светлый путь».

ОБЪЯВЛЕНИЕ ОБ УПЛАТЕ

В соответствии с требованиями законодательства Российской Федерации о налогах и сборах, а также с условиями договора № 789/2024 от 25.07.2024 г., заключенного между ООО «Луч» и ООО «Ясный день», ООО «Луч» обязана уплатить в пользу ООО «Ясный день» сумму налога на добавленную стоимость (НДС) в размере 200 000 (двести тысяч) рублей 00 копеек, подлежащую уплате в бюджет, в срок, установленный условиями договора.

Налоговая база, подлежащая обложению НДС, составляет 200 000 (двести тысяч) рублей 00 копеек. Ставка НДС составляет 10%.

Сумма НДС, подлежащая уплате, составляет 20 000 (двадцать тысяч) рублей 00 копеек.

Общая сумма к уплате составляет 220 000 (двести двадцать тысяч) рублей 00 копеек.

Срок уплаты: до 25.08.2024 г.

Платежные реквизиты ООО «Ясный день»:

ИНН 77-07-000000, ОГРН 1047707000000

Банк: ПАО «Сбербанк России», расчетный счет: 40702838938010107893, корреспондентский счет: 30101838938010107893.

ООО «Луч» обязуется произвести оплату в указанный срок и в пользу ООО «Ясный день».

